

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Anja Hlade

**MOŽNOSTI PARTICIPATIVNEGA PROSTORSKEGA
NAČRTOVANJA V KIBERDEMOKRACIJI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Anja Hlade

Mentor: docent dr. Pavel Gantar

**MOŽNOSTI PARTICIPATIVNEGA PROSTORSKEGA
NAČRTOVANJA V KIBERDEMOKRACIJI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Zahvala:

Za napotke in prilagodljivost se zahvaljujem svojemu mentorju docentu dr. Pavlu Gantarju, dr. Barbari Goličnik iz Urbanističnega Inštituta za njeno neprecenljivo svetovanje o izvedbi raziskave, Lenki Vojnovič za zbiranje podatkov o projektih Unicefa Slovenija, Ani Čeligoj in Alenki Korenjak iz Kulturnega društva Prostorož, za njuno navdušeno sprejemanje idej.

»Mojim trem mušketirjem«, ki so mi vsak z svojim orožjem stali ob strani, Nini in Urški za njune msn vzpodbude, Tebi za sms odrešitve in dragim staršem, brez katerih ne bi bila zmožna narediti prav ničesar.

Diplomsko delo posvečam moji ljubi Evi.

Možnosti participativnega prostorskega načrtovanja v kiberdemokraciji

Naloga skuša skozi opredelitve glavnih pojmov: participativna demokracija, razvoja ideje o elektronski demokraciji in njenih možnih prednostih in slabostih pri vključevanju prebivalstva ob uporabi novih komunikacijskih tehnologij izpostaviti možnosti izboljšanja pri reševanju prostorskih problemov. Ob vzpostavitvi razmerja med realnim – virtualnim – kiber prostorom in predstavitvi novejših teorij načrtovanja se sprašujemo o omejitvah in prednostih participativnega prostorskega načrtovanja. Teoretski del nadgradimo z primeri iz lokalnega miljeja, saj se ukvarjamo z prizadevanji vključevanja otrok v načrtovalske postopke, kjer si natančneje ogledamo Unicefov projekt »Otrokom prijazna mesta« in primerjamo dosedanje dosežke v Sloveniji in tujini. Drugi primer obravnava ljubljanski prostorski projekt: Prostorož, kjer izvedemo kartiranje štirih programskih lokacij in prikažemo na kakšen način bi lahko v prihodnje prikazane metode uporabili v načrtovalskih procesih. Na zadnje se ustavimo pri inovativnih načinih reševanja prostorskih zagat skozi proces revitalizacije »prehodnih« prostorov- primer Tovarne Rog in skušamo izpostaviti njegove razvojne možnosti.

Ključne besede: participacija, prostorsko načrtovanje, kiberdemokracija, informacijsko komunikacijske tehnologije

Posibilites of Participatory Spatial Planning in Cyberdemocracy

Thought definition of main concepts: participatory democracy, development of ideas of electronic democracy and it's strengths and weaknesses, when involving people and new communication technologies, the work is trying to subject possibilities of improvement with spatial problems. As we define the relation between real- virtual- cyberspace and introduce new theories of spatial planning, we ask ourselves about strengths and weaknesses of spatial planning. Theoretical part is upgraded with examples form local milieu, while we tackle efforts of including children into planning processes, taking the example of Unicef project "Child Friendly Cities" and compare the existing situation in Slovenia and elsewhere. The second example tackles wth Ljubljana spatial project- Prostorož, where mapping of four program locations has been held to show different possibilities of used methods in future spatial planning processes. Last stop is made at innovative solutions with handling the spatial problematics with usage of revitalisation technique of "transformable" places- example of Rog Factory where it's development possibilities are exposed.

Key-words: Participation, Spatial Planning, Cyberdemocracy, Information and Communications Technology

1. Uvod.....	6
1.1 Cilji in namen naloge	6
1.2 Hipoteze in struktura naloge	8
1.3 Metode in tehnike.....	9
2. Opredelitve teorij demokracije.....	11
2.1 Participativna demokracija.....	11
2.1.1 Modeli demokracije Davida Helda	11
2.1.2 Politična participacija.....	13
2.1.3 Modeli demokracije in IKT.....	14
2.1.4 Posvojitve modela demokratične avtonomije?.....	18
2.2 Močna demokracija.....	19
2.3 Nova demokratična paradigma.....	20
2.4 In kako naprej?.....	22
2.4.1 Martin Hagen - opredelitev elektronske demokracije.....	24
2.4.2 Teledemokracija.....	25
2.4.3 Kiberdemokracija.....	27
2.4.4 Elektronska demokratizacija.....	28
3. Prostor-sko načrt-ovanje	32
3.1 Prostor	32
3.2 Realni prostor	34
3.3 Virtualni prostor	36
3.4 Kiberprostor	37
3.5 Prostorsko načrtovanje	39
3.5.1 Pregled novejših teorij planiranja.....	40
3.5.2 Možnosti prostorskega načrtovanja z uporabo NKT.....	44
3.5.3 Strokovnjaki vs. laiki.....	47
4. Primeri.....	49
4.1 Otroci, mladostniki in odprt prostor.....	50
4.2 Otroško zaznavanje prostora	51
4.2.1 Projekt Odraščanje v mestu.....	51
4.2.2 Kategorizacija zgodovinskega razvoja vidikov otroške participacije.....	53
4.2.3 Otrokom prijazna mesta Slovenije.....	56
4.2.4 Primerjava	59
4.3 Prostorož.....	62
4.4 Tovarna Rog- »Rog. Org«.....	69
4.4.1 Referenčni primeri- Londonski Dalston.....	69
4.4.2 Pridobiš-oddaš-prodaš.....	71
4.4.3 Ko že skoraj poletiš - Tovarna Rog.....	72
5. Zaključek.....	78
5.1 Ugotovitve.....	78
5.2 Testiranje hipotez	80
5.3 Spoznanja	80
6. Seznam literature.....	82
7. Priloge	88

1. Uvod

1.1 Cilji in namen naloge

V naši nalogi se bomo osredotočili na predstavitev modela participativne demokracije, za katerega ugotavljamo, da so bile njegove glavne predpostavke prenesene v druge modele kiberdemokracije. Zaradi terminološke in metodološke nedorečenosti bomo okvirno skušali razjasniti pojme, ki se vežejo na glavni objekt – različne oblike demokracije, in tako bomo njegove predikate, kot kiber-, e-, elektronska- demokracija skušali opredeliti. Vsi opisani pristopi za svoje izvajanje osnovnih predpostavk uporabljajo različne vrste informacijsko-komunikacijske tehnologije. Zaradi množice različni vrst novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT), naglice njegovega razvoja in s tem ustvarjanjem neskončnih različic in možnosti inovativnih strategij komuniciranja, skušamo podati opredelitve, kaj nove tehnologije obsegajo, kje so njihovi razvojni trendi in kaj je v okviru participacijskih načrtovalskih zmožnosti najbolj perspektivno. Na področju prostorskega načrtovanja, ki je v središču našega preučevanja, skušamo razumeti trenutne načrtovalske prakse, njihove zmožnosti, omejitve, ter se vprašati, kakšno je razmerje med stroko, javnostjo in nevladnimi organizacijami.

Raziskave razširjenosti uporabe IKT kažejo, da Slovenija na področju tehnološke razvitosti ne zaostaja, v penetraciji mobilnih telefonov je celo v vrhu lestvice¹, tudi računalniška opismenjenost in dostop do interneta je v Sloveniji dosegla vse dosedanje napovedi trendov², » /p/esimistična in razvojno kritična pa je razvojna situacija, če analiziram ponudbo, ki je prisotna v slovenskem kibernetnem prostoru« (Trček 2003: 4) s čimer je mišljena predvsem razvitost v sferi societalnih potreb, kot IRC, MSN, forumi, nezadostna razvitost naj bi vladala v elektronskem poslovanju, bančništvu, pri portalih neformalnih skupnosti in nevladnih organizacijah. Prav diametralno nasprotna slika se nam pokaže ob manjšem pregledu

¹ IDC je marca letos objavil, da se je poraba sredstev za mobilne storitve v Srednji in Vzhodni Evropi zadnje leto povečala, kljub padajočim cenam. Poraba se je povečala za 11% na 15,12 milijarde dolarjev. Razširjenost mobilne telefonije je v povprečju 78%, Slovenija pa je presegla 100% penetracijo. Poleg Slovenije imajo več kot 100% penetracijo mobilne telefonije še Češka, Estonija in Litva. Dostopno na: www.ris.org (1.1.2006)

² Na osnovi telefonske raziskave (n=1.297) je bilo junija 2005 v starosti 10-75 let 790.000 mesečnih PC uporabnikov interneta (46%) - če odstranimo slučajne oscilacije pa 820.000 (48%). Dostopno na www.ris.org (1.1.2006)

britanskih, ameriških strani, saj se pred nami v neskončnost odpirajo nove in nove povezave na referenčne strani, ki se ukvarjajo z različnimi možnostmi vključevanja javnosti v načrtovalske postopke, sooblikovanja virtualnih sosesk³, izdelave svojih spletnih strani v okviru interesne organizacije. Razvitost ogromnega števila opisanih strani, ki uporabljajo vse možne vizualno interakcijske tehnologije: video ali slikovno gradivo predvajano v Mediafleshu, zvočni zapisi, 3D vizualizacije. Vse to nas je pahnilo v razmišljanje, zakaj takšnih strani v slovenskem kiberprostoru ni, oziroma če strani že uporabljajo določene inovativne pristope, so le-ti namenjeni samopromociji, večji vsečnosti strani. Zato so vprašanja, zakaj MOL nima portala, ki bi meščanom omogočal interaktivno spremljanje, vključevanje v procese odločanja na področju prostorsko načrtovalskih vprašanj, zakaj NVO, društva, katerih glavni interes je problematizacija konkretnih prostorskih problemov, ne ponujajo možnosti izražanja svojih pogledov in ne omogočajo dvostranskega komuniciranja z navadnim uporabnikom?

Ker se nam je v fazi pregledovanja gradiva porodilo ogromno vprašanj, ki nakazujejo na veliko stopnjo problematike⁴, smo besedilo izoblikovali tako, da bi bilo jasno in pregledno. Ker avtorica svoja zanimanja tesno povezuje z več disciplinami in se v lastni praksi srečuje z primeri nerazumevanja in nezmožnosti preseganja interdisciplinarnih razlik⁵, smo to skušali upoštevati pri samem pisanju naloge. Delo tako skuša povzeti teoretske opredelitve in kategorizacije različnih tipov participativne demokracije, razjasniti pojme kibernetične demokracije in v navezavi z opredelitvijo NKT možnosti interaktivnih strategij laiku približati obstoječo prakso doma in v tujini. Veliko časa smo namenili brskanju po internetu in iskanju primernih strani, ki bi bralcu omogočile natančnejše razumevanje opisovanih konceptov in mu omogočile samoiniciativno raziskovanje po spletnih kiberprostorih glede na svoje preference. Tudi del, namenjen referenčni zakonodaji, želi poleg konceptualne navezave bralca opomniti na raznovrstne skupine zakonov, s katerimi država usmerja dogajanje na tem področju. Izbrani primeri iz slovenskega prostora skušajo bralcu aktualizirati prostorsko problematiko, s katero je bil do sedaj seznanjen preko medijev ali pa sploh ne, na drugačen

³ Primer <http://www.neighborhoodsonline.net/> (1.1.2006).

⁴ Eden izmed razlogov je gotovo začetna faza teoretskih razmišljanj o kibernetični demokraciji, participativnih zmožnostih IKT, kar je razvidno tudi iz objav in dostopnih izvodov publikacij, ki so mi predstavljale velik problem. Spodbudno je dejstvo, da število objav, povezanih z opisovano problematiko, v zadnjih petih letih strmo narašča (glej: Oblak, Trček, Lukšič, Delakorda, ...)

⁵ Drago Kos (2002: 7) izmed osmih razlogov za težavno vključevanje in sodelovanje sociologije v teoriji in praksi prostora navaja tudi nerazumljivost, ko je zaradi različnih strokovnih žargonov oteženo že temeljno razumevanje med sociologijo in prostorsko stroko. Iz lastni izkušenj dodajamo še nerazumevanja, ki se lahko zaradi različnih teoretskih ali prostorskih preferenc pojavijo med kulturologi, sociologi, krajinskimi arhitekti in arhitekti. Glede na stalno poudarjanje po interdisciplinarnosti je vprašanje, zakaj tako pogosto prihaja do komunikacijskih šumov, popolnoma na mestu.

način ponazoriti teoretske opise iz začetnih poglavij, ter osvetliti možne potenciale za nadaljnji razvoj kiberdemokracije na področju prostorskega načrtovanja.

Naloga se loteva raziskovalnega področja, ki združuje specifične disciplinske usmeritve. Zato na se na politološkem področju ukvarjamo z teorijami demokracij, katere predvsem povzemamo, izpuščamo obsežne teoretske, metodološke kritike, variante vsakega koncepta. Na področju sociologije ostajamo v okviru teorij prostorske sociologije, sociologije vsakdanjega življenja in se ne spuščamo v natančnejše razloge nastanka globalne družbe, globalizacijskih trendov. Kulturološki vidiki so zajeti v številnih navedenih mednarodnih primerih, kjer izpostavimo zanimiva razmišljanja, toda ne spuščamo se v vrednotenje struktur moči. Komunikološko področje ima v naši nalogi poseben pomen, saj participacija sloni na dvosmernem komuniciranju, ki ga v našem delu skušamo nadgraditi z interaktivnostjo novih komunikacijskih tehnologij. Navkljub temu izpuščamo podajanje natančnejših komunikacijskih strategij in PR⁶ principov. Ker že naslov »Možnosti...« nakazuje večji poudarek na aplikaciji in možnosti praktičnih razsežnosti uporabe prostorskega načrtovanja v kombinaciji z IKT in konceptom participativne demokracije, smo obseg teoretskih pogledov zmanjšali na opise glavnih teoretskih med njimi, z izpostavitvijo definicije in njihovih vodilnih argumentov. Zato naloga predvsem na področju teorije ne dela revolucije, temveč le povzema obstoječe pisanje akademske stroke posameznega področja.

Čeprav naloga predvsem izpostavlja praktične, izvedene, aktualne slovenske in mednarodne primere, ki so vsakemu dostopni z dvema klikoma na miško, v nalogi nikakor ni podan reprezentativen nabor primerov, saj je izbor omejen z jezikovnimi kompetencami⁷ in stopnjo podanosti celotnega teksta v elektronski obliki. Izmed slovenskih dogodkov moramo izpostaviti osebno vpletenost avtorice pri projektih Tovarna Rog in Prostorož, kar pomeni, da a priori ne zavzemamo objektivne vloge, temveč preko metode opazovanja z udeležbo v tej nalogi podajamo opis situacije in ga v našem kontekstu skušamo ovrednotiti.

1.2 Hipoteze in struktura naloge

Med nalogo bomo skušali odgovoriti na naslednje hipoteze:

⁶ Z oznako PR mislimo na angleško skrajšavo termina »public relations« oz. v slovenskem prevodu »odnosi z javnostmi«, v našem primeru bomo izhajali iz knjige: Odnosi z lokalnimi skupnostmi (Pek Drapal 2004).

⁷ Primeri so večinoma iz angleško govorečih držav; največ Velika Britanija, ZDA, Avstralija, Indija, kakor tudi Nemčije, špansko govorečih držav; največ Južna Amerika, francosko govorečih držav; Belgija.

- v postopku prostorskega načrtovanja stroka ohranja svoj dominantni položaj v načrtovalskem procesu, ne pa več toliko v procesu odločanja in ne izrablja participatornih potencialov informacijsko-komunikacijskih tehnologij
- model participatorne demokracije v kombinaciji z uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij je lahko uspešen le ob vzajemni delitvi moči odločanja, uporabe stroke, nevladnih organizacij in laičnih posameznikov
- načini participatornega odločanja v procesih prostorskega načrtovanja so najustreznejše izvedeni v lokalnem prostorsko situacijskem kontekstu

Struktura naloge je tridelna, kar pa ne pomeni, da je vsak del avtonomen, temveč je glavni namen zastavljene strukture postopen prehod iz teoretskega v praktični del. V prvem sklopu opisujemo različne teorije demokracije: participativno demokracijo, deliberativno demokracijo, kiberdemokracijo, e-demokracijo, teledemokracijo, kjer podajamo glavne definicije in vseskozi iščemo povezave z novimi komunikacijskimi tehnologijami. Drugi sklop opisuje prostor in njegove dimenzije, posredovane preko novih tehnologij ali standardne poti - naših čutov. Omejimo se na dimenzije lokalnega prostora, saj sklepamo, da le na teh ravneh lahko pride do ustreznega in konstruktivnega dialoga ter participativnih udejstvovanj. Pri tem skušamo osvetliti vlogo ekspertov, kakšno vlogo zaseda država, njen odnos z NVO in kje se na koncu znajdejo uporabniki. To povezavo vzpostavimo skozi prikaz Aarhunske konvencije in ostalih iz prostora izhajajočih konvencij; Habitat, Lokalna agenda 21 in na tak način zaključimo osrednji del. Tretji del zajema tri primere iz našega prostora: možnosti otroške participacije v prostorskem načrtovanju skozi Unicefov projekt Otrokom prijazna mesta; možnosti participacijskih vnosov skozi »izobraževalni aktivizem«; primer projekta Prostorož in nazadnje revitalizacijsko sanacijski projekt Tovarna.org.

1.3 Metode in tehnike

V nalogi smo uporabili naslednje metode neempiričnega in kvalitativnega raziskovanja: zbiranje virov, ki je bilo izvedeno preko internetnih baz; analizo in interpretacijo primarnih virov; metodo interpretacije pri obravnavi Aarhunske konvencije, Konvencije o varstvu

otrokovih pravic spada v kategorijo funkcionalne interpretacije⁸ analize in interpretacije sekundarnih virov, pri čemer smo v opisih teoretskih pojmov demokracij uporabili konceptualno analizo⁹. V podajanju mednarodnih in slovenskih primerov smo uporabili metodo študije primerov z ekstenzivno zastavljenim raziskovanjem¹⁰. Na primeru Prostoroža smo uporabili metodo opazovanja z neposredno udeležbo in izdelavo vedenjskih zemljevidov. Uporabili smo tudi opisno metodo in metodo razumevanja, ko smo v zaključku podali prednosti, slabosti, omejitve.

Za našete metode smo se odločili na podlagi predmeta analize, z njim povezanimi problemi razpoložljivih sredstev, časa in znanja. Omejitve metod so bile prisotne pri zbiranju virov na internetu, saj so bile/so postale nekatere spletne strani nedostopne, veliko virov, ki naj bi sicer bili dostopni v elektronski obliki ni bilo moč dobiti, prav tako dostop do določenih knjig navkljub Cobiss katalogizaciji ni bil mogoč. Metoda izdelave vedenjskih zemljevidov je v našem kontekstu uporabna, toda z mero previdnosti, ker ni bila izvedena v daljših časovnih periodah.

⁸ »Mogočih je več metod interpretacije:/.../funkcionalna (ki skuša razložiti posamezen vir glede na njegov takratni ali današnji namen)« (Bojko Bučar, Zlatko Šabič, Milan Brglez v sodelovanju z Moniko Kalin-Golob 2002: 24).

⁹ »/.../konceptualno analizo, pri kateri nas zanima pomen določenega pojma ali koncepta, splošnost njegove rabe, njegovo zgodovinsko spreminjanje pomena, odnosi med posameznimi pojmi ali koncepti in podobno« (Bojko Bučar, Zlatko Šabič, Milan Brglez v sodelovanju z Moniko Kalin-Golob 2002: 24).

¹⁰ »Z ekstenzivno zastavljenim raziskovanjem razumemo proučevanje večjega števila enot analize, za katere iščemo in analiziramo podatke le o izbranih spremenljivkah in odnosih med njimi.«

2. Opredelitve teorij demokracije

Opredelitev osnovnih pojmov in definicij v njihovi neposredni navezavi je eno izmed najpomembnejših nalog vsakega strokovnega teksta, saj se z natančnimi opredelitvami, kaj nam termin predstavlja v obravnavanem problemu, izognemo nepravilnim razumevanjem bralca in kritik akademskih kolegov zaradi nedorečenosti le-teh. Opredelitev različnih teorij demokracij bo zato glavno vodilo prvega poglavja, ki bo skušalo po našem mnenju povzeti razmišljanja najbolj reprezentativnih piscev na tem področju, pri tem pa bomo žal spuščali obširne argumentacije, ki stojijo za vsakim konceptom.

2.1 Participativna demokracija

2.1.1 Modeli demokracije Davida Helda

»Zdi se, da demokracija legitimira moderno politično življenje: postavljanje pravil in krepitev zakonov se zdi upravičena in ustrezna, ko je ta 'demokratska'. Toda ni bilo od nekdaj tako. Od antične Grčije do današnjega časa je bila večina političnih mislecev zelo kritična do teorije in prakse demokracije. Splošna predanost demokraciji je nedaven fenomen.« (Held 1996: 1). Tako bi najverjetneje danes vsak državljan znal razložiti pojem demokracije, oziroma saj približno opredeliti *demos* (ljudje) in *kratos* (vladati). Held razvije osem modelov demokracije¹¹, ki nas popeljejo skozi zgodovino razvoja demokratske misli.

»Modele bi lahko logično razdelili v dva široka tipa: direktna ali participatorna demokracija (sistem sprejemanja odločitev o javnih zadevah, v katerega so državljani direktno vključeni) in liberalna ali reprezentativna demokracija (sistem vladanja izvoljenih 'uradnikov', ki se zavežejo, da bodo 'predstavljali' poglede državljanov v okvirih 'pravne države')« (Held 1996: 6). Zagovorniki participativne demokracije (Pateman, Macpherson, Barber v Held: 264-271) očitajo liberalnim teoretikom, da pozabljajo na nepregledno maso ljudi, etničnih skupin, ekonomsko depriviranih skupin, ki nimajo možnosti ali so sistematično odvrnjeni od možnosti aktivne soudeležbe v življenju politične in civilne družbe. Nadalje kritika leti tudi na spodleteli koncept jasne ločitve med 'civilno družbo' in 'državo', saj naj bi bila država

¹¹ Held v knjigi *Models of democracy* (Held 1996) v kronološkem redu razvoja naslednje modele: model klasične demokracije, model protektivne demokracije, model razvojne demokracije, tekmovalno-elitistični model, pluralistični model demokracije, model legalistične demokracije, model participativne demokracije, model plebiscitarne demokracije, model demokratske avtonomije.

vklenjena v vzdrževanje in reprodukcijo neenakosti vsakdanjega življenja. Zato avtorji predlagajo naslednji model, v katerem so povzete glavne značilnosti participativne demokracije:

Tabela 2.1.: Model participativne demokracije

<p><i>Načelo(a) utemeljevanja:</i></p> <ul style="list-style-type: none">• Enako pravico do svobode in samorazvoja je mogoče doseči samo v 'participativni demokraciji', v družbi, ki spodbuja smisel za politično učinkovitost, neguje skrb za kolektivne probleme in prispeva k formiranju dobro ozaveščenih državljanov, ki so zmožni trajnega zanimanja za proces vladanja
<p><i>Bistvene značilnosti:</i></p> <ul style="list-style-type: none">• Neposredna participacija državljanov v urejanju ključnih družbenih institucij, vključno z delovnim mestom in lokalno skupnostjo• Reorganizacija strankarskega sistema z vpeljavo neposredne odgovornosti strankarskih uradnikov do članstva• Delovanje 'participativnih strank' v parlamentarni in kongresni strukturi• Ohranitev odprtega institucionalnega sistema z vpeljavo neposredne odgovornosti strankarskih uradnikov do članstva• Ohranitev odprtega institucionalnega sistema, ki zagotavlja možnosti eksperimentiranja s političnimi strankami
<p><i>Splošni pogloji:</i></p> <ul style="list-style-type: none">• Neposredno izboljšanje nezadostne osnove mnogih družbenih skupin, kar zadeva sredstva, s porazdelitvijo materialnih virov• Odprt informacijski sistem, ki zagotavlja 'informirane' odločitve• Ponovno preverjanje predpisov o otroškem varstvu tako, da bodo lahko imele ženske tako kot moški možnost participacije

Vir: Macpherson in Pateman v Held (1996: 271)

Iz zgornje tabele bi za naše pisanje še posebno poudarili pomembnost možnosti neposredne participacije državljanov v urejanju ključnih družbenih institucij, vključno z delovnim mestom in lokalno skupnostjo, ki bi jo podpiral odprt informacijski sistem, ki bi zagotavljal 'informirane' odločitve: odločitve, ki bi bile sprejete šele po absorpciji vseh informacij

potrebnih za preiščeno odločitev¹². Takoj lahko izpostavimo, da predvsem pomanjkljivo, nepravilno informiranje ponavadi glavni problem, ki vodi v nezmožnost ali napačnost sprejetih odločitev. Poudariti je še potrebno, da Held (1996: 269) ne zanika potrebe po centralnih institucijah liberalne demokracije in meni, da so le-te neizogiben element v participativni družbi.

2.1.2 Politična participacija

»Nedvomno najpomembnejši znak in sestavni del politične kulture v demokraciji je participacija, soodločanje državljanov.« (Požarnik 1992: 27)

V zgodnjih 60. letih je bila širitev politične participacije brez dvomov eden glavnih vidikov politične modernizacije. Toda najbolj presenetljiv premik, po mnenju Marjana Brezovška (1995: 200), predstavlja zasuk temeljne zamisli participacije¹³ od starejše k novejši predstavi in njuno sedanje sobivanje.

Starejša predstava politične participacije izhaja iz notranje *povezave koncepta participacije in koncepta demokracije*. Obe ideji sta bili prepleteni od Aristotela do raziskav korelacij med glasovanjem in volilno participacijo na individualni ravni po 2. svetovni vojni. Izražajoč to dediščino, ta predstava pojmuje participacijo skoraj v celoti v *demokračnem kontekstu*. Resnična participacija je tok (proces) vplivanja navzgor, ki oblikuje vladne dnevne rede in opredeljuje politike, je urejena (mirna), zato naj bi bil *protest antiteza participacije* (Brezovšek 1995: 201-202). Na tej točki se lahko vprašamo, kakšna je prostorska razlika med protestom in mirno demonstracijo, saj je le-ta, zadnje čase pogosta oblika izražanja nezadovoljstva z odločitvami vladajoče strukture.

Druga, alternativna predstava participacije, skuša dojeti širši geografski, časovni okvir, povezati proteste v okviru demokratičnih sistemov in jih povezati z bolj konvencionalnimi participativnimi vzorci. *Ločenost participacije od koncepta demokracije* pa je bistvenega pomena, prav tako tudi dejstvo, da ne postavlja apriornih predpostavk glede narave politične participacije: lahko sega od razprav, običajnega glasovanja do uporov in nemirov. Kot zadnjo

¹² Christa Daryl Slaton v knjigi *The future of teledemocracy* meni, da nam že 'kmečka logika' daje vedeti, da zagotovitev obširne literature o določenem problemu, ki omogoča bralcu nabor pro/contra argumentov, rezultira v boljših, kvalitetnejših odločitvah. (Becker, Slaton 2000: 64-65)

¹³ Pomembno je razlikovanje med kontributivno participacijo (participant s svojo udeležbo nekaj prispeva) - in konsumptivno participacijo (participant s svojo udeležbo pričakuje nekaj v zameno) - in formalno participacijo (primer javne razgrnitve prostorskega plana) - in neformalno participacijo (prispevek mnenja preko e-maila).

značilnost alternativne predstave avtor navaja njeno *normativno nevtralnost*: participacija je lahko dobra, slaba ali oboje, odvisno od *vrednot*, ki jih nekdo poskuša uveljaviti, in *pogojev*, v katerih se participacija odvija. Brezovškov predlog se nam zdi zanimiv, saj neposredno predlaga uvajanje participacije v soodvisnosti od prostorsko situacijskega konteksta, kar pomeni, da a priori ne predlaga uvedbo participatornih pristopov in ne vrednoti participacije nujno kot pozitivnen oziroma negativen proces.

Participacija je dejavnost, kjer je posameznik udeležen z drugimi v nekaterih družbenih procesih in prav družbena razsežnost je bistvenega pomena. Politična participacija je participacija v procesu vladanja in priložnost za politično participacijo je v bistvu priložnost za večino zasebnikov, da so udeleženi v procesu, s katerim se izbirajo politični voditelji ter oblikujejo in uresničujejo vladne politike. K tej opredelitvi Brezovšek dodaja nekaj kriterijev (Brezovšek 1995: 202):

- o participaciji govorimo glede na posameznike
- ta participacija je prostovoljni proces
- nanaša se na določeno dejavnost
- ta dejavnost je usmerjena k vplivanju na vlado (oblast)

Avtor meni, da takšna opredelitev priznava tako horizontalno razsežnost politične dejavnosti (raven politične informiranosti, interes za politiko) kot tudi vertikalno razsežnost (vpliv na selekcijo voditeljev in vladno dejavnost). Ugotovimo lahko, da »/i/deja participacije počiva tako na hoteti (osebni aganžma) kot na moči (ljudskemu nadzoru) posameznika glede na nadzor oblasti « (Brezovšek 1995: 203). Prav ta citat nam dokončno pokaže, da je participacija, glede na osebni aganžma; samo aktivnost in zanimanje posameznika, nedvomno pozitiven proces, vendar je potrebno biti pazljiv bi drugemu stremljenju; potreba po moči, katero lahko vrednotimo le glede na njen situacijsko prostorski kontekst.

2.1.3 Modeli demokracije in IKT

Omrežja lahko vodijo do povečanja moči države: koncentracija politične moči ali več moči za državljane in socialne interese: disperzija politične moči (van Dijk 1999: 79). Lahko opazimo dva nasprotujoča si pogleda na to, kako IKT vplivajo na svobodo, demokracijo in organizacijo. Nekateri imajo IKT za tehnologijo svobode, saj razširja zmožnosti posameznikove svobode odločanja, stopnjuje odnose od-spodaj-navzgor v mrežnih odnosih organizacij in posameznikov (Pool v van Dijk 1999: 82). Drugi so prepričani, ker je

oblikovanje in uveljavljanje IKT determinirano od vladnih voditeljev, javnih uslužbencev, podjetij in drugih organizacij, da je to primarno le tehnologija centralne registracije, nadzora in kontrole (van Dijk 1999: 82).

Naša tema se neposredno navezuje na nove informacijske tehnologije, zato je povezovanje teorij politik z instrumenti IKT nujno za razumevanje, kje nove tehnologije predstavljajo največji potencial, v katerih modelih demokracije pridejo nove komunikacijske tehnologije najbolj do izraza s tem, da dajejo državljanom več moči in niso direktno postavljene in nadzorovane iz centrov vladajoče strukture.

Nabor instrumentov IKT lahko razvrstimo glede na vzorec informacijskega toka in dobimo naslednjo razvrstitev (van Dijk v Lukšič 2003: 16):

<i>Informacijski tok</i>	<i>Instrumenti IKT</i>
- alokucija (nagovarjanje)	Računalniško posredovana volilna kampanja Računalniško posredovana informacijska kampanja Informacijski centri in javni servisi
- konzultacija (posvetovanje)	Širše dostopen javni informacijski sistem Bolj razvit javni informacijski sistem (internet)
- registracija	Registrski sistem vladnih služb in javne uprave Računalniško podprto državljansko povpraševanje e-referendum, e-volitve, e-zbori (polis)
- konverzacija (pogovarjanje)	Podporni sistemi skupinskemu odločanju

Tabela 2.2.: Aplikacija novih medijev v politični sistem (van Dijk 1999: 88).

Glede na tipologijo novih medijev lahko le-te povežemo z Heldovimi modeli demokracije in skušamo ugotoviti, katere lastnosti IKT določeni modeli preferirajo, katere zapostavljajo. Zato nas lahko ob pregledu demokratičnih modelov skupaj z IKT instrumenti spremljajo vprašanja; zakaj določen model zavrača ali preferira določen informacijski tok; ali skuša s tem država le utrditi svoj položaj, le izboljšati zmožnosti predstavniskega sistema ali omogočiti večji pretok informacij ter izboljšati način, količino alternativno pridobljeni mnenj participantov?

	Oblikovanje mnenja	Sprejemanje odločitev
reprezentiranje	Pluralistični model Kompetitivni model	Legalistični model
neposrednost	Participativni model	Plebiscitarni model

Tabela 2.3: V dvodimenzionalni tabeli razvrščenih pet modelov demokracije (van Dijk v Lukšič 2003: 18)

a. tekmovalno-elitistični (kompetitivni) model demokracije

V tem modelu je v osnovo demokracije postavljena ustava in zakoni, z namenom oviranja ekcesov političnega vodstva. Najpomembnejše opravilo političnega sistema so volitve, kjer je izbrano vodstvo, vloga državljanov je zelo omejena in vmešavanje v potek javnega odločanja je nezaželeno. Ugotovimo lahko glavno značilnost: parlamentarna vladavina z močno vlogo birokracije, političnih strank, voditeljev z avtoriteto, ki so edini udeleženci demokratičnega sistema. Instrumenti IKT so reducirani na volitve in informacijske kampanje ter registrski sistem vlade in javne administracije, s katerimi se krepi državna avtoriteta in učinkovitost države (Lukšič 2003: 17-19). »Zainteresirana javnost, razumljena le kot fragmentirano volilno telo političnih voditeljev in strank, pa mora imeti možnost dobiti informacije o pogledih, stališčih in ravnanju svojih voditeljev in predstavnikov. Torej mora imeti možnost dostopa do množičnih in javnih informacijskih sistemov« (Lukšič 2003: 19).

b. legalistični model demokracije

Model temelji na proceduralnem konceptu in reprezentativnosti in je še danes prisoten v sodobnih ustavah. Temeljna značilnost tega modela je delitev oblasti na izvršno, zakonodajno in sodno, ki druga drugo nadzorujejo s pomočjo sistema 'checks and balances'. Z večinskim načelom ta model varuje posameznika pred arbitrarno oblastjo, javna administracija mora biti manjša, a učinkovita, moč in vloga interesnih skupin omejena, kolektivizem onemogočen. Uporaba IKT je v legalističnem modelu zreducirana na odpravljanje informacijskega manka na način implementacije učinkovitejšega informacijskega sistema. Favorizirani so tisti mediji, instrumenti IKT, ki ustrezajo funkcijama: priskrbiti boljše informacijo vladi, administraciji, reprezentativnim državljanom in narediti predstavniško vlado bolj odprto in dostopno. Zavračajo in izkazujejo nezaupanje instrumentom IKT: elektronski referendum, elektronske debate med državljanom, elektronske volitve (Lukšič 2003: 19-21).

c. pluralistični model demokracije

V pluralističnem modelu Lukšič (2003: 21-23) izpostavi poudarek na vlogi posredovalnih organizacij in asociacijah civilne družbe, ki se umeščajo med državo in reprezentanti na eni

strani in individualnimi državljani na drugi¹⁴. Novost je mrežni koncept politike, ki ne ustreza centralističnim pogledom oziroma piramidalni strukturi reprezentiranja tekmovalno-elitističnega modela, saj vlada med zahtevami interesnih skupin le posreduje in razsoja. Model združuje neposredno in reprezentativno demokracijo tako, da z ramo ob rami poleg poklicnih izvoljenih politikov stojijo tudi organizirani reprezentantje, katerih mnenja naj bi v primerjavi z odločitvami zaprte vlade pomenila več. Favorizirani so IKT sistemi (elektronska pošta, diskusijski sezname, telekonference), ki se lahko uporabljajo za krepitev informiranja in komuniciranja v organizacijah civilne družbe ali med njimi. Zapostavljeni so instrumenti nabora alokucije.

d. plebiscitarni model demokracije

»Plebiscitarni model komunikacijsko razmerje med političnimi voditelji in državljani korenito transformira. Komunikacijski in odločevalski kanali niso oblikovani tako, da bi krepili pozicijo vladam, politikom, administracijam, temveč ojačajo glas državljanov. Model temelji na neposredni demokraciji kot načinu odločanja. Politika tako ne ostaja več v rokah vlade ali administracije, temveč se preseli v družbo, svet individualiziranega državljanja. Zato je treba odločitve v reprezentativnem političnem svetu čim bolj omejiti, s plebiscitarnimi sredstvi pa čim bolj povečati možnosti odločanja individualnih državljanov« (Lukšič 2003: 23-24). Priljubljene so IKT referendumov in televolitev, sistemi za lažjo komunikacijo med državljani, nezaupanja pa deležni instrumenti alokucije.

e. participativni model demokracije

Teoretsko bazo modela participativne demokracije smo si podrobneje ogledali že v predhodnem razdelku, v navezavi le-tega na instrumente IKT izpostavljam tiste s sposobnostjo podpreti in informirati aktivnosti državljanov (Lukšič 2003: 25-26). Digitalizirani javni informacijski sistemi morajo državljanom omogočati dostop do kvalitetnega, raznovrstnega informacijskega gradiva, na podlagi katerega uporabniki lahko izoblikujejo avtonomna mnenja, aktivno participirajo v debatah in izpostavljajo svoje dileme in vprašanja. Nepriljubljeni instrumenti so s področja registracije (e-referendum, e-volitve), saj je tak način participacije obravnavan kot preveč statičen.

¹⁴ »Država je pluralistična demokracija, če : a. demokracija v smislu poliarhije in b. pomembne organizacije so relativno avtonomne« (Dahl 1982: 5).

2.1.4 Posvojitev modela demokratične avtonomije?

Sedaj se približujemo točki, ki razloži naš kratek ekskurz v pregled modelov demokracij in navezav na izrabo potencialov IKT. Lukšič (2003: 27) pride do zanimive ugotovitve, ki nadgrajuje koncept Van Djikove klasifikacije in v kontekstu slovenske posvojitve Aarhuške konvencije¹⁵ predlaga model demokratične avtonomije kot potencialnega kandidata, ki najboljše izrablja emancipatorične potenciale IKT.

»Held izpelje sklep, da se načelo avtonomije udejanja z »določanjem pogojev za sodelovanje državljanov v odločanju o problemih, ki so zanje pomembni«. Načelo avtonomije je mogoče realizirati v sistemu kolektivnega odločanja, kjer imajo svoje mesto tudi državljani, ko se razpravlja o javnih zadevah. Tak sistem mora izpolniti kriterije enakosti glasov, učinkovito participacijo, razsvetljeno razumevanje, končni nadzor demosa nad zadevami, o katerih se odloča, in inkluzivnost). Tak sistem mora vsebovati tudi ločitev države od civilne družbe, ki po Heldu velja za »osrednjo potezo vsake demokratične politične ureditve« (Held v Lukšič 2003: 28), ker vse koncepcije, ki vztrajajo na tem, da državo lahko nadomesti civilna družba in narobe, zaidejo v velike težave. Zato svoj model demokratične avtonomije utemeljuje na misli, da je treba »centralizirane državne institucije razumeti kot osnovo za udejanjanje zakonodaje, uveljavitev pravic, razrešitev notranjih politik in obvladovanje neizogibnih konfliktov med posameznimi interesi, /.../ civilna družba ohranja razlike toliko, kolikor jo oblikujejo področja družbenega življenja, ki jih organizirajo privatni ali prostovoljni dogovori med posamezniki in skupinami izven neposrednega nadzora države.« (Held v Lukšič 2003: 29)«. Proces ločevanja države in civilne družbe bi moral potekati tako, da bi državne institucije postale učinkovitejši, dostopnejši in odgovornejši usmerjevalec javnega življenja, civilna družba pa aktivnejša v procesih nadzorovanja in odločanja o javnih zadevah. Šele po uspešno opravljeni ločitvi bi se lahko odvil proces *dvojne demokratizacije*: sočasna medsebojna transformacija države in civilne družbe.« Če se odločimo za demokracijo, moramo zato operacionalizirati temeljit sistem pravic in dolžnosti - dolžnosti, ki izhajajo iz potrebe spoštovanja enakosti pravic ostalih in zagotavljajo uživanje skupne strukture političnih aktivnosti.« (Held 1996: 318). Nikakor ne moremo reči, da je opisovane procese mogoče enostavno doseči, saj država ponavadi zastopa določeno stališče, ki v veliki meri ne odraža vrsto različnih pogledov, ki jih zagovarjajo različni pripadniki civilne družbe, hkrati

¹⁵ Natančnejša razlaga Aarhuške konvencije in njenih določb je podana v drugem delu, tu je mišljena predvsem institucionalizacija participativne demokracije na področju prostorskih politik.

tudi ne moremo enakomerno aktivirati vse prijeme nadzora civilne družbe. Tako prihaja do različnih zamikov, ko država predstavlja drugačne poglede, zato si le zastavimo vprašanje, če je »IKT mogoče poleg prezentiranja dokumentov uporabiti tudi za proces njihovega nastajanja, torej za komunikacijski proces med (strokovnimi, političnimi in drugimi) akterji, ki so vključeni v nastajanje dokumenta. Pri dizajniranju komunikacijskega procesa v virtualnem prostoru je treba narediti konceptualni preskok, odpovedati se je treba dokumentu kot osnovni enoti in ga nadomestiti z (javnim, strokovnim ali političnim) mnenjem, ki pa zahteva podvsem drugačno logiko manipuliranja./.../Ko je izpolnjen ta pogoj, je mogoče del komunikacijskega procesa (ali v celoti) prenesti v virtualni prostor./.../Šele s tem bi izkoristili še do sedaj neizkoriščen komunikacijski potencial IKT« (Lukšič 2003: 32). Na kakšen način naj bi participant izrazil svoje mnenje, pa je odvisno od več dejavnikov- nesposobnost verbalizacije je znan problem, ki bi ga ravno IKT lahko pomagale preseči.

2.2 Močna demokracija

Do sedaj smo si pogledali nekatere razlage participacije, ki pa so ostajale na ravni teoretskih razmišljanj. Eno izmed prelomnic v razvoju teorije participativne demokracije je postavil Benjamin Barber s knjigo *Strong democracy*. V njej skuša preko kritike liberalne demokratične teorije razviti nov način politike, ki bo utemeljen na izobraženem državljanu in podprt z uporabo novih tehnologij. Razvoj jasnega programa močne demokracije, ki v svojih točkah daje enakovreden poudarek na preobrazbi državljana- javne- civilne sfere in naslonitev na informacijsko-komunikacijske tehnologije je razlog, zakaj Barber po našem mnenju ustrezno nakazuje prehod do najnovejših pojmovanj participativne demokracije.

V odgovor kritiki liberalne politične filozofije predstavi 'močno demokracijo': »politika v participativni obliki, kjer se konflikti rešujejo v odsotnosti neodvisnega temelja s pomočjo participativnega procesa tekoče, neposredne samozakonodaje in oblikovanjem politične strpnosti, sposobne spreminjati odvisne, zasebne posameznike v svobodne državljane in delne ter zasebne interese v javno dobro« (Barber 1984: 132). Avtor meni, da nas močna demokracija poziva k resnemu zavzetju pozicije državljana, ki ne izpolnjuje le dolžnosti oddaje volilnega lističa, temveč je predvsem gospodar lastne usode, ki sodeluje vsaj pri nekaterih javnih zadevah (Barber 1984: xii). Opirajoč se na Rousseaua, Barber izpostavi pomembnost 'državljske vzgoje' za demokracijo, ki bi se izoblikovala skozi proces formalne vzgoje, socialnih aktivnosti v privatni sferi in same participatorne politike.« V perspektivi

močne demokracije, znanje in želja po znanju sledita politični obveznosti in nista pred njo: »dajte ljudem nekaj važne moči in hitro bodo spoštovali potrebo po znanju, toda skušajte vsiliti znanje ne da bi jim dali odgovornost in ljudje bodo pokazali le indiferentnost« (Barber 1984: 234). Barberjev 'državljan' lahko izvaja močno demokracijo na več načinov, ki jih avtor razvija skozi celotno knjigo in jih strne v tri kategorije:

- močno demokratično govorjenje
- močno demokratično odločanje
- močno demokratično delovanje

Barber kritično gleda na liberalno teorijo, ki je po njegovem mnenju spregledala, kako hitro je pogovor (talk) zamešan z govorom (speech) in govor reduciran na izražanje določenih interesov. Moti ga tudi zapostavljenost dejstva, da proces govorne artikulacije proizvaja alternativne konstrukte pogledov na skupnost (Barber 1984: 174-177). Funkcijo govora v demokratičnih procesih prepozna v devetih kategorijah. Prvi dve (artikulacija interesov; pregovarjanje in izmenjava in prepričevanje) sta zaradi podobnega razumevanja znani tudi liberalcem, naslednjih šest (izpostavljanje problemov, raziskovanje vzajemnosti, posvojitve in naklonjenost, ohranjanje avtonomije, pričevanje in samoizraznost, reformulacija in rekonceptualizacija) je zapostavljenih v liberalni teoriji, medtem ko zadnja (graditev skupnosti kakor tudi ustvarjanje javnih interesov, splošnih ugodnosti, aktivnih državljanov) povzema celotno funkcijo govora (Barber 1984: 179-198).

Razumevanje funkcij govora je pomembno za našo raziskavo, saj je ravno artikulacija problema ponavadi zaradi različnih okoliščin motena. Udeleženci razprav se zaradi nepoznavanja strokovne terminologije, slabih samoizraznih zmožnosti, nizke samopodobe izogibajo podajanju mnenj v javnosti, ki bi lahko prispevalo k boljši rešitvi, okrepilo zaupanje v lastno znanje in omogočilo večjo povezanost med udeleženci razprave. Informacijsko-komunikacijske tehnologije omogočajo preskok ukoreninjenih zadržkov, saj predvsem z omogočanjem indirektnega, neosebnega posredovanja prepričanj, pomembno pripomorejo k večjemu naboru mnenj.

2.3 Nova demokratična paradigma

Med prebiranjem knjig, ki se ukvarjajo z analizo političnih teorij, razvojem političnih sistemov, je gotovo v vsaki nekje v prvih petih straneh omenjeno splošno sprejeto opažanje, da je s koncem dvajsetega stoletja reprezentativna demokracija v zatonu, udeležba na volitvah

iz leta v leto bolj zaskrbljujoča, zaupanje v vlado upada v vseh državah, kjer izvajajo redne meritve javnega mnenja.

»Visoka stopnja nezadovoljstva ni povzročena zgolj zaradi neodzivnih in nedosegljivih političnih voditeljev, temveč je pomemben rezultat stopnje frustracije, ki izhaja iz poskusov prilagoditve novega znanja in nove tehnologije v zastarel politični sistem, ki je izšel iz teorije, znanja, tehnologij izpred treh stoletij« (Becker in Salton 2000: 1). Zato Becker koncept predstavniške demokracije, temelječ na razumevanju politike 18. in 19. stoletja, zavrača in uvaja koncept nove demokratične paradigme. Namreč katera koli 'nova demokratična paradigma', ki bo pomagala pri razvoju 'stare demokratične paradigme', bo morala združevati ugotovitve post-newtonovske fizike, razvoja teorije participacije in direktne demokracije in revolucije informacijsko-komunikacijskih tehnologij v dvajsetem stoletju (Becker in Salton 2000: 17).

Spoprijemanje z dilemami, na katere ni mogoče podati jasnih odgovorov, izoblikovati prepričljivih argumentov, je mogoče le ob implementaciji novih rešitev na institucionalni ravni političnega odločanja. Pri tem Becker ugotavlja, da navkljub neprestanemu razvoju novih tehnologij le-te še vedno neuspešno vključujemo v institucionalni prostor predstavniške demokracije in s tem zaviramo razvoj njihovega emancipatoričnega potenciala.

»Becker poskuša združiti nov tip post-newtonovskega načina razmišljanja in raziskovanja, vključno z uporabo in idejnimi poskusi, v vseobsegajočo vodilo z imenom *kvantna politika* (Becker in Salton 2000: 45). Tako kot drugi avtorji (Dator, Slaton in Uphoff) verjame, da je nova naravoslovna znanstvena paradigma v skladu z naraščajočim poudarkom poznega 20. stoletja o porastu participativne demokracije s pomočjo interaktivnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT); v skladu s premikom od politike konfliktov k politiki konsenza; od politike nasprotij k politiki sodelovanja; od individualnih lastniških pravic do 'relacijskih lastniških pravic'; proti posamezniku prijazno naravnani okoljski politiki ekofeminizma in globoke ekologije (DiZerega v Becker in Salton 2000: 45). Toda ne samo to, pravilno razumljeni, imajo zakoni fizične narave - po mnenju nove fizike 20. stoletja - povezovalno, holistično zmogljivost ter zagotavljajo trde znanstvene temelje za vsa podobna družbenoekonomska, politična, teoretična in aktivistična gibanja« (Becker in Salton 2000: 45). Nova e-demokratična paradigma vsebuje po Lukšičevih (2003: 14) besedah naslednje ideje:

- a. idejo o manjši, decentralizirani oblasti, ki omogoča lažje razvijanje skupnosti in medsebojnega dialoga,
- b. idejo o sodelovanju pred spopadom v primeru distribucije redkih virov,

- c. idejo o javni oblasti, ki ni več določevalec oziroma razsodnik, niti ne vsiljuje odločitev od zgoraj navzdol,
- d. idejo o reševanju konfliktnih situacij, ki mora priti od spodaj navzdol, od državljanskih gibanj, ki cenijo različnost; osrednja vloga javne oblasti naj bi postala predstavljanje in pospeševanje 'notranjega dialoga' med mnogimi 'neodvisnimi' in soodvisnimi udeleženci v sporu ali problemu, ki išče ali se odraža v deljenem javnem mnenju (Becker v Lukšič 2003: 15)
- e. idejo o konsenzualni demokraciji, ki naj bi bila fleksibilnejša, odzivnejša in bolj usmerjena k dialogu,

Pomemben prispevek 'nove demokratične paradigme' je združitev iznajdb, ugotovitev na področju teorije participacije in neposredne demokracije ter revolucije sunkovitega razvoja IKT, ki se lahko prične le ob predhodni paradigmatiski spremembi v razumevanju demokracije. Ponovno se izpostavi pomembnost dialoga oz. dvosmerne komunikacije, ki mora biti utemeljena od spodaj navzgor. Vse te lastnosti, lahko na tej točki zvenijo že kot mantra, katero na žalost poznajo le najbolj zagnani verniki, medtem, ko ostala množica, po našem mnenju še ni dosegla zvoka oddaljenega mrmranja.

2.4 In kako naprej?

Do sedaj smo se seznanili z Heldovim modelom participativne demokracije, 'močno demokracijo' Benjamina Barberja in 'novo demokratično paradigmo' Teda Beckerja.

Po Lukšičevih besedah se je razpravljanje o vplivu in posledicah IKT v socialnem in političnem življenju odvijalo sprva na ideološkem področju, kjer se je izteklo v dveh razumevanjih IKT: kot tehnologija svobode ali kot tehnologija centraliziranega nadziranja in registriranja. Na teh razumevanjih sta zrasli dve nasprotujoči si viziji: prva govori, da je napočil čas za novodobno atensko neposredno demokracijo, druga pa svari pred orwellovskim popolnim nadzorovanjem družbe (Lukšič 2003: 12). Seveda strahovi nikakor niso neupravičeni, vendar je zanimivo, kako se avtorji resnično polarizirajo glede na mnenja in ne skušajo podati srednje poti. Zatorej dodajamo misel: »Ocenjevanja tehnoloških učinkov se torej ne delijo zgolj na pozitivne in negativne napovedi o tem, koliko se družba spričo njihove rabe lahko demokratizira. Razlikujejo se tudi v tem, na kakšen model demokracije se opirajo in h kateremu težijo« (Oblak 2003: 15). Iz tega sledi vzpostavitev dveh smeri v preučevanju konceptov elektronske demokracije:

- a. pesimistične študije, ki v svojem zagovoru predstavnškega modela demokracije opozarjajo predvsem na težave, ki jih v politična okolja lahko vnesejo komunikacijske tehnologije
- b. optimistične študije, ki v razvijajočih se tehnoloških potencialih vidijo predvsem upanje za premik v neposredno obliko demokracije

Eden izmed avtorjev, ki jih Oblakova navaja je van Dijk, ki študije o elektronski demokraciji razdeli v dva poglobljena vala: prvi val po njegovem mnenju vključuje vizije o ponovnem rojstvu atenske agore in drugih oblikah neposredne demokracije (kot recimo dela Tofflerja ali Barberja), za pojav drugega vala pa so zaslužni zagovorniki nekakšnega izboljšane modela reprezentativne, predstavnške demokracije (na primer Laudon in Arterton). Poglejmo še teoretsko razčlenitev Hackerja, ki dosedanja razmišljanja razdeli v štiri teoretske okvirje: 1. klasična teorija demokracije, ki temelji na antičnih grških idealih neposredne participacije z javnim razpravljanjem ter delovanjem; 2. klasični pluralizem, ki predpostavlja, da je v demokratični družbi vsakdo reprezentiran prek svojega predstavnika; 3. elitni pluralizem, ki zagovarja tezo, da so ljudje s socialnega dna za politične zadeve in politike nezanimivi; 4. kritični pluralizem, ki opozarja, da nove tehnologije bolj ustrezajo tistim posameznikom, ki kapital že imajo, kot pa onim, ki ga nimajo (Hacker v Oblak 2003: 16). Tukaj smo mnenja, da je najverjetneje kritični pluralizem najbližje resnici, saj je posest kapitala povezana z določeno količino znanja, znanje pa zmeraj prehaja skozi predhodni proces manipulacije in osebne interpretacije. Iz tega sledi, da tisti, ki že imajo neko znanje, to znanje le še plemenitijo in da se povečuje razlika med imetniki in iskalci znanja. Zatorej mogoče ni zgrešeno razmišljanje, da je v končni fazi vse le ista voda, ki teče skozi mlin, saj: »V nasprotju s tukaj postavljeno tezo, da so pojmovanja elektronske demokracije odvisna predvsem od naslonitve na določen model ali teorijo demokracije, se v izhodišču drugih razprav pogosto pojavlja tudi teza, da so vzrok za različne podobe, razlike v samem pojmovnem aparatu, ki ga avtorji uporabljajo. Srečamo se namreč s pojmi, kot so teledemocracy (Becker, 1981; Arterton, 1987; Cross, 1998), cyberdemocracy (Tsagarousianou, Tambini in Bryan, 1998; Davis, 1999; Wilhelm, 2000; Saco, 2002), electronic democracy (Calabrese in Borchert, 1996; Friedland, 1996; Hacker, 1996), computer-aided democracy (Chambat, 2000), digital democracy (Hacker in van Dijk, 2000), ki pa v osnovi zajemajo povsem podobne družbene pojave in podobne politične spremembe./.../. Da gre prvenstveno zgolj za retorične boje in ne toliko za vprašanje vsebinskih razlik, je mogoče sklepati tudi iz podob, ki jih je ponudil popularni politični

diskurz¹⁶« (Oblak 2003: 16). Tako se lahko dnevno seznanjamo z »dejstvom«: zahodni svet prehaja v obdobje »informativskih industrij« (Castells 1996), ki jih povezujejo neskončni, nevidnih, hitri, hiperinformativski tokovi, nad katerimi so seveda vsi navdušeni, a le redko povzemajo osnovna načela kritičnega pristopa, namreč enakovredno izpostavitve pozitivnih in negativnih dejstev. Da bi se v končni fazi lažje opredelili in ugotovili prednosti in slabosti koncepta participativne kiber-demokracije, se v nadaljevanju seznanimo z razvojem in osnovnimi definicijami elektronske demokracije.

2.4.1 Martin Hagen - opredelitev elektronske demokracije

Do sedaj predstavljene teorije, ki jih ne bi mogli kar vreči v isti koš z napisom participativna demokracija, temveč bi jih zaradi različnih terminoloških aparatov, toda uravnovešenih stremeljenj k izrabi novih komunikacijskih tehnologij in prizadevanj po povečanju politične participacije, lahko brez večjih napak izenačili z terminom elektronska demokracija¹⁷.

»Elektronska demokracija pomeni vsak demokratičen političen sistem, v katerem so računalniki in računalniška omrežja uporabljeni za izvajanje naslednjih ključnih funkcij demokratičnega procesa: informiranje in komuniciranje, artikulacija in združevanje interesov ter politično delovanje (tako posvetovanje kot glasovanje)« (Hagen 1996).

Vendar je potrebno pri tem izpostaviti glavna razhajanja (Hagen 1996) :

1. drugačne normativne predpostavke oziroma demokratske teorije
2. drugačni referenčni objekti oziramo komunikacijske tehnologije - kot kabelska TV ali računalniška omrežja

¹⁶ Oblakova navaja primer (glej tudi Becker 2000) govora nekdanjega ameriškega podpredsednika Ala Gora, ko je govoril o informativskih avtocestah kot 'metaforah za dejansko demokracijo' ali misel ameriškega politika Newta Gingricha, da so uporabniki interneta 'mejniki nove demokracije'.

¹⁷ Elektronska demokratizacija označuje razumevanje IKT kot sredstvo za doseganje večje učinkovitosti in dostopnosti javnosti oziroma državljanov do uveljavljene forme predstavniške demokracije. glavni zagovornik elektronske demokratizacije so politične stranke in državne (politične) institucije, zato so tudi njihove spletne strani udejanjenje ciljev elektronske demokratizacije. Medtem ko večina nevladnih spletnih strani udejanja koncept elektronske demokracije, ki pomeni obliko neposredne demokracije z uporabo elektronskih medijev, npr. elektronskih omrežij. Obstajata dva podkoncepta: prvi (neposredna demokracija) predvideva odpravo predstavniških institucij in političnih strank, do katere naj bi prišlo zaradi neposrednega dogovarjanja med državljanji in vlado. Drugi (participativna demokracija) pa ne predvideva popolne odprave predstavništva. V tem primeru naj bi uveljavitev elektronske demokracije pomagala pri olajšanju prenosa političnih informacij in odziva nanje med političnimi predstavniki in državljanji oziroma javnostjo ter dvignila stopnjo legitimnosti odločitvam, politikam in programom. V obeh primerih je cilj povečanje stopnje politične participacije (Becker v Lukšič 2003: 12).

3. dimenzije politične participacije, ki se smatrajo za najbolj pomembne (informacije, diskusije, volitve, politična akcija)
4. zasledovani politični cilji (liberalni, konzervativni, komunitaristični, libertarni)

Čeprav kategorizacija v smislu Webrovih idealnih tipov ni primerna za tako fluidne koncepte kot kiberdemokracija, elektronska demokracija, ki se že zaradi neprestanega razvoja tehnologij in v njihovem zaledju inovativnih praks izhajajočih iz le-teh, vseeno vidimo smisel v jasnejši opredelitvi treh glavnih konceptov v okviru elektronske demokracije; teledemokracije, kiberdemokracije in elektronske demokratizacije¹⁸. Na tak način bomo lahko nekatere do sedaj omenjene avtorje uvrstili v eno izmed obravnavanih kategorij, ob naših poznejših razmišljanjih bomo ideje, avtorje lažje umeščali v časovni interval ter kontekst, ki je občutno vplival na njihova razmišljanja.

2.4.2 Teledemokracija

Najstarejši koncept elektronske demokracije je teledemokracija. Koncept, razvit na kritiki modernega načina glasovanja, ki udeležencu ne poda nobenih relevantnih informacij in/ali strokovnih mnenj, je v sedemdesetih letih ugledal luč sveta in v slabih desetih letih postal osrednja tema mnogih debat. V začetku osemdesetih je po besedah Saltonove na dveh različnih delih sveta, ne vedoč drug za drugega, sinhrono prišlo do prvih poskusov posvetovalnega glasovanja. Tako imenovani projekti 'državlanske porote' Neda Crosbyja¹⁹ in 'planungszille' Petera Dienela, so prišli do zaključkov, da se državljani pozitivno odzivajo na neposredna posvetovalna glasovanja in da je potrebno njihova mnenja jemati resno (Becker in Salton 2000: 54). Kmalu zatem se je zgodil usodni preobrat, državljanom ni bilo potrebno več priti do določene lokacije, temveč je njihov glas odločitve *interaktivno* odmeval iz lastnega doma. Rodila se je teledemokracija, ki jo največkrat povezujemo z delom Teda Backerja, ki je izpeljal serijo poskusov uporabe kableske televizije pri procesu političnega odločanja. Prav razvoj kableske televizije je aktiviste, politične teoretike (Barber, 1984; Dahl, 1989), sociologe (Backer, 1981; Salton, 1992; Etzioni, 1983) navdušil v poskuse praktičnih aplikacij teorije v prakso. Navkljub začetnemu navdušenju se je kmalu izkazalo, da kableska televizija

¹⁸ Izhajali bomo iz dela Martina Hagen: „Elektronische Demokratie‘ in den USA - Computernetzwerke und ihre Rezeption in amerikanischen Demokratiedebatten“, katerega ideje navajamo po njegovem angleškem eseu, ki povzema glavna izhodišča njegovega dela. Tekst je dostopen na naslovu http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm (1.1.2006)

¹⁹ Več informacij lahko najdemo na <http://www.jefferson-center.org/> (1.1.2006)

ni veliko prispevala k razvoju direktne demokracije, povečanju različnih oblik politične participacije, pomembno pa je tudi dejstvo, da se je ponovno istočasno razvijala tehnologija, ki bo kmalu postala vodilo večine oblik državljske participacije. Računalniki in računalniška omrežja so si že utirala pot do vse večjega kroga uporabnikov in uporabnic. Medtem ko nekateri zagrizeni pripadniki teledemokracije še danes trdijo, da bo komunikacija temelječa na televiziji ostala glavni potencial za povečanje direktne demokracije in osrednje orodje elektronske demokracije, drugi raziskovalci (Becker in Salton 2000) že zagovarjajo to vejo tehnologij za tisto z največjim emancipatornim potencialom.

Teledemokracija vidi glavne vzroke za apatijo, frustracijo in alinacijo volilnega telesa v 1. obstoječi strukturi demokratičnega političnega sistema in 2. učinkih trenutnega masovnega medijskega poročanja. Teledemokrati menijo, da se je reprezentativna oblast ZDA²⁰ preveč oddaljila od svojega volilnega telesa, klasični načini ne morejo več primerno reagirati na vse večji pritek pluralnih političnih prispevkov in prav nove medijske telekomunikacije bi lahko vladajočo strukturo približale navadnim občanom. Le civilno izobraževanje, prost dostop do vladnih informacij, 'mestna elektronska srečanja', ki so le nekatere izmed točk Barberjevega (1984) programa za revitalizacijo državljanstva, je ključna prav uporaba interaktivne kableske televizije in računalniških omrežij. Ena izmed prizadevanj teledemokracije je ponovna vpeljava 'moči ljudem', kakor je to zagovarjal Ted Becker leta 1981. Pomembno je izpostaviti, da ravno ta normativna obveza razlikuje 'prave' tele-demokrate od tistih, ki so si termin sposodili zgolj za populistične namene, kakor sta to storila Perot in Clinton v njuni volilni kampanji 1992 (Hagen 1996: 6):

»Prava demokracija je uporaba moderne elektronske komunikacijske in informacijske tehnologij kot instrumenta, ki ljudem demokracije omogoča pomoč pri postavljanju dnevnih redov, vzpostavljanju prioritet, ustvarjanju pomembnih politik in participaciji pri njihovi implementaciji. Skratka, prava teledemokracija pomeni takšno uporabo telekomunikacij, ki bo javnosti dala moč vzvodov za samo-odločanje (Becker v Hagen 1996: 6).

²⁰ Opozoriti moramo, da Hagen izpostavi relevantnost njegove klasifikacije predvsem ozirajoč se na ameriški kontekst, toda v okviru naše teme je njegov prikaz primeren, saj nam omogoča časovno umestitev, kontekstualno razumevanje, nadaljnjih izpeljav in aplikacij na druge politične sisteme pa ne uvajamo. »V nekaterih državah, ne institucionalni, ne kulturni okvir ne dopušča lahke posvojitve ameriških konceptov elektronske demokracije. V primeru Nemčije statični pristop k demokratičnem ustroju, nezaupanje v direktno demokracijo, izvirajoče iz izkušnji Weimarske republike, splošno pomanjkanje interesa politikov za medije, skepticizem do učinkov novih medijev rezultira v previdnih in velikokrat plašljivih pristopov k idejam elektronske demokracije./.../ Kazalci napeljujejo, da so ostale evropske države bolj odprte za ideje elektronske demokracije, še posebej Anglija, Nizozemska, kakor tudi raziskovalci v relativno mladih demokracijah v Sloveniji (Hagen, 1996: 13).

Iz navedeni argumentov lahko zaključimo, da dajejo koncepti teledemokracije odkrito prednost direktni demokraciji in se večinoma zavzemajo za volilne in politične dimenzije politične participacije, kakor tudi boljši in popolnejši sistem političnega informiranja za volilno telo (Hagen 1996: 7).

2.4.3 Kiberdemokracija

Za razliko od teledemokratskih konceptov, ki so se razvili kot reakcija na razvoj kabelske televizije, so koncepti kiberdemokracije/ kibernetike demokracije (ang. Cyberdemocracy) nastali kot neposreden odziv na evolucijo računalniških omrežij. Pri oblikovanju idej kiberdemokracije so bile še posebej pomembne izkušnje prvih uporabnikov 'on-line' omrežij, kot naprimer EIES, Usenet, Bitnet in Internet (Hagen, 1996:8). Pomemben element kiberdemokracije predstavlja pojem kiberprostor/kibernetiki prostor²¹ (ang. Cyberspace), ki ga Ogden (1994), pa tudi Rheingold (1993) opredeljujeta kot »brezmejni prostor (ang. Spaceless place), v katerem se besede, medčloveški odnosi, podatki, bogastvo, status in moč udejanjajo preko ljudi, ki uporabljajo računalniško posredovano komunikacijsko tehnologijo« (Ogden v Hagen 1996: 8).

Koncept kiberdemokracije se je razvil v svojevrstno mešanico hipijevske in japijevske kulture na ameriškem zahodu - mešanico, ki je postala tipična za nov 'virtualni razred', živeč in ustvarjajoč med Standfordsko univerzo in Silikonsko dolino²² (Barbook/Cameron v Hagen 1996: 8). Takšen virtualni razred posebej dvoje sanj: sanje o resnični demokraciji, običajno razumljeno kot neposredno, samostojno vladanje državljanov in sanje o materialnem bogastvu ter individualnem iskanju sreče. Skupen imenovalc obeh vizij je antietatistični pogled na politiko: država je predstavljena kot potencialna grožnja tako posameznikovim svoboščinam kot maksimizaciji bogastva (Hagen 1996: 8). Na podlagi teh prepričanj sta se oblikovali dve smeri kiberdemokracije. Prva, bolj konzervativna in libertarna, poudarja pomen prostega trga in svobodnega kapitalizma, medtem ko druga, bolj liberalna in komunitarna, poudarja vrednote skupnosti. Najizrazitejši predstavnik prve smeri je Fundacija za napredek in

²¹ Ker je termin kiberprostor za našo obravnavo ključen, bo deležen širše obravnave v drugem poglavju.

²² Zanimiv prispevek, ki iz kulturološko-antropološkega vidika povzema aktualno življenje v Silikonski dolini, najdemo v ameriški izdaji National Geografica. Antropolog Jan English-Lueck načinu življenja (v dolini) »pravimo tehno-optimizem. Prisotna je zasvojenost z priložnostjo in če sam tega ne vidiš tako, zakaj si sploh tukaj?« (Newman 2001: 59).

svobodo²³ (ang. The Progress and Freedom Foundation), katere predstavniki so prvi poizkušali oblikovati teorijo kiberprostora (Bredenkamp v Hagen 1996: 8). Med njene avtorje spadajo še Alvin Toffler, James Keyworth, Esther Dyson in George Gilder (Hagen 1996: 8). Drugo smer kiberdemokracije, ki je usmerjena v skupnost, je pretežno izoblikoval Howard Rheingold v delu 'The Virtual Community'²⁴. Rheingold opisuje, kako so člani Bulletin-Board-System 'The WELL' (Whole Earth'Electronic Link) zgradili svojo lastno virtualno skupnost, ki ni ustvarila samo bogastva novih prijateljev, ampak je pomagala svojim članom komunicirati tudi v resničnem življenju. Rheingold (1993) je med prvimi izpostavil velike prednosti, ki jih posedujejo računalniška omrežja pred kabelsko televizijo. Ta so veliko bolj interaktivna, saj namesto komunikacije 'eden z vsemi' dovoljujejo množično komunikacijo 'vseh z vsemi': »Ideja o komunikaciji vseh z vsemi, kot podlaga za skupno dobro, ima takšno moč, da je mnogi, ki poznajo rezultate prejšnjih komunikacijskih revolucij, ne morejo doumeti./.../ Že leta se teoretiki in politični aktivisti ne zavedajo prednosti in moči, ki je lastna omrežjem računalniško posredovane komunikacije. Razlog za to se nahaja v njihovi nezmožnosti dojemanja prednosti in moči komunikacije vseh z vsemi ali paradigme omrežja (ang. Network paradigm) (Rheingold v Hagen 1996: 9). Rheingold in drugi zagovorniki kiberdemokracije verjamejo, da lahko ustanovitev skupnosti oblikuje tako pogrešani socialni kapital, po katerem hrepenijo ameriški politologi in politiki.

Medtem ko kiberdemokrati, tako kot teledemokrati, pozivajo k bolj direktnim oblikam demokracije, se osredotočajo k drugačnim aspektom politične participacije. Diskusija in politična aktivnost sta kot skupinski formi politične participacije najbolj pomembni. Njigova glavna skrb je (re)kreacija (virtualnih in ne-virtualnih) skupnosti kot protiutež centraliziranim oblikam vladanja (Hagen 1996: 9).

2.4.4 Elektronska demokratizacija

V nasprotju s koncepti teledemokracije in kiberdemokracije koncept elektronske demokratizacije ne poizkuša izoblikovati neposrednih oblik demokracije, temveč se nagiba k izboljšanju predstavniške demokracije: »Največja zmogljivost nove informacijske tehnologije pri udejanjanju demokracije leži v njeni sposobnosti izboljševanja posredne demokracije« (Snider v Hagen 1996: 10). Čeprav se razlikuje glede na sredstva, je cilj njenih zagovornikov

²³ Na njihovi spletni strani (<http://www.pff.org/>) sami sebe poimenujejo, kot »marketinško-orientiran 'think thank', ki se ukvarja z preučevanjem digitalne revolucije in njenih implikacij na javno politiko.

²⁴ Celotno delo je mogoče prebrati na <http://www.rheingold.com/vc/book/>

enak vsem drugim konceptom elektronske demokracije:« Elektronska demokracizacija /.../pomeni /.../ krepitev že obstoječe demokracije z novimi komunikacijskimi tehnologijami na način povezovanja politične moči tistih, katerih vloga v ključnih političnih procesih je običajno minimalizirana. Domnevamo, da daje takšna demokracizacija ljudem več moči« (Hacker/Todino v Hagen 1996: 9). Zato nas ne sme presenetiti dejstvo, da so glavni predstavniki elektronske demokracizacije pripadniki različnih 'elit', ki že izrabljajo 'informacijsko prednost' in si zato na vso moč prizadevajo te prednosti razširiti na celotno javnost, ker bi od tega lahko celoten demokratičen sistem imel koristi. Zagovorniki elektronske demokracizacije poudarjajo tudi, da politične apatije, razočaranja nad vlado ne povzročajo osnovne strukture predstavniškega sistema, temveč nekatere enostavno odpravljljive napake znotraj sistema. Pomembno zgodovinsko dejstvo v tem argumentu je pravica do prostega dostopa do informacij in tega se gotovo dobro zavedajo ameriški demokrati. Tako so kopice zakonskih predpisov, osnutkov, poročil sistema TOMAS²⁵ pod pokroviteljstvom kongresne knjižnice. Med profitnimi pobudami dostopa do informacij lahko izpostavimo PoliticsNow²⁶ med neprofitne pa CapWeb²⁷ in California Voter Foundation²⁸ (Hagen 1996: 10).

Poleg informacijskih sistemov, se koncept elektronske demokracizacije prizadeva za vzpostavljanje neposredne povezave med volivci in njihovimi predstavniki. Metoda za uresničevanje tega cilja je elektronsko občinsko srečanje, kjer glavni poudarek ni na glasovanju, temveč na fazi sprejemanja političnih odločitev s predhodno premišljeno razpravo (Elgin v Hagen 1996: 9). Takšen ideal elektronske demokracije pa je v odkritem nasprotju z idealom neposredne demokracije, ki je značilen za druge koncepte elektronske demokracije. Naslednja značilnost opisovanega tipa povezuje prednosti računalniških omrežij pri krepitvi civilne družbe, saj omogoča interesnim združenjem in skupinam zmanjševanje transakcijskih in organizacijskih stroškov (Bonchek, že prej Lowi, Abramson/Arterton/Orrin v Hagen 1996: 10). Ker pa takšen koncept lahko vodi v povečanje fragmentacije javne sfere, je ravno preprečevanje takšnih delitev, iskanje primernih rešitev - skozi proces ustanavljanja informacijskih sistemov in elektronskih občinskih srečanj - glavna naloga političnih voditeljev (Abramson, Arterton, Orrin v Hagen 1996: 10).

²⁵ <http://thomas.loc.gov/>

²⁶ http://nationaljournal.com/misc/pnow_splash.htm

²⁷ <http://www.capweb.net/>

²⁸ <http://www.calvoter.org/>

Tabela 1.3.: Tipologija elektronske demokracije:

Koncept	Teledemokracija	Kiberdemokracija	Elektronska demokratizacija
	<ul style="list-style-type: none"> • Računalniško posredovano komuniciranje (RPK) omogoča, s preseganjem prostora in časa, oblikovanje form politične participacije, ki so do sedaj veljale za praktično neizvedljive. • Tradicionalne oblike predstavniške demokracije ne morejo reševati kompleksnih problemov informacijske dobe, zato so nujne participativne oblike demokracije in krepitev vpliva državljanov s pomočjo RPK in drugih interaktivnih medijev. • Demokratična uporaba medijev je nujna z vidika zmanjševanja njihovih zlorab za komercialne cilje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oblikovanje tako virtualnih kot resničnih skupnosti je osrednja naloga demokracije 21. stol. • Informacije postajajo osrednji ekonomski vir; gospodarstvo in posamezniki lahko s pomočjo RPK bolje maksimizirajo svoje lastno dobro. • RPK omogoča decentralizirane, avtonomne oblike vladavine, ki se učinkovito branijo pred zlorabami javne oblasti (cenzura, vdori v zasebnost itd.). 	<ul style="list-style-type: none"> • Politično informacijski sistemi, utemeljeni na RPK, omogočajo širši in prestejši dostop do ključnih vladnih informacij. • Elektronska občinska srečanja omogočajo oblikovanje prepotrebne povezave med javnostjo in njihovimi predstavniki za razpravo o političnih temah in za oblikovanje novega občutka pripadnosti med volivci. • Zaradi zmanjšanja transakcijskih in organizacijskih stroškov interesnih skupin se s pomočjo RPK krepi civilna družba.
Najpomembnejša razežnost politične participacije	<ul style="list-style-type: none"> • Informiranje • Razpravljanje • diskutiranje 	<ul style="list-style-type: none"> • razpravljanje • politična aktivnost 	<ul style="list-style-type: none"> • informiranje • razpravljanje
Preferirana oblika demokracije	<ul style="list-style-type: none"> • neposredna 	<ul style="list-style-type: none"> • neposredna 	<ul style="list-style-type: none"> • predstavniška

Vir: Martin Hagen 1996: 10-11

V tem kratkem pregledu konceptov participativne demokracije in politične participacije smo skušali predvsem prikazati teoretske nastavke in možnosti aplikacije teh ugotovitev v vsakdanjo politično prakso. Ta prikaz se nam zdi pomemben predvsem zato, ker se termin participacija, politična participacija pojavlja vse pogosteje. Tako smo lahko priča njegovi

uporabi v vseh prostorskih deklaracijah, kot sta na primer Agenda 21, Aarhuška konvencija. Ravno ta navezava med prostorom in participacijo se razvija v razsežnosti, katere v našem prostoru zakonsko sprejemamo, vendar na praktični ravni nikakor ne udeležujemo. Zato je navezava na nove komunikacijske tehnologije tako pomembna, saj v že uveljavljeno razmerje prostor-participacija dodajamo še eno komponento: nove komunikacijske tehnologije, ki pa pri obeh predhodnih komponentah ponovno odpirajo nova izhodišča. Sigurno ni mogoče tako enostavno odgovoriti kateri izmed prikazanih konceptov elektronske demokracije ali participativne demokracije, bi ob uporabi IKT lahko najboljše sovpadal z dilemami, s katerimi se soočajo strokovnjaki, laiki pri prostorskih vprašanjih in pripeljal do rešitve, ki bi bila po godu prav vsem. Zatorej v nadaljevanju predstavljamo različne dimenzije prostora, ki z svojimi raznolikimi strukturnimi razsežnostmi napeljujejo na možnosti navezave, na katero izmed zgoraj predstavljenih teorij.

3. Prostor-sko načrt-ovanje

Drugi obsežnejši sklop predstavlja prostorsko načrtovanje in z njim povezane opredelitve, izhodišča in probleme. Najpomembneje je poudariti, da nas v tej nalogi zanima prav poseben obseg, razsežnost prostora. To ni razsežnost celotnega mesta, regije, ker bi področje mesta padlo pod strokovne presoje urbanistov, z regijami pa se ukvarjajo regionalni planerji, temveč prostor, ki bi ga lahko ujeli v območje ene ulice, stanovanjske soseske, ožjega mestnega središča oz. če uporabimo primer iz arhitekturne stroke – področja, za katero lahko razpišemo idejni natečaj, katerega izbrano področje bi v končni fazi sodelujoči morali prikazati v merilu 1:500²⁹. To seveda pomeni, da nas zanima območje, v katerem bi z nekaj truda lahko vzpostavili stik z reprezentativno večino lokalnega prebivalstva, oz. bi lahko govorili o ožji lokalni skupnosti, pri kateri bi lahko računali na bolj osebni stik. Povedano drugače, zanima nas prostor, v katerem bi na končni točki radi izdelali načrt (zato prostorsko *načrt-ovanje* in ne *plan-iranje*), pri tem pa skušali to izvesti na participatorni način in to celo ob uporabi novih tehnologij! Zatorej se vsa razmišljanja o možnostih kiberdemokracije, participatorne demokracije v nadaljevanju navezujejo na lokalizirane prostorske razsežnosti v katerih ob predpostavki o pripravljenosti stroke (arhitekti, krajinski arhitekti) za izvajanje načrtovalskih procesov ob pomoči NKT in predpostavki o voljnosti in minimalni tehnološki pismenosti pridemo do kvalitetnejših načrtovalskih rezultatov.

3.1 Prostor

Prostor je odraz družbe in ne more biti definiran brez ozira na socialne procese, ki so podvrženi strukturalnim spremembam, ki obsegajo celotno globalno družbo.

(Castells 1996: 410).

Začetni citat nam skuša pokazati neodtujljivo povezanost med prostorom in družbo, ki se medsebojno oplajata. Tej povezanosti pa Castells v zadnjem času doda še tehnološko komponento novih komunikacijskih tehnologij³⁰. Na tak način nam prikaže ravno tisti spekter

²⁹ Kar posplošeno pomeni, da v končni fazi ob ogledu načrta ne bi gledali okvirnih con izraženih z krogci in kvadratki, pobarvanih v zeleno in rdeče, temveč bi načrtovalec moral narisati že večje detaile, kot klopice, prehode za pešce, postavitev dreves.

³⁰ Tu mislimo na knjigo Information Society. Začetno fazo njegovih teoretskih nastavkov si lahko natančneje pogledamo v »The Urban Questions: A marxist approach« (Castells 1977).

prostora, ki ga skušamo osvetliti v tej nalogi, namreč povezavo med socialnimi procesi participacije v prostorskih problematikah s pomočjo novih komunikacijskih tehnologij. Osvetlitev sprememb na področju navezave prostor – umetnost³¹ pa nam prikaže Gržinić:

»Če bi skušali določiti nek splošen, pa vendarle orientacijski obrat, ki se je zgodil v paradigmi prostora v umetnosti, ali natančneje, v polju vizualnega, je to vsekakor tisti, s katerim se je prostor slike prestavil, prvič, v sam razstavnih (galerijski) prostor, ki so ga začeli rekonstruirati in dekonstruirati z različnimi multimedijskimi prijemi, in drugič, ko so začeli prostor z različnimi specialnimi efekti konstruirati recimo v polju (kinematične in elektronske) slike./.../Bistveno je, da dojamemo, da so vse te paradigme (od renesanse do kiberprostora, A.H) ali koncepti prostora v vizualnega v povezavi s širšim kontekstom dojetja časa in prostora in subjekta v njem./.../Henri Lefebvre je v knjigi, v kateri raziskuje različne 'produkcije prostora', obdobje okrog leta 1910 označil za mejnik v konstrukciji paradigme prostora; tedaj je v prostor klasične perspektive in geometrije, ki se je od renesanse naprej razvijal na grški tradiciji (evklidske logike), začel razpadati./.../ Klasični modeli videnja so kolapsirali skupaj s stabilnimi prostori reprezentacije, ki so jih do tedaj oblikovale različne tehnike perspektivne kompozicije, tehnike za prevaro očesa in posnemanja narave./.../ Po nekaterih raziskovalcih je prav ta sprememba v produkciji prostora in prostorske paradigme./.../ (rezultirala v) resnični eksploziji vizualno utemeljenih igrac./.../, (d)ruhi teoretiki in raziskovalci različnih paradigem prostora in subjekta pa menijo, da je ta rekonfiguracija in adaptacija prostora, ki je sledila novim oblikam industrializacije, prinesla tudi veliko pozitivnih sprememb za gledalca. Z različnimi oblikami nadzorovanja v prostoru so se s pomočjo kaljedoskopov in magičnih lantern hkrati razvijale posebne oblike človekove percepcije, ki so brisale dualizem med telesom in razumom, znanostjo in tehnologijo³²« (Gržinić, 1997: 20-21).

³¹ Umetnost tu pojmuje v njeni zelo ohlapni podobi, saj med umetnike uvrščamo arhitekto in krajinske arhitekto v procesu izdelave načrta za izbrano področje. Prav zato je še enkrat potrebno poudariti naš fokus na manjši lokalni prostor, saj ob obdelavi večjih površin v igro stopijo urbanisti in le-teh nikakor ne bi mogli oklicati za kakršne koli umetnike.

³² Kako kiberprostor in elektronski mediji učinkujejo na subjekt, si lahko natančneje pogledamo v knjigi: »Estetika kibersveta in učinki derealizacije« Marine Gržinić (2003), ki med drugim povzema tudi rokopis Slavoj Žižka: »Cyberspace, or, the Unbearable Closure of Being« (1996) ali knjigi »V vrsti za virtualni kruh, čas, prostor in novi mediji v letu 2000« (1996), medtem ko se »Rekonstruirana fikcija« (1997) nadalje ukvarja predvsem z analizo video produkcije.

Ugotovimo lahko, da preučevanje, analiza v standardnem tridimenzionalnem prostoru ni več zadostna za razumevanje družbenih procesov, delovanja posameznikov, ki v svojem prostem času ali za potrebe svojega dela uporabljajo katerokoli izmed novih komunikacijskih orodij³³, saj ti ne dojemajo realnega prostora kot edinega oz. najmočnejšega dejavnika v njihovi vsakdanjosti, temveč je njihovo dožemanje prostora in časa nadgrajeno z brezčasovnostjo in večdimenzionalnimi prostori. Upamo si trditi, da je nujen preobrat v dožemanju prostora, saj mora načrtovalec preko izraženih želja ter sugestij bodočih uporabnikov ustrezno oblikovati prostor, ki nikakor ne more biti v skladu z doslej preigravanimi koncepti linearnega prostora.

3.2 Realni prostor

»Berem časopis, berem brez strasti« (Marko Brecej, Coctail, 70. leta, v Bibič, 171)

Tu ne mislimo obsežneje razpravljati o tem, kaj naj bi realni prostor bil, temveč bi radi ponovno izpostavili, kateri deli prostora in njegove razsežnosti so v okviru našega raziskovanja še posebej relevantni in na kaj sploh mislimo, ko uporabimo besedo prostor.

Kakor bo razvidno tudi v naslednjih poglavjih, bomo naša izhodišča omejili na tisti del prostora, ki bi ga lahko označili za 'lokalnega'. Učinki lokalnega se izrazijo, ko »so povezave izvorno različnih lokalnih socialnih entitet z veliko verjetnostjo visoko specifične za vsak kraj« (Savage v Urry 1995: 73), kar Urry kritizira, saj naj bi po tej definiciji lokalitete obstajale le v obliki 'skupnosti' s posebno in unikatno kulturo. Zato poda izpopolnjeno, 'enostavno' verzijo, lokalno je v tem primeru »obsežek (complex) in vključuje analizo mešanice socialnih in prostorskih procesov« (Urry 1995: 73). Njegova definicija je ustrezna za našo analizo umestitve »Tovarne Rog« v lokalno situacijo, ki za ustrezno razumevanje potrebuje inventarizacijo aktualnih prostorskih (lastništvo, namenska raba, predlogi revitalizacije) in socialnih (navsezava na okoliško prebivalstvo, njihove želje, trenutne potrebe v širšem kontekstu) procesov. Prav zato se bo naše zanimanje poleg »Tovarne Rog« navezalo na dimenzije, ki ne presegajo velikosti soseske, prostor industrijske cone, obrečnega prostora, ki lahko funkcionira kot samostojna enota (soseska ima svojo prepoznavno identiteto, svojevrstne probleme³⁴, obrečni prostor lahko iz ozko naravovarstvenega vidika vidimo le kot

³³ Nove komunikacijske tehnologije obsegajo razpon od mobilnega telefona, enostavnih oblik mrežne komunikacije do elaboriranih tehnik skupinskih iger izgradnje virtualnih svetov.

³⁴ Tu lahko opozorimo na zanimivo sociološko raziskavo, ki je bila izvedena na primeru Fužin, ki se je v letih po slovenski osamosvojitveni vojni prijela izrazito negativna konotacija 'ljubljskega geta', ki pa naj bi rezultirala

linijski objekt z zavarovanim petnajstmetrskim koridorjem) oziroma na obdajajoči prostorski kontekst.

V tej izpostavljeni možnosti se zrcali problem, katerega se na žalost zavedajo večinoma družboslovci, ki zagovarjajo kontekstualno umeščenost prostorske enote, medtem ko naravoslovna stroka³⁵ velikokrat družbeno-zgodovinski okvir prezre³⁶. »P/rostopora ne bi smeli dojemati kot absolutne entitete, ločene od objektov lociranih 'znotraj' njega. Vendar je tudi primer, da prostora ne moremo reducirati na te objekte. V zavrnitvi teze o absolutnem prostoru je ključno, da ne ukinemo vseh prostorskih učinkov in se koncentriramo zgolj na distribucijo objektov. Primerna je uporaba terminov kot 'razdalja', 'kontinuiteta', 'vmesnost (betweenness)', 'vzdržnost (containment)' za karekterizacijo raznolikih prostorskih odnosov med temi objekti« (Urry 1995: 65).

Glavni razlog zanimanja in omejitve prostorskih razsežnosti tiči v neposredni povezavi zmožnosti politične participacije in aktivno civilno družbo, ki po našem mnenju le na lokalni ravni lahko razvije sistem učinkovite, emancipatorne virtualne javnosti. »Civilna družba s svojimi subjekti je pomemben vir družbenih in političnih inovacij, kar se je pokazalo in se kaže v posebej izraziti obliki v njihovi vlogi pri transformiranju avtoritarnih sistemov v demokratične. Inovacijski potenciali civilnodružbenega asociacionizma pa so /.../ mnogo širši, saj vnašajo spremembe v pojmovanje 'stare politike' in zarisujejo obrise 'nove politike', ki bolj sloni na postmaterialističnih vrednotah« (Inglehart v Bibič 1997: 15).

Kakor si bomo ogledali v nadaljevanju, lahko posameznik, umetnik/načrtovalec deluje na principu 'misli globalno, deluj lokalno', saj umetniki/načrtovalci naslavljajo in ustrezno aktualizirajo večinoma lokalni prostor, ki ga razumejo, ali pa svoje ideje izražajo v t.i. 'site specific' projektih, ko je ideja realizirana v okviru specifičnega prostorsko-socialnega konteksta. Nikakor ne smemo pozabiti na neštete primere zgrešenih »interpretacij« prostora, kjer avtorji v končni fazi uvajajo nekakšen oblikovalski deus ex machina. Če je naš predhodni stavek lahko iskrica za neskončen ogenj debat, si kljub temu drznimo nadaljevati naše razmišljanje- ob nasprotovanju nekontekstualnim intervencijam v prostor, ki so ponavadi

predvsem iz dejstva, da je v tistem času v tej soseski procent državljanov bivše Jugoslavije višji kot v povprečni ljubljanski soseski. (Dekleva, Razpotnik 2002)

³⁵ Tu se nam zastavi vprašanje umestitve strok kot krajinska arhitektura, arhitektura, ki zavzemajo drugačen položaj od biologije, ekologije ali prostorske sociologije.

³⁶ Na tem mestu bi lahko razvili obsežno debato, katere jezikovni dvoboj bi se odvijal v neskončnost, toda za razjasnitev nekaterih pojmovanj kulturne krajine v kontekstu kulturno-zgodovinskega razvoja slovenske krajine glej Marušič (Marušič 2004), za aktualno problematiko iz tega območja pa izpostavljamu konflikt umestitve električnih vetnic na Volovjo raven.

izvedene v popolno avtoritativni maniri, si lahko v drugih dimenzijah prostora; kiber- , virtualni-prostor, načrtovalci, izvajalci, laiki predstavljajo in izvajajo še tako nemogoče projekte- saj struktura in delovanje prostora to dopušča ali celo kliče k temu.

3.3 Virtualni prostor

Predhodno vprašanju, kaj pomeni virtualni prostor, se raje povprašamo o pomenih, dimenzijah virtualne realnosti. »Ideja virtualne realnosti v umetnosti in spektakelski zabavi se je porodila v šestdesetih letih ob iskanju možnosti za predstavitev in funkcioniranje op-artističnih umetniških projektov v javnosti« (Gržinič 1996: 80). Ob misli na to, kako 'realni' so vsakodnevni problemi krajinskih arhitektov, arhitektov in oblikovalcev, ko v komunikaciji z naročniki, zaradi njihove nezmožnosti vizualizacije 'fenomenalne' ideje, ne dobijo pozitivnega odziva, je vprašanje možnosti prenosa virtualnih idej v načrtovalski proces še kako na mestu.

Če se sprehodimo po bližnjem 'Mojem mestu!' (Ljubljanski BTC City) lahko v enem izmed 'konstruiranih' prostorov - nekdanjih skladišč - doživimo skok v virtualni prostor (Expand). Ta nam je dostopen prek vmesnikov (interfaces): podatkovna rokavica, elektronska obleka za telo, čelada s 3D očesnimi foni in naprava za simulacijo zvoka v dosegu 360 stopinj³⁷, ki nam omogočijo videti imaginarno realnost v treh dimenzijah. Vstop v virtualni svet se dogaja v realnem času in sintetizirana podoba, ki je umetno konstruirana s pomočjo računalnika, nam da videti več, kot vidimo z golim očesom, saj z golim očesom in brez vmesnikov v virtualni realnosti ne vidimo pravzaprav nič. Za lažje razumevanje dogajanja v virtualnem prostoru je pomemben odnos med virtualno realnostjo in hipertekstom. Ta naj predstavljal: »multilinearno in visoko interaktivno obliko elektronskega teksta«, »nezaporedno pisanje, tekst, ki se členi in dovoljuje bralcu več izbir« (Nelson v Gržinič 1996: 86). Vsekakor hipertekst predstavlja najbolj sofisticirano manifestacijo vplivanja računalniške tehnologije na pisanje in branje. Po besedah Grnižničeve: »virtualna realnost in hipertekst privilegirata individualnega subjekta, oba hkrati oblikujeta skupnosti in nove oblike 'javnih' prostorov - kibernetične prostore - ki nadomeščajo tradicionalne prostore ali skupnosti. /.../ Uporabniki se ujemajo v času, njihova 'realna' telesa pa so prostorsko oddaljena. Hipertekstualne skupnosti na drugi strani inkorporirajo časovno oddaljene uporabnike, ki uporabljajo in razlagajo isti tekst v časovno nedoločenem, celo neskončnem obdobju. Ena izmed najbolj aktivnih obstoječih kibernetično prostorskih skupnosti je internet, ki kombinira značilnosti obeh načinov, kajti uporabniki

³⁷ Nabor pripomočkov se spreminja glede na ponudnika, toda ponavadi je esencialnega pomena preslepitev imaginarnega in slušnega kanala.

komunicirajo v realnem času./.../Torej je paradigma interneta tista, ki nam lahko pokaže soodnosnost virtualne realnosti in hiperteksta v prihodnosti. To je odnos skupnega poseganja v prostor in čas z možnostjo oblikovanja kibernetičnih skupnosti« (Gržinić 1996: 78-91).

Na podlagi razmišljanja Gržinićeve v nas še vedno ostaja dvom, kaj naj bi virtualni prostor predstavljal, saj avtorica prepleta uporabo pojmov virtualnega in kiberprostora pri sami razlagi virtualnega prostora. Poudarili bi pomembnost *realni – virtualni prostor*, ki je dosežen preko kakršnegakoli *vmesnika*, a v *realnem času*. Tako bi lahko virtualni prostor ponazorili s prostorskimi konstrukcijami, ki nastanejo v okviru prostorskih instalacij, ki jih arhitekti s pričarajo s pomočjo vmesnikov v obliki 3D oblikovalskih programov, umetniki pa s pomočjo inovativnih predelav določenih tehnologij (GIS sistemi, manipulacija satelitskih informacij). Na podlagi tega si lahko pogledamo opredelitve kiberprostora, ki ga za razliko od virtualnega in realnega prostora spremljajo pridevniki, kot ageografski, brezčasoven.

3.4 Kiberprostor

»V kiberprostoru igrajo pomembno vlogo travmatični prizori, ki se v življenju niso nikoli primerili, sicer pa niso bili niti nikoli zavestno fantazirani, saj jasno kažejo, da resničnost ni nič drugega kot gola virtualna entiteta brez pozitivne ontološke obstojnosti« (Žižek v Gržinić 2003: 56).

Pogosto se dogaja, da najbolj uporabljani pojmi, kot recimo kibernetiski/kiberprostor, zaradi svoje vsenavzočnosti ostanejo nedefinirani in je njihovo navajanje v procesu vzpostavljanja novih argumentov samoumevno. Primarno moramo razlikovati izvor pojmovanj kiberprostora, saj lahko ta izvira iz kiberpanka (cyberpunk) ali izkušenj subkulturnih virtualnih skupnosti. Prva smer se povezuje z literarnim ustvarjanjem Williama Gibbsona *Neuromancer* (1984) in *Virtual Light* (1993), ki skupaj z delom Bruca Beta *Cyberpunk* (1980) in drugimi (Cadigan, Shiner, Stephenson) izoblikuje novo literarno smer v znanstveno-fantastični fikciji in nove poglede na kiberprostor (Trček 1996: 13-16). V nasprotju s to namišljeno, vizionarsko opredelitvijo je Barlovo (1991) razumevanje družbenega prostora, ustvarjenega skozi računalniška omrežja bolj kompleksno (Jordan v Trček 1999: 20).

Običajno definicijo kiberprostora spremljajo oznake: »ageografski in fizično nedoločljiv prostor« (Strehovec 1997: 300), »termin, ki označuje ali elektronsko simulirani prostor ali z omrežnim pretokom informacij kreirani virtualni teritorij« (Dutton v Trček 1999: 346), prostor, ki je realen po svojih učinkih, in ne kot »fizično-geografska entiteta« (Heim v Trček

1993: 109), »kot celota vseh povezanih akterjev, ki si med seboj pošiljajo informacije, tvori *matriko*« (Trček 2003: 12). Trček na podlagi teh definicij ugotavlja, da začetno izpostavljena afizičnost kiberprostora, sprva zaradi tehnoloških omejitev definirane z izmenjavo alfanumeričnih znakov, postaja v trenutni fazi razvoja zastarela. Uvedba tehnologije svetovnega spleta (www) omogoča preseganje ASCII kode, ki jo bo najverjetneje kar kmalu nadomestila uvedba taktilnih vmesnikov, s katerimi bo uporabniku omogočena uporaba primarnega čutila - dotika³⁸ (Trček 2003: 12).

V prejšnjem poglavju o kiberdemokraciji smo omenili pojmovanje kiberprostora Rheingolda (1994), najbolj znan snovalec termina kiberprostor je William Gibson, ki pravi: »Kiberprostor. Skupna halucinacija, ki jo vsak dan doživljajo milijarde povsem legitimnih operatorjev, povsod na svetu, celo otroci, ki se učijo matematičnih pojmov...Grafična predstavitev podatkov, abstrahiranih iz bank vseh računalnikov človeškega sistema. Nepredstavljiva kompleksnosti. Svetlobni žarki, razporejeni v neprostoru uma, gruče iz ozvezdja podatkov. Odmikajo se, kakor mestne luči....(Gibson v Strehovec 2003: 303). Benedikt smatra posameznika, ki ni povezan oziroma ne komunicira z ostalimi posamezniki, da ne obstaja v kibernetnem, ampak v virtualnem prostoru (Benedikt v Trček 1999: 12). Po Trčkovem mnenju, sinhrona in asinhrona komponenta ne zadostuje, dodaja še transakcijska razmerja, ki skupaj tvorijo definicijo, da je »*kibernetni prostor virtualno, omrežno, elektronsko posredovani interesni prostor, skratka prizorišče za zagotavljanje različnih formalnih in neformalnih interesnih nagnjen, potreb akterjev, ki poteka z interakcijo in transakcijo med akterji*« (Trček 1999: 13).

Na tej točki lahko končno ugotovimo razliko med realnim – virtualnim – kiber prostorom. Vsak izmed naštetih se v določeni komponenti kot omrežje, čas, dimenzije prostora, ki so dodane ali odvzete, razlikuje od prejšnje in tako izoblikuje prostor akcije in interakcije med udeleženi akterji, ki odpira ogromen prostor za prostorsko intervencijo, ki ni nujno podkrepljena z realnim prostorskim kontekstom. Na tak način lahko akterji v virtualnem prostoru participirajo na osnovi demokratičnih/avtoritativnih/totalitarnih okvirov, pri tem uporabljajo nove IKT in se hkrati nahajajo v drugih dimenzijah prostora³⁹. Toda za razliko od virtualnega in kiber prostora, kjer že sam obstoj ideje pomeni njegovo realizacijo, se v realnem prostoru soočamo s problemom izbire okvirja odločanja in načina nabora idej, mnenj, ki pripeljejo do končne izvedbe načrta.

³⁹ Izvrsten primer so igrice SIMS2; Glamur Life Stuff- kjer igralec vstopi v virtualni svet, ki si ga tekom igrice načrtuje in gradi sam, ali Lineage II Paradise, kjer se igralci povezani preko svetovnega sveta, bojujejo med seboj in skušajo zavzeti določen imaginaren prostor.

3.5 Prostorsko načrtovanje

Če pogledamo v Slovar Slovenskega Knjižnega jezika, lahko pod geslom načrtovalec dobimo naslednjo razlago: načrtovalec -lca [uc tudi lc] m (a) knjiž. kdor zasnuje, izdelava načrt za kak objekt, področje: načrtovalci avtocest, mest; načrtovalec zgradbe projektant / načrtovalci in tehnični risarji / urbanistični načrtovalec // publ. kdor vnaprej razmišlja o čem in predlaga, določa ustrezne ukrepe (SSJK, elektronska oblika), medtem ko pod geslom planer najdemo: planer -ja m (e) kdor vnaprej razmišlja o čem in predlaga, določa ustrezne ukrepe, načrtovalec (SSJK, elektronska oblika). Gantar iz vidika sociološke teorije ponudi 'minimalno' opredelitev planiranja:

- planiranje je oblika/način družbene intervencije v sicer spontano potekajoče družbene procese. Razvojni procesi bi brez takšnih posegov potekali drugače
- planiranje je oblika družbenega delovanja, ki vključuje razmerje akter (preferance, cilji)- delovanje-objekt delovanja- posledice. Posebno pomemben je način časovnega strukturiranja (planskega) delovanja
- planiranje je metoda oz. sredstvo za povečevanje racionalnosti odločanja in delovanja
- planiranje nujno vključuje razmerje med spoznavanjem, prognoziranjem in delovanjem.

»P/laniranje smo opredelili, kot obliko državnega, paradržavnega ali celo 'družbenega' intervencionizma v spontano potekajoče družbene procese.« (Gantar, 1993: 172-173)

Pušič opredeljuje *družbeno regulacijo* kot »dejavnost sistematičnega legitimnega vplivanja na obnašanje ljudi glede na vnaprej postavljene kriterije.«, Bayley pa označuje *družbeno intervencijo*, kot posebno obliko družbene prakse, ki izhaja iz političnih in moralnih zahtev po kontroli in poseganju v družbene procese (Pušič, Bayley v Gantar 1993: 174).

Lahko ga opredelimo na dva načina:

- s pojmom 'planiranje' lahko opredelimo značaj regulacijskih in intervencijskih dejavnosti v pomenu planiranja ali neplanirana regulacija, intervencija
- planiranje predstavlja obliko in način aktivne družbene regulacije, ki ne postavlja samo okvirov legalnega delovanja, temveč tudi zavestno organizira in usmerja resurse, da bi tok dogajanj na področju planiranja potekal v povsem določeni smeri

Zato bi lahko rekli, da na prvi pogled ni opaziti posebne razlike med načrtovalcem in planerjem, saj oba skušata najprej o nečem razmišljati (faza zbiranja podatkov in analiz) in nato predlagati ustrezne ukrepe o določeni stvari. Toda kar nam SSJK ne razkrije, je dejstvo, da v procesu planiranja planerji skoraj nikdar ne nastopajo posamič, temveč delajo skupinsko,

medtem, ko je delo načrtovalca lahko skrajno individualizirano. V nemško govorečih državah so področja drugače poimenovana:

- raumplanung (prostorsko načrtovanje v ožjem pomenu, zgolj načrtovanje koncepcij; leitbild)
- raumordnung (širši pojem od prvega in vključuje poleg samega načrtovanja/raumplanung/tudi politiko prostorskega urejanja)
- regionalplanung (načrtovanje določenih in omejenih prostorskih enot-regij)

Medtem, ko v anglo ameriški literaturi lahko zasledimo poimenovanja: »spatial planning«- prostorsko načrtovanje, »regional planning«- regionalno planiranje. Kaj velja na tem mestu posebej poudariti, namreč, da načrtovalska stroka skozi proces »razmišljanja« podaja predloge rešitev in prav v tej točki, ko bi načrtovalci v svoj tok sprejemanja odločitev morali vključiti tudi druge- predvsem tiste, katerih se določena problematika dotika, ponavadi stvari spodletijo. Ponujene so rešitve, ki ne ozirajoč se na ustreznost predlogov, lahko preidejo v fazo izvedbe. Zato si bomo v nadaljevanju pogledali kašne so sodobnejše teorije načrtovanja, ki opisano problematiko rešujejo na različne načine.

3.5.1 Pregled novejših teorij planiranja

Na kratko bomo predstavili predvsem dve teoriji planiranja, ki sem nam zdita pomembni v našem kontekstu, saj prikazujeta dve skrajnosti v razvoju teorij načrtovanja. Ob pogledu na ti teoriji se nam utrne iskrica, zakaj so teorije večinoma tako radikalne oz. se navkljub argumentiranim kritikam nikoli ne oprimejo principa srednje poti, ki bi z pretehtano analizo boljših predpostavk določene teorije in aplikaciji na novodobno situacijo lahko ponudila ustrežnejše rešitve?

Fainstainova predstavi tri modele: *komunikativni / komunikološki / kolaborativni model*- ali na kratko, model, ki izpostavlja načrtovalčevo vlogo pri uravnovešanju mnenj med naročniki v sami načrtovalski situaciji, *novi urbanizem/ neotradicionalizem*, ki prikazuje idealizirano sliko, pridobljeno skozi proces načrtovanja, *samo mesto*. Sama že na začetku izpostavi pripadnost zadnjemu modelu, ki ga vrednoti skozi ekonomske predpostavke. Potrebno je poudariti, da so vsi modeli v svoji idealnotipski predstavitvi potrebni drug drugemu, tako da v realnosti zmeraj govorimo o prepletenosti vseh modelov.

Najprej predstavljamo teorijo racionalnega planiranja, izhajajoč iz dveh velikih filozofskih pristopov: ameriškega pragmatizma Johna Deweya in Richarda Rortya ter teorijo komnukomološke racionalnosti Jurgena Habermasa. Imata velike razlike, saj nepragmatizem

teži k empiricizmu oz. na vso moč išče idealne primere, iz katerih bi lahko potem črpali obilico generalizacij, medtem ko Hamermanosova teorija izhaja iz abstraktnih predpostavk, na katerih potem nadalje razvija svojo miselnost.

»Pri komunikološki teoriji je načrtovalčeva primarna funkcija poslušati uporabniške zgodbe v postopnem poskušanju doseganja soglasja med različnimi pogledi. Bolj kot ponujanje tehnokratskega vodstva, je načrtovalec izkušeni učenec, zagotavljač informacije udeležencem, toda primarno občutljiv za vse možnosti konvergence. Vodenje ne sestavlja zbiranja naročnikov do določenega načrtovanega soglasja, temveč doseganje točke soglasja ne glede na socialnoekonomsko hierarhijo, nikogaršnji interes ne dominira na koncu«. Pomanjkljivost komunikološkega modela je ravno nagnjenje k nadomeščanju moralnih opominov z analizami. Drugi problem je povečevanje vloge načrtovalca na točko, ko sam način, proces, rezultat postane manj pomemben od načrtovalca (Shalton 2000: 454- 455). Glavni problem je predvsem v ohranjanju razmerij moči, saj dominirajo tisti, ki že imajo moč oz. kakor avtorica lepo povzame, na eni strani lahko izpostavimo problem diahronije med akcijo in retoriko na drugi strani pa problem časa. »V Evropi, kjer je moč bolj centralizirana (kakor v Ameriki, A.H.) je korporativistično prekupčevanje institucionalizirano in lokalno izvorne skupine imajo manj možnosti blokiranja državne akcije v procesu postopnega zmanjševanja moči stakeholderjev; zatoj bodo njihovi poskusi za plan z večjo verjetnostjo dosegli jasne rezultate. Toda tudi tukaj, sam dogovor med udeleženci še ne pomeni, da se bo karkoli tudi zares odvijalo« (Sharton 2000: 460). Drugi problem, ko se postopek vleče v neskončnost, je logična posledica tega, da nihče od udeležencev več ne verjame, da bo rezultat kakor koli odražal njihova prizadevanja in napore. Zanimiv je primer načrtovalcev zadolženih za indirektno vlogo, kar pomeni reakcijo le ob predhodnih vprašanjih. Rezultat takšnih načrtovalcev je bil, da je v nekaterih soseskah prišlo do kreativnih rešitev, še posebej ko so bili udeleženci pripadniki profesionalcev/izobražencev srednjega razreda, toda drugi so pogoreli v prizadevanjih razvrščanja prioritet in ustvarjanja specifičnih projektov, včasih trajajočih celo do tri leta za nejasen in težko uresničljiv-plan (Fainstein in Hirst v Sharton 2000: 460). Iz teksta pa lahko razberemo še eno pomanjkljivost komunikativnega modela, ki se direktno povezuje z tudi nam široko poznanim NIMBY (not in my back yard/ne na mojem dvorišču) sindromom. Le ta se pojavi, če je participacija omejena na socialno homogeno območje⁴⁰. Komunikativno načrtovalci se zavzemajo za nepristranskost in različnost, toda le-

⁴⁰ Avtorica tukaj navaja primer ameriške prakse, saj imajo tam že razvit sistem participacije v predmestjih, kar pa je do sedaj rezultiralo v izključitvenem coningu. Oziroma, če povemo po domače, če skupaj posadimo domačine Ivančne Gorice in pripadnike Romov, bodo zaradi neskončnih razlogov v končni fazi prišlo do takšne

to je malo mogoče ob participaciji v majhnih skupnostih. Na ravni mesta se up za premagovanje problema prevelike homogenosti nadomesti še z bolj kompleksnim problemom, saj se naenkrat srečamo z pestrostjo, s katero nadomestimo lokalna poznanstva/lokalna znanstva (značilna za participatorna načrtovanj sosesk).

Tudi druga smer, ki jo avtorica opisuje v svojem tekstu, je predvsem oblikovalsko-usmerjena in je skozi njene popularne, a raznovrstne voditelje najverjetneje bolj ideologija kot res nova teorija. 'Novi urbanisti' si prizadevajo predvsem za urbani design, ki vključuje različnost gradbenih tipov, mešano rabo, raznovrstnost hiš za različne družbene skupine in močen poudarek na 'javni domeni'. Preidimo takoj na kritike, se le te vrtijo predvsem okoli nezmožnosti premagovanja socialnih razlik, saj novi urbanisti težijo predvsem k ponavljanju istih vzorcev segregacije, namesto nadomeščanja le-teh z ustrežnejšimi načini načrtovalske akcije. Najbolj klasična dilema se prikaže pri dvo-nivojski ravni kvalitet skupnosti, saj le ta pri zagotavljanju emocionalne oskrbe nekaterim članom nujno izobči druge. Druga dilema pa izhaja tudi iz misli Jane Jacobs, saj je eden izmed njenih glavnih aksiomov spontano in raznovrstno načrtovanje, ki sproducira 'ulico' ki medsebojno izvršuje množico koristnih stvari⁴¹. Prav zato je dilema o vse splošni prisotnosti enakih, homogenih skupnosti zelo na mestu. Zanašanje na trg, ki bo sam sproduciral nove, ustrežnejše teorije načrtovanja ni povsem realistično, kar seveda pomeni, da če raznovrstnosti in preseganja homogenosti ne želijo samo načrtovalci, bo segregiranih sosesk le še več (Saufres 2000: 465).

Zadnji model, ki ga bomo predstavili je '*samo mesto*' katerega glavni predstavniki se lahko razdelijo v dve skupini. Prva vključuje radikalne demokrate, kateri se razlikujejo od komunikativnih načrtovalcev v pojmovanju koncepta participacije - presegajoč zgolj vključevanje lastnikov in vplivanje na vladajočo strukturo preko civilne družbe, sprejemajo tudi konflikten pogled na družbo - socialna sprememba je mogoča le, če pridobijo moč tisti, ki je prej niso imeli in participacija je orodje, s katerim bodo to uspešno dosegli. Drugi skupini pripada tudi avtorica tega članka in poudarja, da ta skupina na probleme socialne neenakosti gleda predvsem iz normativnega stališča.

Če so komunikativno načrtovalci pristaši tesnega zavezništva z vladajočo strukturo, '*samo mesto*' ne upajo na dobrobit vladajočih, temveč raje računajo, da bodo z procesom mobilizacije javnosti hitreje prišli do cilja.

prostorske alokacije šibkejših - v tem primeru Romov, da sam proces komunikacije med udeleženci, participacije vseh zainteresiranih in prostojnih oblasti, ne bo nič pomagal.

⁴¹ Jane Jacobs v svoji legendarni knjigi: *The death and Life of Great American Cities* izpostavi predvsem pomembnost neprestanega življenja na ulici, ki pa se ohranja le in zgolj s predhodno »pametno načrtovano« raznovrstno dejavnostjo v pritličju; kavarne, prodajalnice kruha, cvetja, mesarije.

»Participacija v javnem odločanju je del ideala 'samo mesto', predvsem zato ker je to primeren cilj sam po sebi in tudi zato, ker je dobrohotni avtoritarizem mogoč. Prav tako pa demokracija prinaša kopico problemov, ki niso bili nikoli teoretsko razrešeni in se jih lahko loteva le v okviru specifičnih situacij. /.../ Demokracija lahko deprivira manjšine njihovega vsakdanjega kruha, svobode, samoizražanja. Klasična teorija demokracije se sooči z tem problemom tako, da manjšine prepoji z pravicami, ki ne morejo biti presežene od večine. /.../ Demokratični principi lahko zelo enostavno posvojijo neefektivne oz. neškodljive manjšine /.../ zato pravi kriteriji za evalvacijo želja takšnih skupin ne vključuje le proceduralnih pravil; evalvacija mora obsegati analizo ali je realizacija želja skupine možna, in če, ali je takšna realizacija v skladu z principi socialne enakosti. Demokracija je željena, toda ne vedno« (Fasre v Saufers 2000: 469). Ugotovimo lahko, da pri formulaciji 'samo mesto', demokracija na igra le vloge izvrševalca proceduralni norm, temveč ima samostojno vlogo (Pitkin v Saufers 2000: 470). Pomembno se nam zdi predvsem spoznanje, da posvetovalni zaključki civilne družbe niso ipso facto razumljeni kot moralno superiornejši od odločitev, vezanih na državni aparat. Temveč poudarek predvsem na dvojni naravi države, njeni zmožnosti vplivanja na progresivne in regresivne socialne spremembe.

Kot primer uspešne prakse avtorica navaja dva primera iz različnih geografskih lokacij in kulturno-političnih okolij. Prvi je primer mesta Amsterdama, ki je z svojim konsenzualnim modelom odločanja, elaboriranim načinom posvetovanja z socialnimi skupinami, močno navezanostjo na tretji-sektor pri implementaciji politik eden izmed najuspešnejših primerov združevanja principov vseh treh modelov načrtovanja. Uspešnost, izražena skozi prostorsko raznolike fizične oblike, visoko gostoto poselitve, prostorsko mešana razredna struktura pa ni prišla sama od sebe, temveč je predvsem rezultat načrtovalske tradicije in sklepanja kompromisov pri le-tem, jasno izraženih želja in zahtev delavskih skupin in squaterjev. Ker nas zanima načrtovanje s pomočjo uporabe IKT si bomo v nadaljevanju pogledali primer iz ameriškega okolja.

3.5.2 Možnosti prostorskega načrtovanja z uporabo NKT

Eden izmed ključnih primerov sooblikovanja načrtovalskega procesa skozi politično participacijo na internetu, katerih negotovi rezultati še vedno visijo v zraku, je predmestna 'barakarska' skupnost afriško-ameriških žensk. Ta skupnost se od leta 1994 sooča z vladnimi nameni preoblikovanja soseske, locirane v neposredni bližini finančnega centra Wilmingtona, Severna Karolina, ZDA. V namenu izboljšanja socialnih razmer v soseski se je pri načrtovanju seveda zataknilo. Če to dolgoletno odisejado povzamemo kar se da na kratko: po najprej uspešnih participatornih posvetovanjih, delavnicah med Stanovanjskim oddelkom mesta Wilmington (W. Housing Authority-WHO) in skupnostjo Jervaya, je mestna oblast brez predhodnega opozorila ali podanih argumentov zavrnila vse dotedanje skupne rezultate, ter zaprosila Oddelek za stanovanjski in urbani razvoj za odobritev porušitve celotne skupnosti. Ogorčenje in takojšnje ukrepanje skupnosti ni pomagalo, saj so tudi mediji deprivirano skupnost prikazali v črni luči in tako še otežili pretok objektivnih informacij v javnost. Tukaj se vključijo novi mediji, oz. v začetni fazi samo nekaj računalnikov, dostopnih v lokalnemu centru, ki so služili za zbiranje referenčnih informacij, navezovanje stikov z biroji, odvetniškimi pisarnami, oblikovanje svojega e-mail naslova, on-line diskusijskih skupin o arhitekturi, sonaravnem stanovanjskem razvoju. Vzpostavi se tesno on-line sodelovanje z tremi arhitekturnimi biroji, ki skupaj z uporabniki izoblikujejo idejne zasnove, ki najbolj odražajo njihove potrebe⁴². 'Vrhunec' proaktivne participacije pa je skupnost dosegla z izoblikovanjem internetne strani. Ta je nastala v točki, ko je bilo povpraševanje po informacijah že tako številčno, 'teža' (v bajtih) informacij pa prevelika za standardno pošiljanje po e-mailu. Prva verzija www.wilmington.net/jervay je postala dostopna aprila 1995, (Jervay On-Line) in sčasoma dobivala vse več novih kategorij, vključena v mrežo: //trfn.clpgh.org, - Three Rivers Free-Net, //pclab.csied.unisa.it- community networks directory, //csf.colorado.edu/homeless- Homeless Home Page of Communications for Sustainable Future (Mele 1999: 290- 304).

Kaj lahko ugotovimo, kašne so potencialne kapacitete in omejitve, ko posegamo po interentu- orodju za doseganje pravice med socialno ogroženimi in oblastjo? Mele (1999: 304-306) ugotavlja, da je potrebno izpostaviti tako pozitivne kot negativne strani projekta.

⁴² Največji problem je bila onemogočena izmenjava uslug pri varstvu otrok – v skupnosti v kateri je 95% žensk, to seveda ne sme biti presenečenje. Druga želja je bila nadomestitev izoliranosti in jasne prostorske meje soseska - center z večjo prostorsko umeščenostjo stanovanjskih eno v mestno tkivo.

»Glavni problem, s katerim so se soočali predstavniki soseske, so bile ovire pri dostopu do informacij in sodelovanje z drugimi organizacijami in posamezniki /.../ Ključ represije in ohranjanje institucionalne moči je bilo v deprivaciji dostopa do znanja in informacijskih resursov. Kot stražarji znanja, so si privilegirane elite zagotovile reprodukcijo paternalističnih vzorcev izpostavljanja političnih in ekonomskih donacij v zameno za politično privolitev. /.../ Negacija (prebivalcev soseske, op. A.H) kot participantov v odločitvah o prihodnosti njihovih domov, jih je oskrbela z močjo predanosti in razloži njihovo ultimativno odločitev uporabe interneta kot ključnega vira za kolektivno akcijo. Fleksibilnost interneta se je izkazala za uporabno pri razvoju nadomestne elektronske skupnosti in mreže ter uničitvi izolacije Jervaya in njenih stanovalcev./.../ Občutljivost situacije, ki je rezultirala v dostopu in uporabi interneta za kolektivno akcijo - s predhodnim izobraževanjem za peščico skupnosti, podpora lokalne internetne firme, doseg univerzitetne skupnosti - govori o pomankanju infrastrukture za vključevanje nemočnih socialnih skupin v kiberprostoru.«

Pričujoči primer smo si izbrali ravno zato, ker izpostavi prednosti in slabosti vpeljave NKT. Če skupnost Jervaya na račun NKT vzpostavi jasno identiteto, nabor informacij za interno in eksterno rabo, pa so jasno vidni tudi vsi problemi, kot nezmožnost uporabe NKT, premajhna kapaciteta računalnikov, odvisnost od strokovnjakov- za vzpostavitev internetne strani, strežnika. Zato si lahko zastavimo vprašanje, kakšna bi bila realna možnost uspeha skupnosti, če bi jim obrnili hrbet prav vsi, vključno z računalničarji in arhitekti na čelu? Seveda bi bila možnost uspeha zreducirana skoraj na nulo, zato je pomembno izpostaviti dilemo izhajajočo iz predhodne ugotovitve: ali je prostorsko participativno načrtovanje s pomočjo NKT na lokalni ravni smotno, če so lahko resursi zunanje nadzirani oz. neodvisni od posameznega uporabnika?

Stopimo korak nazaj in zajemimo širšo sliko. Če smo vseskozi vstajali na nivoju ulice, soseske, oz. v »lokalnem« merilu, se bomo preselili nazaj v širše urbano območje. Le-to naj bi sovpadalo s kiberprostorom (Graham 1999: 10). Po Grahamovih besedah naj bi v teh prostorih nastala tri področja, kje so se IKT izpostavile kot ključne:

- »globalno pozicioniranje«: IKT so uporabljene kot magnet za prihod investicij v mesto.
- »endogeni pristop«: IKT so uporabljene za poskus povezav med fragmentiranimi ekonomskimi, socialnimi, kulturnimi sferami, ki označujejo sodobno mesto.
- Dostava javnih uslug preko IKT in ustanovitev novih komunikacijskih kanalov med meščani.

Primer globalnega pozicioniranja je mreža »virtualnih mest«⁴³ povezanih preko svetovnega spleta. Skoraj vsako glavno mesto na svetu ima že ustanovljeno svojo predstavitveno stran, na kateri lahko poslovnež, turist, radovednež dobi vse potrebne informacije v obliki elektronskih zloženok, internaktivnih kart, voznih redov, koledarjev. Endogeni pristop se kaže v preboju štirih tipov IKT iniciativ: »odprte mreže (freenet)«, videotekst aplikacije, skupinske mrežne povezave, virtualna mesta. Tu Graham navaja primer amsterdamskega Digitale Stad: <http://www.dds.nl/>, ki ga je ustanovil amsterdamski mestni svet, ministrstvo za gospodarstvo in notranje ministrstvo ter nizozemski Telekom. Cilji digitalnega mesta so razširitev participacije in IKT, razvoj in razširitev znanja, ekonomski razvoj (Graham 1999: 21). Govorimo skoraj o neverjetnih virtualnih dimenzijah digitalnega mesta, ki s svojimi neskončnimi trgi, bari, kavarnicami omogoča neskončen nabor informacij in izmenjave mnenj med uporabniki, ki naj bi jih bilo do 120.000 mesečno. Dostava javnih uslug preko IKT je razvita na področju rezervacije kart preko mobilnega telefona, svetovnega spleta, bančništva, podajanja sekundarnega mnenja o zdravstvenih problemih. To vse uporabe IKT, ki jih uvajajo urbani načrtovalci, poslovneži ali uradniki so prepuščeni socialni in politični konstrukciji (Bellamy, Taylor v Graham in Marvin 1996: 373). To je pomembna misel, ki napeljuje proti kritičnemu vrednotenju uporabe IKT v prostorskem načrtovanju. Dejstvo da vsi ljudje nimajo enakomerne ravni izobrazbe, finančnih sredstev, na drugi strani pa ne zadostnih evalvacijskih tehnik, pomeni da je nedvomno potrebno še veliko napora in raziskav.

»Razvite iniciative so pogosto relativno nepomembne v primerjavi z širšimi silnicami/.../Urbanistični uradniki so nagnjeni, tako kot vsi drugi, k temu, da jih zavedejo ideje futurizma in tehnološkega determinizma. Njihove akcije so lahko pogosto kritizirane kot socialno nazadujoče, preveč ambiciozne in utemeljene na dvomljivih predpostavkah o splošni moči mestne oblasti nasproti globalnim političnim, ekonomskim silnicam kapitalizma. Nastane mnogo napak in projekti imajo lahko nepredvidene stranske učinke. Končno so IKT v nekaterih primerih uporabljene za podporo privatizacije, zmanjševanja socialnih uslug in povečevanje nadzora in kontrole dominantnih institucij nad socialno depriviranimi« (Graham in Marvin 1996: 374).

Predvsem realne napovedi velikokrat niso navedene oziroma zaradi pomankljivih podatkov avtorji pridejo do prehitrih zaključkov. Kakor trdita Graham in Marvin (1996), ne smemo novih tehnoloških inovacij jemati kot edino gonilo, ki bo samo po sebi privedlo do večjih

⁴³ Graham za primer »virtualnih mest« navaja mrežo City.net (Graham 1999: 19), ki jo navkljub iskanju nismo našli na svetovnem spletu.

sprememb. Postopne, a enakomerne spremembe na socialnem, institucionalnem, političnem področju bodo *s pomočjo* NKT privedle do sprememb. Zato ne trdimo da uporaba IKT na lokalni ravni ni mogoča, poudariti želimo le dejstvo, da se trenutno nahajamo na točki, ko so tehnologije še zmeraj v odvisni navezavi s centri močmi oz. drugače rečeno; nekdo brez potrebnega znanja in denarja ne bo mogel imeti prostega dostopa do uporabe IKT, kar pomeni da je zaradi a priori odvisnosti od določene osebe ali objekta, ni v poziciji podajanja neodvisnega mnenja.

3.5.3 Strokovnjaki vs. laiki

Že v prvem poglavju smo se spraševali zakaj volilna udeležba pada, ali ljudi resnično ne zanimajo aktualna politična, okoljska vprašanja? Najverjetneje ne moremo trditi, da je celotna javnost popolnoma nezainteresirana, vendar se ravno izraz javnost- v medijih pogosto enači z celotno družbo. Pogosto slišimo tudi : »mah, pustimo njih, oni se najbolj spoznajo na to!«, ko ljudje v svoji nemoči, neznanju, brezvoljnosti...prepuščajo končno odločitev strokovnjakom. Toda tudi strokovnjaki so del javnosti, le da je vsak ozko specializiran na svojem področju, nikakor pa ne zna odgovoriti na vsa vprašanja. Toda prav vnos posameznikovega mnenja je še tako pomemben na področju prostorskega načrtovanja. Posameznik, ki živi na določenem območju najbolje pozna lokalne posebnosti, skrite kotičke, pozabljene zgodbe, ki ob zapletenih prostorskih problemih postanejo še kako relevantni. Uveljavljen »odvetniški« odnos (Fischer 2000), ko načrtovalec- strokovnjak najprej opravi obširne analize obravnavanega območja, nato poda svoje rešitve, nikakor ne more zajeti vseh lokalnih posebnosti oziroma v končni fazi poda nekontekstualen predlog. Tako Hofman ugotavlja, da je v primerih, ko so strokovnjaki v imenu lokalne skupnosti iskali rešitve na konkreten prostorski problem, lokalno prebivalstvo ni našlo skupne točke z idejnimi predlogi strokovnjakov (Hofman v Fischer 2000: 37). Nedvomno se mora uveljavljen »odvetniški« pristop spremeniti na račun bolj demokratične in participatorne tehnike zagotavljanja raznovrstnih mnenj. Nekateri avtorji zagovarjajo metodo »prevlada- sodelujočega« ali model »participacije«, vendar zmeraj ostaja povezava med strokovnjakom in laikom, saj strokovnjaki ne morejo delovati izolirano. Zato strokovnjaki najbolje delujejo če se postavijo v vlogo meščana, ki živi v določeni situaciji in zavzamejo pozicijo »specializiranega

meščana«. Na tak način združijo svoje strokovne predpostavke in skušajo prevzeti laičen pogled.

» Ker dokončna definicija socialnega konteksta ne more obstajati, je razvoj politik in implementacija brez pomoči tistih, ki živijo v določenem socialnem okolju, kjer se politike skušajo uveljaviti, lahko zelo vprašljivo početje. Za pravilno razumevanje situacije niso pomembni le lokalni nameni in cilji, saj ponavadi oni posedujejo empirične informacije, ki so drugim izven konteksta nedostopne« (Fischer 2000: 44).

Vsekakor je potrebno ponovno kritično osvetliti obstoječe prakse in razmerja med prostorskimi eksperti in lokalnim prebivalstvom in pretehtati možnosti, na kakšen način bi lahko najbolj učinkovito prišli do boljših prostorskih rešitev, ki v samem procesu analiz in načrtovanja ne bi bazirala zgolj na strokovnem podajanju mnenj, hkrati pa tudi ne bi brezglavo in nesistematično vključevala posameznikov.

Navkljub dobrim namenom vključevanja javnosti, morajo vsi udeleženi akterji upoštevati osnovna načela strpnosti, enakopravnosti, svobode podajanja mnenj, saj lahko želja po kvalitetnejši rešitvi na koncu ponovno pripelje do parcialnih predlogov, ki sevajo obstoječe strukture moči, medtem ko so manjšine, socialno ogroženi, ponovno potisnjeni ob stran.

4. Primeri

»Slovenija je na področju informacijske družbe povsem povprečna evropska država, ki ne izstopa niti v dobrem niti v slabem. /.../ V zadnjem času pa tudi država ne kaže nobene volje več, da bi to tekmovalnost spodbudila ali podprla« (Bavec 2006: 56).

Če smo do zdaj jadrali po bolj teoretskih vodah, ki so bile nujno potrebne, bomo sedaj pristali na kopnem, katerega glavna lastnost je pestrost in aktivnost živih bitij na njem. Podali se bomo v nam znane kraje, kjer bomo najlažje preizkušali do sedaj postavljene hipoteze in skušali odgovoriti na čim več vprašanj.

Kakor smo že nič kolikokrat omenili v prejšnjem poglavju, ne bomo podajali primerov, ki bi zaobsegla celotna mesta ali regije, saj bi v tem primeru obravnavali uspešne primere virtualnih mest Amsterdama, Bolonje in Manchestra⁴⁴. Orisali bomo le rezultate projekta "Virtualna Ljubljana: Politična participacija in preseganje informacijske izključenosti – smernice in aktivnosti uvajanja lokalne virtualne demokracije", ki skuša dokazati neizkoriščen potencial interneta pri prostorskem planiranju. Raziskava s pomočjo telefonskih anket skuša izvedeti, v kolikšni meri so ljudje seznanjeni s procesom izdelave Prostorskega plana MOL, pri čemer pride do ugotovitev, ki so še posebej relevantne za našo nalogo, namreč da kar 31 odstotkov pogreša oz. 29 odstotkov nekoliko pogreša informacije o prostorski problematiki v mestu in da bi bilo kar 40 odstotkov vprašanih pripravljeno sodelovati (ankete, delavnice) pri pripravi novega plana. Če avtorji raziskave izhajajo iz hipoteze, da »/rostorsko planiranje lahko z uporabo interneta doseže novo legitimiteto. Gre za poudarek na vzajemni komunikaciji med mestno oblastjo in njenimi oddelki na eni strani ter zainteresiranimi javnostmi na drugi strani. Internet lahko izkoristimo kot prostor za neprestane javne razgrnitve prostorskih aktov, hkrati pa tudi za javne razprave o teh aktih« (Trček 2002), lahko trdimo, da potencial interneta in drugih IKT na ravni soseske, ulice postane še večji⁴⁵. Zatorej bodo naslednji primeri skušali prikazati, kako bi lahko v določenih primerih z novimi tehnologijami, ob jasnem definiranju bodočih uporabnikov in novimi teoretskimi razmišljanji o prostoru, lahko prišli do kvalitetnejših načrtovalskih rešitev.

⁴⁴ Tako imamo stran dostopno na: <http://urp.comune.bologna.it/PSC/PSC.nsf/#>, ali pa stran iz Britanije: <http://www.manchester.gov.uk/>.

⁴⁵ Na podlagi dolgoletne raziskave *Raba interneta v Sloveniji*, lahko ugotovimo, da Ljubljana beleži izrazito nadinformiranost v primerjavi z povprečjem Slovenije.

4.1 Otroci, mladostniki in odprt prostor

Zadnjih trideset let smo v okviru svetovne raziskovalne dejavnosti na področju raziskav o različnih načinih prostorskega planiranja pričala povečanem zanimanju o možnostih vključevanja raznolikih ciljnih skupin v odločevalske procese prostorskih razvojnih planov. Najbolj izpostavljena skupina, ki naj bi zaradi svoje nemoči in neopaženosti ne imela enakovrednega odločevalskega glasu, so ravno otroci in mladostniki.

V teh letih so se na vseh celinah izvajale raznolike študije o možnostih vključevanja otrok, pri čemer je gotovo prelomnega pomena komparativna študija primerov Kevina Lyncha (1977), ki v raziskavi *Growing Up in the Cities* preuči majhne skupine otrok v Melburnu, Varšavi, Salti in Mexico Cityu, da bi ugotovil, kako le-ti vrednotijo svoje domače okolje in kako le-to vpliva na proces razvoja otroka do mladostnika. Hart (1979) izvede študijo *Otrokova izkušnja prostora* z namenom odkriti, kakšna je krajina za otroke. Tudi Colin Ward (1977) izvede raziskavo, da bi skozi nabor kvalitativnih podatkov otrokovih izkušenj in raziskovanj v urbanem prostoru skozi igro in izobrazbo dokazal pomembnost spoštovanja otrokovih pravic in nujnost njihovega vključevanja v javne participativne procese (Travlu 2003: 2). Sedemdeseta so tako postavila okvir za nadaljnja raziskovanja in iskanje možnosti vključevanja otrok v načrtovalske procese, ki bi vključevali fazo designa, planiranja, gradnje in evalvacije. Zvrstil se je niz raziskav o možnostih skupinskega učenja za izboljšanje sosesk kjer živijo otroci (Percy- Smith 2002; Samuel 2004), možne vplive novih tehnologij in uporabe računalnikov (Facer in ostali 2001), izboljšanje otrokovih pravic pri oblikovanju javnih odločitev o okolju (Crane 2000) možnosti vključevanja otrok z učnimi motnjami v procese oblikovanja urbane krajine (Mathers 2000). Zadnje desetletje se je v promocijo otrokovih potencialov in pravic vključil tudi UNICEF, ki s svojim programom *Growing up in the cities/ Odraščanje v mestu* prispeva za finančno in institucionalno podporo v projektih otroške paticipacije v urbanih in ruralnih predelih sveta.

4.2 Otroško zaznavanje prostora

4.2.1 Projekt Odraščanje v mestu

Čeprav so se vse omenjene raziskave izkazale za zelo koristne, lahko vendarle ugotovimo, da je raziskava Kevina Lyncha *Growing Up in the Cities* v sodelovanju z UNESCO imela največji dolgoročni vpliv. Glavni namen raziskave je bilo ugotoviti, kaj pomeni otrokom življenje v urbanih predelih, kako proces urbanizacije vpliva na njihova življenja, kaj izoblikuje dobro urbano sosese, ki omogoča prijazno okolje za razvoj otrok, na kakšen način naj bi podprli otroke, da bi se lažje postali člani civilne družbe. Kakor smo že omenili, je Lynch izvedel longitudinalno raziskavo v različnih kulturnih miljejih. Za glavno nalogo si je zadal izvedbo t.i. »akcijskih« raziskav, ki bi mu omogočale najboljši vpogled v hitro se spreminjajoča urbana okolja. Izučeni raziskovalci so v sodelovanju z otroci med desetim in petnajstim letom izdelovali sistematično analizo okoljskih kvalitet območij, kjer so udeleženci živeli. Analize so vključevale intervjuje, opazovanja, risanje kart, fotografiranje. Na podlagi izvedenega dela je Lynch predlagal uporabo naslednjih metod (Lynch 1977: 20):

- zbiranje demografskih podatkov in kart, ki prikazujejo lokalne socialno-okoljske vidike
- zbir materialov, povezanih z lokalno kulturno otroške dobe
- opazovanje otroških navad v skupnosti
- individualni intervjuji z otroci in mladostniki
- majhne obhode, ki jih izvajajo otroci
- intervjuji z starši in lokalnimi uradniki o tem, kako oni zaznavajo obstoječe okoljske razmere in vplive na spremembe otroškega življenja

Čeprav se je program izkazal za uspešnega, ga v tistem času zaradi pomanjkanja finančnih sredstev niso nadaljevali. Tako so raziskovalci v prvi fazi prišli do pomembnih zaključkov (Review of Child-friendly City Projects):

- navkljub drugačnim okoliščinam (ekonomskim, kulturnim, geografskim), so izidi raziskave nakazovali podobne rezultate. Sodelujoči otroci so imeli podobne vizije, kakšno naj bi bilo prijazno urbano okolje.
- prelom med percepcijami in vizijami uradnikov, zadolženih za urbani razvoj in aktualnimi potrebami in pogledi otrok ter skupnosti, živečih v tem okolju.

- otroci se dobro zavedajo problemov in potencialov okolja v katerem živijo in so sposobni sami poiskati realne rešitve.

Po skoraj dveh dekadah je leta 1994 Lynchev projekt ponovno oživel, predvsem zaradi navdušenja nekaterih raziskovalcev pod okriljem Norveškega Centra za Otroške Raziskave. Leta 1996 pa ga je ponovno posvojil UNESCO program MOST (Management of Social Transformations) in ponovno so izpeljali projekt, ki je skušal na istih območjih in z istimi metodami - a petindvajsetletnim zamikom - ugotoviti, če bo prišlo do večji razlik pri željah in potrebah otrok. Kakor trdi Luise Chawla (2001), direktorica projekta GUIC, do večjih sprememb ni prišlo. Vse ugotovljene lastnosti, ki so determinirale dobro okolje za odraščajočo mladino v sedemdesetih, so se ponovno pojavila v devetdesetih:

- občutek socialne vključenosti in sprejetosti
- raznolike, zanimive umestitve dejavnosti
- splošen občutek varnosti in svoboda gibanja
- skupna identiteta
- zelene površine za neformalno igro in raziskovanje

Izpostavljeni so bili tudi negativni vidiki okolja, rezultirajoč v nezadovoljstvu in medsebojni odtujenosti:

- socialna izključenost, stigmatiziranost
- dolgčas
- strah pred nasiljem
- gost promet

Če je bila geografska izključenost največji problem otrok sedemdesetih, so rasne in etične napetosti, zaskrbljenost ob onesnaženosti okolja predstavlja največjo skrb v devetdesetih. Končne ugotovitve projekta GUIC bi lahko povzeli z mislijo, da morajo skupnosti resno upoštevati otroška mnenja o okoljski problematiki in vlagati v naslednje gradnike efektivne participacije:

- vlaganje v ljudi, ki lahko omogočajo participacijo
- vlaganje v proces izobraževanja
- prepoznavanje akcijskega raziskovanja kot odločujoča vidika agencijskega planiranja in akademskega prestiža
- institucionalizacija otroškega vključevanja

4.2.2 Kategorizacija zgodovinskega razvoja vidikov otroške participacije

Do sedaj smo si ogledali nekatere vidike otroškega participatornega procesa v načrtovanju in oblikovanju. Seveda so je v vsakem obdobju cilji in metode razlikovali, zato smo lahko priča različnim pristopom s svojimi zgodovinskimi, kulturnimi konteksti. Pomembni pa niso le količina in načini vključevanja otrok, temveč predvsem pristopi in kvalificiranost sodelujočih laikov, uradnikov in strokovnjakov. Navezovanje na izhodišča krajinske arhitekture, prostorske sociologije, okoljske psihologije, arhitekture, pedagogike, ključno vpliva na način pristopa pri izvedbi participatornih praks z otroci. Na tak način dobimo konglomerat različnih pristopov, ki jih Franas in Lorenzo (2002) razdelita v sedem okvirnih kategorij, ki zaokrožujejo razvoj treh dekad participativnega načrtovanja s pomočjo otrok. Na kratko bomo opisali sedem področji otroške participacije, natančnejša opredelitev je prikazana v tabeli 5.1. Avtorja začneta s »romantičnim« obdobjem, ki ga uvrstita med šestdeseta in sedemdeseta leta, ko otroke smatrajo kot aktivne oblikovalce in načrtovalce, s drugačnimi in velikokrat celo boljšimi idejami od odraslih. Poimenovanje obdobja za romantičnega tiči predvsem v prepričanjih mnogih, da bi bilo okolje ob postavitvi otrok za načrtovalce veliko boljše. Drugo obdobje poimenujeta za »odvetniškega«, saj mnogi načrtovalci postanejo borci za potrebe revnih in nemočnih. Do te točke je prišlo v šestdesetih, ker meščani v za njih relevantnih situacijah niso mogli izraziti mnenj. Tretja je domena »potreb« in ta se izkaže za najbolj aktivno in publicirano obdobje otroške participacije, v časopisih kot *Children's Environments*, *Childhood*, *Journal of Enviromental Psychology*, *Enviroment and Behaviour*, *BEE: Bulletin for Enviromental Education* in *Streetworks*. Sledi domena »učenja«, ki izpostavi okoljsko učenje in vzgojo za najpomembnejša vidika participatornih procesov.

Tabela 5.2.: Področja otroške participacije

<p>Romantično</p> <p>Pristop - »Otroci kot planerji«, »otroci kot futuristi«</p> <p>Teorija – Planiranje »od« (by) otrok. Otroci definirajo in ustvarjajo svojo prihodnost, pogosto brez pomoči odraslih. Večina gibanj za »pravice« izhaja iz tega pristopa.</p> <p>Cilji – Mesta definirana od otrok</p> <p>Publika – šole, skupnosti, arhitekti in načrtovalci, futuristi.</p> <p>Ključni participanti – Posamezniki: Mayer Spivak, Nanine Clay Organizacije: WWF, Childhood city</p> <p>Prednosti raziskav – Omogočili koristne ideje o tem kakšna naj bi bila mesta, če bi jih načrtovali izključno otroci.</p> <p>Omejitve – V proces ponavadi niso bili vključeni odrasli</p> <p>Status – še vedno v praksi pri tistih, ki iščejo otroško idejo stvaritve mesta. Vizionarstvo je postalo ustaljena</p>
--

praksa pri uradnih participatornih procesih, primer je Agenda 21.
Odvetništvo Pristop – »Načrtovalci za otroke« Teorija – Načrtovanje »za« otroke, njihove potrebe zastopajo odrasli načrtovalci. Cilji – Reprezentacija otroških interesov preko zastopstva odraslih profesionalcev. Publika – Mestne skupine; javni načrtovalski organi se odločajo in sprejemajo plane, ki vplivajo na otroška življenja. Ključni participanti – Posamezniki: Paul Hogan, Jeff Bishop. Organizacije: Planners Network, Congres for New Urbanism Prednosti raziskav – Razvili politično sofisticirane metode in teorije participacije. Omejitve – Ni holistično. Velikokrat ustvarili posamične načrte. Ni prizadevanj po izgradnji konsenza z drugimi interesi. Status – Večinoma nadomeščen z drugimi pristopi.
Potrebe Pristop – »Družbene vede za otroke« Teorija – Raziskovalni pristop, ki nagovarja otrokove potrebe. Cilji – Definirati prostorske potrebe otrok in jih vključiti v oblikovalski proces. Publika – Večinoma akademiki, toda razširitev tudi na oblikovalce in odločevalce. Ključni participanti – Posamezniki: Kevin Lynch, Roger Hart. Organizacije: Urban Parks Institute Prednosti raziskav – Prispevali k ugotovitvam in principom, kaj izoblikuje dobro okolje za otroke. Omejitve – Včasih niso prepoznali pomembnosti otroške participacije v naraščajočem znanju. Status – še vedno močan del okoljsko oblikovalskih raziskav.
Učenje Pristop – »Otroci kot učenci« Teorija – Participacij skozi okoljsko vzgojo in učenje. Cilji – Učni rezultat participacije je enakovreden fizičnim spremembam; arhitekti učijo otroke arhitekture. Publika – Učitelji; Okoljski izobraževalci. Ključni participanti – Posamezniki: Doreen Nelson, Elane Adams. Organizacije: American Institute of Architects. Prednosti raziskav – Prinesle so pomembne nove metode. Omejitve – Oblikovalci in odločevalci ne uporabljajo vedno pridobljenega znanja; otroci velikokrat niso direktno vpleteni v družboslovne raziskave. Izgrajeni objekti niso pomemben cilj. Proces spremeni percepcije in izkušnje, toda ne veliko fizičnih prostorov. Status – Specializiran, toda aktiven del otroških participacijskih projektov.
Pravice Pristop – »Otroci kot meščani« Teorija – Otroci imajo pravice, ki jih je potrebno zaščititi. Cilji – Pooblastiti otroško participacijo v načrtovanju in odločevalskih procesih. Publika – Mestni uslužbenci; Mednarodne organizacije Ključni participanti – Posamezniki: Roger Hart. Organizacije: UNICEF, Save the Children

<p>Prednosti raziskav – Razvoj koristnih metod.</p> <p>Omejitve – Osredotoča se bolj na pravice otrok, kot na njihove okoljske potrebe.</p> <p>Status – Popularen v mnogih državah zaradi mandata Združenih narodov in podpore mednarodnih organizacij.</p>
<p>Institucionalizacija</p> <p>Pristop – »Otroci kot odrasli«</p> <p>Teorija – Načrtovanje od otrok, toda v okviru institucionalnih okvirjev postavljenih od odraslih, avtoritet.</p> <p>Cilji – Pooblaščen/zahtevana otroška participacija.</p> <p>Publika – Običajno uradni mestni načrti in programi.</p> <p>Ključni participanti – Posamezniki: mestni uradniki. Organizacije: UNICEF, Children City Council</p> <p>Prednosti raziskav – Uporabne metode</p> <p>Omejitve – nagnjenje k ustvarjanju omejujočih rešitev ali rezultatov v nasprotju s otroškimi željami.</p> <p>Status – Danes postaja vse bolj standardna oblika otroške participacije.</p>
<p>Proaktivnost</p> <p>Pristop – »Participacija z vizijo«</p> <p>Teorija – Načrtovanje z otroci. Kombinira raziskave, participacijo in akcijo pri vključevanju otrok in odraslih v načrtovalske in oblikovalske procese. Otroci so aktivni udeleženci, toda načrtovalci igrajo pomembno vlogo.</p> <p>Cilji – Razvoj participatornih oblikovalskih idej in načrtov z otroci, upoštevajoč njihove ideje in potrebe. Plani bi morali biti fokusirani v krepitev otroških vizij, kakor tudi bistvenih sprememb v okolju.</p> <p>Publika – Otroci, oblikovalci.</p> <p>Ključni participanti – Posamezniki: Randy Hester Organizacije: Community Design Centers</p> <p>Prednosti raziskav – Uporabne metode</p> <p>Omejitve – Izvedba ni mogoča v vsakem projektu. Zahteva načrtovalce/oblikovalce s posebnim šolanjem.</p> <p>Status – Postaja bolj uveljavljena oblika participacije.</p>

Vir: (Franas in Lorenzo 2002: 5-6)

V zadnjem času vzpostavljene prakse obsegajo področje »pravic«, kjer je ključnega pomena Konvencija o otrokovih pravicah (KOP), ki med drugim določa tudi pravico otrok do igre. Tudi druga obvezujoči členi konvencije so pomembno prispevali k spremembam mišljenja o otrokovih pravicah do polnopravnega sodelovanja v načrtovalskih ali drugih procesih. V področju »institucionalne« domene izpostavljam predvsem problematični vidik le-tega, saj so nekatere uporabljene metode zaradi pogosto negiranih želja otrok v tem pristopu privedle do efekta NIMBY (Not in My Back Yard) ali kulturne separacije. Zadnja domena pripade »proaktivnemu« pristopu, ki proces participacije vidi kot komunikativni in vizionarski proces. Na tak način se povzpne nad tradicionalne pristope participacijskih tehnik vključevanja otrok. Otroke zato prepozna zgolj kot otroke in ne kot odrasle mladostnike, ki se morajo obnašati in sodelovati kot odrasli (Franas in Lorenzo 2002: 5-8).

Če dodobra razmislimo, lahko ob opisani razdelitvi otroških participatornih pristopov sklepamo, da je prehajanje in mešanje med vzpostavljenimi sedmimi področij nujno, saj so uporabljene metode in akademska izhodišča velikokrat ista. Zato ne moremo govoriti, da v določenem pristopu izstopa določena organizacija ali posameznik, saj predvsem na ravni prakse opisani pristopi dobijo nerazpoznavno obliko. Da bi si lažje predstavljali, o kakšni praksah govorimo, si bomo nadalje pogledali delovanje mreže Otrokom prijazna mesta (Child Friendly Cities)⁴⁶, pri čemer bomo izpostavili članice slovenske mreže in jih skušali postaviti ob bok nekaterim aktivnim mestnim članicam iz Italije. Opozorimo naj le, da Franas in Lorenzo takšne projekte uvrščata v zgodovinskem pregledu med t.i. kategorijo pravice – »otroci kot meščani« in institucionalizacija- »otroci kot odrasli«, kar je nedvomno potrebno imeti v mislih, saj nas opomni na specifičen pristop vrednotenja prostora, kot enega izmed področji, kjer otroci lahko dosega izpolnitev svojih osnovnih pravic.

4.2.3 Otrokom prijazna mesta Slovenije

V okviru projekta GUIC se je pod okriljem slovenskega UNICEFA v akcijo izboljšanja urbanega okolja vključila tri slovenska mesta; Novo Mesto, Ruše in Piran. Na tak način je tudi Slovenija postala del mreže Otrokom prijazna mesta, ki skuša na podlagi predhodno opisanih ugotovitev zagotoviti čim boljše okolje za odraščajočo mladino. Položaj mestnih otrok in mladostnikov povzroča v današnjem svetu vedno večjo skrb posameznikov in lokalnih oblasti. Za doseganje boljših pogojev življenja otrok v mestih je potrebno povečano in intenzivnejše delovanje lokalnih skupnosti, potrebne so tudi spremenjene in bolj fleksibilne organizacijske strukture v njih. To je mogoče z zagotavljanjem sodelovanja na različnih ravneh in med različnimi socialnimi skupinami ter s spreminjanjem tradicionalnih sektorjev oziroma vključevanjem novih alternativnih oblik delovanja. Tudi za razvoj mest je potreben nov pristop, ki bo temeljil na spoštovanju človekovih pravic, še posebej otrokovih pravic. Po vsem svetu se mesta širijo z neverjetno hitrostjo, predvideva se, da bo do leta 2025 šest od desetih otrok živelo v mestnem okolju. Urbanizacija močno vpliva na način življenja in vrednote prebivalcev, vključno z otroki in mladostniki. Nekateri problemi, s katerimi se soočajo otroci in mladostniki v urbanem okolju:

⁴⁶ Več o drugih članicah mreže otrokom prijaznih mest najdemo na: <http://www.childfriendlycities.org/> (21.10.2007).

- odtujenost v med sosedskih in medsebojnih odnosih ter osamljenost,
- otroci brez nadzora in skrbi odraslih,
- obremenitve in pritiski v šolah, tekmovalnost med sošolci, izostajanje od pouka,
- šolska neuspešnost, izključitev iz formalnega izobraževanja in pomanjkanje alternativnih oblik izobraževanja za mlade,
- nekakovostno preživljanje prostega časa in pohajkovanje po ulicah in lokalih,
- slabe prehrabene navade in nezdravo življenje,
- umrljivost otrok in mladih, vključno z nesrečami in samomori,
- nasilje in zlorabe nad otroki,
- medvrstniško nasilje in ustrahovanje,
- različne oblike odvisnosti, droge ter promiskuitetni spolni odnosi,
- premajhna integracija in toleranca do drugačnih,
- manjše možnosti zaposlovanja in drugih možnosti za mlade, za njihovo osamosvojitve od staršev in neodvisno, samostojno življenje,

Na kratko smo orisali glavne razloge, zakaj je UNICEF ustanovil program Otrokom prijazna mesta, toda opozoriti moramo, da po kategorizaciji Franas in Lorenza ta program lahko uvrstimo med pristop, ki izpostavlja pomen otrokovih pravic, jih obravnava kot meščane, ter institucionalni pristop, ki ga avtorja kritično označita za kontraproduktivnega resničnim otroškim željam (Franas, Lorenzo 2002: 8). V isti sapi pa lahko dodamo, da je trenutno v Sloveniji opisan Unicefov program edini, ki skuša izpostaviti potrebo otroškega vključevanja v odločevalske procese, zato se bomo v nadaljevanju na kratko pogledali trenutno stanje v treh Otrokom prijaznih mestih.

a. Nova Gorica

Mestna občina Nova Gorica je v letu 2002 sprejela povabilo Slovenskega odbora za Unicef za sodelovanje v projektu »Otrokom prijazno Unicefovo mesto«. Mestna občina se je v okviru projekta zavezala, da bo pospešeno razvijala otrokom prijazno mesto, širila Unicefove vsebine in poslanstvo, organizirala različne akcije zbiranja sredstev od podjetij in posameznikov za programe in projekte v korist otrok v mestu in v svetu, pripravila Analizo položaja otrok in mladostnikov v mestu in predloge za njegovo izboljšanje v obliki Akcijskega načrta. Pomen projekta »Nova Gorica otrokom prijazno Unicefovo mesto« naj bi bil predvsem v izrabljanju možnosti čvrstejšega povezovanja med lokalnimi družbenimi akterji z različnih

interesnih področij. V ospredju je spodbujanje k medsebojni povezanosti in solidarnosti v domačem kraju ter razvijanje prostovoljstva in drugih oblik humanitarnega delovanja. Pri našem delu z otroci in za otroke se držimo načel Konvencija o otrokovih pravicah⁴⁷, ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov 20. novembra 1989. Konvencija zlasti poudarja:

- enakost vseh članov človeške družbe, ki temelji na svobodi, pravičnosti in miru na svetu,
- človekove pravice, dostojanstvo in vrednost človekove osebnosti,
- enakost za vse, ne glede na raso, barvo kože, spol, jezik, veroizpoved, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno poreklo, premoženje, rojstvo ali kakršenkoli drug položaj,
- upravičenost otrok do posebne skrbi in pomoči,
- družino kot temeljno družbeno skupino, v kateri otrok odrašča in razvija svojo osebnost v ozračju sreče, ljubezni in razumevanja,
- otroci zaradi telesne in duševne nezrelosti potrebujejo posebno varstvo in skrb, v številni primerih ustrezno pravno varstvo, tako pred rojstvom, kot tudi po njem,
- pomembnost nacionalnih in mednarodnih rejništev in posvojitev,
- posebno pozornost vsem otrokom, ki živijo izrednih razmerah in oboroženih spopadih,
- tradicijo in kulturne vrednote posameznih narodov za varstvo in skladen razvoj otroka,
- pomembnost mednarodnega sodelovanja za izboljšanje življenjskih pogojev otrok v vseh državah, se posebej v državah v razvoju
- usmerjeno delovanje za blaginjo otrok doma in po svetu.

Mestna občina je skozi leta razvijala različne programe za otroke in mladostnike:

- *Unicefove varne točke*: Zagotovitev varnih točk na javnih mestih, ki otroku omogočijo, da se zateče po pomoč.
- *Unicefovi nabiralniki*: omogočiti, aktivno soustvarjanje svoje okolje.
- *»Povej naglas!«*: omogočiti, posredovanje svojih razmišljanj, problemov, kritik.
- *Zagovornik otrok in mladostnikov*.
- *Poulični festival*.
- *Novo otroško igrišče v mestnem parku*.

⁴⁷ Konvencija o otrokovih pravicah je mednarodni dokument na področju zaščite človekovih pravic, ki so sprejele vse države, z izjemo ZDA in Somalije. Konvencija zagotavlja človekove pravice tako, da postavlja določene standarde v zdravstveno nego, izobraževanje in druge javne ter socialne službe. Več o konvenciji si lahko preberete na Unicefovi strani: www.unicef.si (25.10.2006), ali pa si ogledate poenostavljeno verzijo konvencije na www.eip-ass.si/demokracijavsoli/images/knjiga.pdf (25.10.2006)

- *Vzdrževanje in obnova obstoječih otroških igrišč.*
- *»Podaj mi roko«: Sodelovanje Mestne občine nova Gorica z občino Gorica (Italija).*

b. Ruše

Občina Ruše je leta 2003 postala druga slovenska občina, ki se je vključila v projekt. Svoj program so izvajali predvsem v okviru 17. decembra, ki je v občini razglašen za Unicefov dan. V okviru tega dne se izvajajo promocijska dogajanja na Unicefovi stojnici, likovni razstavi, tiskovni konferenci.

c. Piran

Piran se je mreži otrokom prijaznih Unicefovih mest pridružil leta 2004, ter z postavitvijo komisarke, delavno operativne skupine in svetovalnega odbora začel postopno postavljati program za ustrežnejše bivalne pogoje za otroke v mestu Piran. Skoraj leto kasneje je mesto postopoma začelo z realizacijo zastavljenih programov; Unicefove varne točke, Unicefovi nabiralniki, Piran-mesto srečnih in varnih otrok.

Ob pregledu dejavnosti, ki se naj bi odvijale v opisanih mestih, nikakor ne moremo skriti razočaranja, saj večina opisanih dejavnosti izhaja iz rednega repertoarja Unicefove programom ali povedano drugače večina programov, bi se v teh mestih odvijala tudi če le-to ne bi prejelo titulo Otrokom prijazno mesto. Seveda je ugotovitev skrb vzbujajoča, saj je po navedbah pristojnih uslužbencev Unicefa problematična predvsem komunikacija med udeleženiimi strankami, časovna koordinacija in držanje časovnih rokov.

4.2.4 Primerjava

Navkljub skopemu opisu potekajočih projektov v vseh treh »Prijaznih mestih«, smo med raziskovalnim procesom prišli do ugotovitev, da realizacija zastavljenih ciljev nikakor ne poteka v predvidenih časovnih okvirjih, niti ne v načrtanih programskih izvedbah. Na tem mestu ne moremo ponuditi primernih odgovorov, zakaj prihaja do časovnih zamud, ki v nekaterih primerih trajajo že več let. Izpostavili bomo le uspešen primer italijanskega mesteca

Empoli⁴⁸, po katerem se z upanjem v boljši razvoj ideje o prijaznem mestu na slovenskih tleh zgledujejo tudi tukajšnji pobudniki opisovane iniciative⁴⁹.

a. Empoli

Majhno mestece Empoli, ravno na pol poti med Firencami in Piso, je najuspešnejše izmed mest, ki so se v zadnjih letih z neverjetno odločnostjo lotila reševanja diskriminiranosti ene izmed najpomembnejših skupin njenih prebivalcev - otrok. Zveza italijanskih arhitektov in Nacionalna načrtovalska zveza sta skupaj z Ministrstvom za okolje podpisali nacionalni sporazum o izvedbi nacionalne kampanje o otroški participaciji, s podporo pri oblikovalskih natečajih, izobraževanju in konferencah. S sprejetjem strategije, ki otrokom daje možnost participacije v načrtovalskih procesih, se je v mrežo vključilo preko sto italijanskih mest in v zelo kratkem času so izvedli očitne spremembe.

V Empoliju so se mestne oblasti odločila, da bodo novi mestni načrt oblikovale s pomočjo večjih vlaganj v procese otroške in mladinske participacije. Vsaka šola je izdelala svojo vizijo mestnega načrta, izbrali so dve »problematični« predmestni soseski, kjer so izvedli delavnico z štirimi osnovnimi šolami in štirimi gimnazijami. Participacija otrok je spodbudila tudi odrasle meščane k podajanju njihovih idej za razvoj mesta. Predlogi otrok so se v končni fazi odrazili v tem, da so bila nekateri načrti za večje razvojne posege zmanjšani na račun večjih con za pešce, veliko ulic so spremenili v t.i. otrokom prijazne ulice, izkoristili so zgodovinsko kmetijo in jo namenili za okoljsko izobraževalni center. Uspešni projekti so bili okronani z nagrado italijanske vlade, ki je mestu Empoli podelila prvo nagrado za najboljše »Trajnostno mesto«⁵⁰ (Franas, Lorenzo 2002: 10).

Ob poizkusih primerjave z slovensko situacijo se nam na obzorju začneta kazati dva večja problema:

- čas in denar nasproti pridobljenim rezultatom
- sektorska neuskkljenost

⁴⁸ Več o programu, ki ga izvajajo v Empoliju, najdemo na <http://www.comune.empoli.fi.it/> (25.10.2006) . O drugih italijanskih mestih, ki skušajo izboljšati urbane bivalne razmere: <http://www.cittasostenibili.minori.it/premi/motivazioni01/silario01.htm> (25.10. 2006).

⁴⁹ Za nadaljnje raziskovanje po tujih primerih vključevanja otrok v procese prostorskega načrtovanja so zanimive: <http://www.ipaworld.org/home.html> (poudarek na promociji otroške igre), http://www.ecoschools.com/Participation/Partic_wSidebar.html (dobro izhodišče, z obilico linkov), <http://www.growingupincities.ca/english/index.php> (kako je to urejeno v Kanadi), <http://www.teensopenspace.at> (zelo dobra stran o aktivnem projektu, ki se izvaja v naši neposredni bližini), <http://www.mirrorproject.org> (kako otroke vključiti s pomočjo fotografije).

⁵⁰ V zadnjem desetletju se je na področju varstva narave, kakor tudi vseh drugih sektorjih, recimo kmetijstvu, gozdarstvu, uveljavil angleški termin *sustainable*, ki ga v slovenščino prevajamo kot »trajnosten«.

Dandanes smo povsod priča maksimizaciji možnih rezultatov ob čim manjši porabi finančnih in časovnih virov, oz. če povemo drugače, prav vsi bi v zelo kratkih časovnih intervalih, ob zagotovitvi minimalnih finančnih virov, radi pridobili popolnoma zanesljive in uporabne rezultate. Če seveda proces participativnega načrtovanja gledamo v tej luči, le-to popolnoma spodleti, saj ne izhaja iz ciljev po zagotovitvi najhitrejše, najbolj poceni rešitve, temveč skuša v stroko in laično javnost vpeljati določen presežek. Seveda logično sledi vprašanje, kakšen presežek? Na podlagi zgoraj podanega opisa razvoja participativnega planiranja s vključevanjem otrok in podanih Unicefovih primerov, lahko sklepamo, da večina organizacij s svojim početjem cilja na preplet izobraževalnih, pravnih⁵¹, socialnih vidikov s obstoječimi prostorskimi praksami. Zato je presežek gotovo v tem, da s procesom participativnega načrtovanja otroke seznanjamo z aktualnimi prostorskimi problemi, reflektiramo njihove poglede na prostor, izpostavljammo njihove osnovne pravice, ki so odvisne tudi od ustreznega bivalnega okolja. Rezultati so pridobljeni v dolgotrajnejših procesih, za katere je potreben dodaten denar. Ker pa v večini odgovornih najverjetneje odmeva znan pregovor: »Čas je denar«, ni trenutna situacija v Sloveniji nič kaj rožnata, saj navkljub iskanju nismo mogli najti niti enega izvedenega projekta, ki bi v procesu načrtovanja vključil otroke. Drugi večji problem, je sektorska nepovezanost, saj ponavadi organizacija⁵², ki skuša izpostaviti problematiko zapostavljenosti otrok v določenih sferah sprejemanja odločitev, ni zadosti vplivna, nima pravno-formalne moči za doseganje večjih sistemskih sprememb, temveč je lahko je nemi mediator med različnimi sektorji, ki ponavadi skušajo izpostavljati svoje koristi. To je le nekaj možnih problemov, ki grobo nakazujejo na razloge neuveljavitve drugod že uporabljanega načina prostorskega načrtovanja. Na drugi strani pa ugotovitve izpostavljajo pomanjkljivosti same metode participativnega načrtovanja, saj so le-te, kakor smo skušali prikazati zgoraj, vezane na specifičen časovno-prostorski okvir in socialni kontekst, zatorej posploševanje na podlagi izvedenega projekta ni mogoče. Ugotovitve ne moremo vrednotiti, vendar lahko z gotovostjo trdimo, da se stroka, naročnik, uporabnik zmeraj soočajo z neformalno cost and benefit analizo precejujoč porabo potrebnega časa ali denarja za izvedbo dodatne naloge pri projektu. Če koristi otroške participacije na prostorskih projektih ne bodo v bodoče bolj jasno prikazane v medijih, akademskih razpravah, bodo tudi prizadevanja nevladnih organizacij še naprej otežena.

⁵¹ Pravno tukaj zaobsega le ozek spekter prava - varovanje človekovih pravic, pri čemer je ta spekter natančneje opredeljen v Konvenciji o otrokovih pravicah.

⁵² To so ponavadi nevladne organizacije (ang. NGO), ali uradi pod okriljem določenega ministrstva (Ministrstvo za šolstvo).

4.3 Prostorož

Ste že kdaj slišali za *knjižnico pod vrkami* ali *nelokalizirano izposojlo koles*? Medtem ko smo prvi primer začeli izvajati pred dvema letoma tudi v Ljubljani⁵³, so »pametni« sistem izposoje koles poskusno pričeli v Bruslju letošnjega poletja⁵⁴. Takšni in drugačni inovativni programski dodatki, ki skušajo funkcionalno nadgraditi enostransko uporabljane prostore, so lahko na eni strani sad nenadnih navdihov ali dolgotrajnih opazovanj strokovnjakov (arhitektov, krajinskih arhitektov, urbanistov), na drugi strani plod vsakdanjih potreb običajnih ljudi, ki v prostoru čutijo, kaj oni sami tam najbolj pogrešajo.

Zato smo lahko bili v zadnjem desetletju priča ustanavljanju različnih inštitutov za preučevanje odprtega prostora⁵⁵, kjer so znanstveniki z novimi metodami; vedenjski zemljevidi, kognitivno kartiranje, skušali analizirati trenutne trende in potrebe ljudi v prostoru. Tudi podpora različnim festivalom, ki so v svojem programu skušali izobraziti, osvestiti, aktivirati ljudi o določeni prostorski problematiki ali njegovem potencialu so se v tujini, manj v Sloveniji, dodobra razširili. Za razvoj tako obširne veje preučevanj in nekakšnega »izobraževalnega aktivizma« se gre zahvaliti vrsti konvencij⁵⁶, ki so vse v svojem jedru izpostavile pomembnost participacije lokalnega prebivalstva v navezavi z okoljsko problematiko in do tedaj reduciranimi komunikacijsko informacijskimi tokovi med določevalci – strokovnjaki - uporabniki.

V Sloveniji prelomno mesto zaseda festival Prostorož, ki v Ljubljani že od leta 2005 skuša izpostaviti raznolike prostorske probleme. Kakor zapišejo avtorice projekta je : »ProstoRož dolgoročen projekt kultivacije javnih površin, s katerim skušamo razviti metodo obujanja in urejanja degradiranih prostorov v urbanih središčih. Pri tem stavimo na vzajemno sodelovanje strokovnjakov z različnih področij urejanja prostora, arhitekture, krajinarstva, urbanizma,

⁵³ V okviru Festivala pomladi 2005, se je začela izvajati tudi »Knjižnica pod vrkami«, kjer so si obiskovalci na Plečnikovem nabrežju ob toku Ljubljanice prebirali knjige. Takšen koncept knjižnic je že dalj časa uveljavljen v obmorskih mestih, recimo Barceloni.

⁵⁴ Sistem je razvila firma JCDecaux in prvo mesto, ki se je odločilo za vzpostavitev mreže »pametnih koles« je bil leta 2005 Lyon (<http://www.velov.grandlyon.com/>), letošnje poletje Bruselj (<http://www.cyclocity.be/>), kjer so častniki poročali o nepričakovanem uspehu, saj ni bilo na kolesih opaziti nobenih vandalističnih dejanj, edini problem, na katerega niso računali, je razgibanost terena v mestu, kar pomeni da so izposojevalnice na višjih točkah mesta prazne, medtem ko se na najnižjih točkah kolesa nabirajo. Zato so morali dodati poseben avtobus, ki je kolesa prevažal nazaj na višje ležeča izposojališča.

⁵⁵ Tukaj velja posebej izpostaviti ameriški center za preučevanje odprtega prostora.: Project for Public Spaces (<http://www.pps.org>) in angleški inštitut za odprti prostor: Open Space (<http://www.openspace.eca.ac.uk/index.htm>)

⁵⁶ Aarhuška konvencija, Agenda 21, Habitat agenda.

varovanja naravne in kulturne dediščine in turizma. Posege v prostor nadgrajujemo z javno razpravo, programe razširjamo s predavanji in delavnicami tujih in domačih strokovnjakov« (Čeligoj, Korenjak 2006). Ugotovimo lahko, da je izpostavljen vidik ozaveščanja, prostorskega izobraževanja, ob pomoči stroke in javnih refleksij, predvsem z namenom prebujanja pozitivnih občutkov za degradirane prostore⁵⁷. Na takšen način naj bi meščani bolj holistično dojemali svoje vsakdanje okolje in ga vrednotili kar se da enakovredno. Leta 2004 so avtorice prvič predstavile svoj projekt, s tem da so izpostavile zapuščene, pozabljene prostore v starem mestnem jedru prestolnice in jih oplemenitile z cvetjem, sadjem in drugimi elementi. Izpostaviti moramo dejstvo, da so postavitve doživele izjemen uspeh tako po kvantiteti obiskovalcev, kakor tudi po kvaliteti kritičnih odsevov projekta. Meščani so se seznanili z do tedaj neznanimi kotički uličic, prehodov, atrijev starega mestnega jedra in jih »postavili« na svojo kognitivno karto mesta Ljubljana. Lani so avtorice izpostavile mestne parke, njihovo vlogo, pomen v vsakdanjem življenju, možnosti raznolikih uporab. Z umestitvijo različnih elementov (viseče mreže, klopi, ležalniki) so skušale spodbuditi niz različnih inovativnih dejavnosti v parkih, ki pri nas še niso tako splošno sprejete. Pomembna novost je tudi možnost glasovanja za najboljšo lokacijo, ki je potekala preko mobilnih telefonov z pošiljanjem sms-ov. Na tak način so skušale avtorice pridobiti odzive meščanov, pri tem pa izkoristiti možnosti, ki jih ponujajo današnje nove komunikacijske tehnologije. Toda odziv obiskovalcev, ki naj bi glasovali za svojo priljubljeno lokacijo, je bil zelo medel, kar pomeni, da se moramo vprašati, zakaj ni prišlo do večjega dotoka povratnih informacij? Gotovo je razlogov več (strošek poslanega sms-ja, nepovratnost informacij, izbira operaterja, pomanjkljiva označenost, nedokončanost tekmujočih lokacij), zato ne moremo ugibati, temveč le upamo, da bo takšnih projektov več in komparativno bi lahko prišli do določenih zaključkov. V tej smeri so avtorice skušale nadgraditi obstoječi projekt, ki se je letošnje poletje ukvarjal z našo največjo mestno vodno površino - Ljubljano. Projekt ProstoRož 06/reka je na praktičen način skušal rešiti vprašanja o tem, kako primerno napolniti obrežje in reko ter ju tesneje povezati z mestom in ljudmi, saj prave fizične povezave javnega prostora z vodo pravzaprav sploh ni. Zato je projekt nakazal potenciale izrabe prostora Ljubljane in njenih nabrežij ter z začasnimi ureditvami izpostavil nove kakovosti prostora: Vodo je izpostavil kot pot, nabrežja pa kot javne prostore. Prvi sklop je izrabil reko kot plovno pot in povezavo javnih površin. Dva obstoječa dostopa do vode sta bila podaljšana s plavajočimi ploščadmi, uredili so terase in balkone kot podaljške javnega mestnega prostora. Pot po vodi

⁵⁷ Pomembna organizacija, katere glavni namen je vzpodbujanje in širjenje prostorske kulture, je Trajekt: Zavod za prostorsko kulturo Ljubljana (<http://www.trajekt.org/>).

je bila speljana od Špice do Zmajskega mostu. Na dveh obstoječih pristanih na nabrežju je bil omogočen dostop do vode in brezplačna izposoja kanujev. Obiskovalci so na vodi – na novo vzpostavljenem ‘mestnem sprehajališču’ preživljali prosti čas in opazovali mesto iz nove perspektive. Drugi sklop projekta je odkrival vmesne prostore med reko in mestom. Poiskali so zanimive prostore in jih pokazali na drugačen način. Z začasnimi postavitvami na izbranih prostorih so pokazali, da pod arkadami lahko hitro zaživi galerija, terase pa čez noč postanejo prostori za igro in piknik v prijetni senci dreves. Na celotnem območju od Špice do zapornic so bile pod mostovi ter na rečnih brežinah postavitve, ki so razkrile skrite ambiente in zgodbe, povezane z zgodovino in arhitekturo ob Ljubljani (Čeligoj, Korenjak 2006). V zadnji fazi priprav projekta je bila dodana še tretja faza, ki je skušala pridobiti odzive meščanov na postavitve in na nov način vzpostaviti dvostransko komunikacijo med pobudniki projekta in uporabniki. Na izbranih lokacijah so postavili »več-funkcionalne informacijske točke«, ki naj bi služile hranjenju informacijskega materiala, skladiščenju pitne vode in plastičnih kozarčkov za pitje le-te in informacije o določeni lokaciji na tistem mestu. Izbira gradnika za informacijske točke je bila narejena v sozvočju z idejo o tem, da bi ta točka služila tudi kot oglasna deska za sporočila uporabnikov projektnih lokacij. Na tak način bi bila informacijska točka tudi oglasna deska in tako vezni člen med uporabniki in idejnimi snovalci. Na kakšen način naj bi stvar potekala? Vsak uporabnik naj bi na različnih lokacijah lahko dobil informacijsko gradivo, na katerem je priložen tudi listek z večimi samolepilnimi nalepkami, na katere bi lahko uporabnik napisal svoje mnenje, želje, kritike, pohvale in jih prilepil na informacijsko točko - oglasno desko.

Slika 7.1. Prikaz informacijske točke v celoti, odprtine v cevi služijo prej opisanim elementom

Slika 7.2. Detajl info. točke in nalepke z mnenji uporabnikov

Po končanem projektu so nalepke organizatorji enostavno odlepili iz informacijskih točk in zbrali vsa pridobljena mnenja obiskovalcev (glej prilogo B). Če si preberemo zbrana sporočila, jih lahko kar hitro razvrstimo v nekaj kategorij: zafrkantska, kritična in pohvalna. Nikakor ne bi mogli trditi, da kakšna kategorija kakorkoli izstopa, saj so izjave resnično velikokrat zelo domiselne, prijetne (uvrstitev v stalno ponudbo, večji časovni razpon projekta) in izpostavljajo že dolgo trajajoče probleme (onesnaženost Ljubljane, nezadostna pestrost turistične ponudbe, nerazvitost rečnega prometa). Vprašanje, ki že na konici jezika, namreč, zakaj je zbranih odzivov tako malo, ima sila enostaven odgovor - že prvo noč letošnjega projekta so neznani nočni vandali uničili večino informacijskih točk, ki so čakale dan otvoritve Prostorža 06/reka. Zatorej lepljenje nalepk velikokrat ni bilo možno, saj so se informacijske točke znašle vse kje drugje kot na predpostavljeni točki. Zaradi opisanega dogodka je predvideni del opazovanja projektnih točk s pomočjo kognitivnih zemljevidov postal še bolj relevanten, saj se je zastavljenim ciljem po številčnih ocenah obiskovalcev, njihovem gibanju po projektnih instalacijah, pridružilo še opazovanje o potencialnih vandalističnih dejanjih. Kartiranje vedenja se lahko izvaja na različne načine. Eden izmed njih so vedenjske tabele, ki se ponavadi uporabljajo za opazovanja notranjosti objektov. Druga pogosta metoda je dobesedno risanje vedenja oziroma dejavnosti na ustrezen prostorski načrt. Obe tehniki zapisa, tako tabele kot zemljevidi, zahtevata podrobnejše poznavanje pričakovanih dejavnosti oz. vedenj in njihovo razvrstitev v vedenjske kategorije. Ker nas bodo v našem primeru najbolj zanimali vedenjski zemljevidi, lahko te definiramo kot opazovalno orodje, ki dejavnosti posameznikov in skupin v določenem prostoru opiše s kvantitativnimi in kvalitativnimi parametri (Goličnik, Ward- Thompson 2002: 85). Pri opazovanju na specifičnih izbranih lokacijah skušamo odgovoriti na vprašanja kot: Kdaj se tam zadržuje največ ljudi? Kdo so uporabniki? Koliko časa trajajo dejavnosti? Se pojavljajo vzorci v uporabi prostora? Ali prostorske postavitev omejujejo izvajanje določenih dejavnosti? V navezavi z vprašanji mora znanstveni okvir vsakega zapisa izpolnjevati določene pogoje, predvsem zato, da je mogoč nadzor in ponovitev opazovanj. Ti pogoji so izpolnjeni, če opazovalec: priskrbi grafični prikaz opazovanega območja, jasno definirana vedenja oz. dejavnosti, ki bodo opazovane, štete, opisane in upodobljene, izdelava urnik ponavljanja opazovanj in zapisa podatkov, sistematično organizira postopek, izdelava kodirni sistem, ki kar se da olajša zapis opazovanj (Ittelson v Goličnik, Ward- Thompson 2002: 85). Ker smo v našem primeru bili omejeni s časom in človeškimi resursi, smo omenjene osnovne pogoje zadostili, vendar smo količino opazovanj in število opazovanih točk zmanjšali na

zmožnosti, ki jih lahko opravi en sam opazovalec. Iz vseh podanih opisov izvajanih instalacij na projektu Prostorož 06/reka smo si na podlagi dveh kriterijev:

- dostopnost instalacije iz čim večih strani
- privlačnost za čim širšo ciljno publiko

izbrali naslednje štiri lokacije⁵⁸:

1. **Na Piknik!** (Trnovski pristan)

Na Trnovskem pristanu so postavili mizice za popoldanski počitek in možnost piknikov.

2. **Žabe** (pod Prulskim mostom)

Živo zelene žabe, postavljene na vsaka svoj list, so na vodni gladini Ljubljanice dvakrat na dan glasno regljale in privabljale mlade ter stare.

3. **Leti, leti...Ljubljana** (pod leseno brvjo)

Majhna ogledalca so bila razmeščena pod brvjo, odsevajoč sončno svetlobo podnevi in močnih reflektorjev na obeh bregovih ponoči. Avtorica je skušala mimoidočim prikazati, kako pripraviš vodo, da leti.

4. **Obli(e)ke** (arkade pod Tromostovjem)

Z postavitvijo desetih figur, ki so bile ponoči osvetljene, so avtorji skušali vzpostaviti začasno galerijo na prostem, ki opozarja na neizrabljeno promenado vzdolž Ljubljanice.

Opisane lokacije smo obiskovali v treh časovnih dekadah - dva dneva pred začetkom projekta, prva dva dneva po pričetku projekta in zadnja dva dneva na koncu projekta, dvakrat na dan - dopoldne od 10 do 11 ure in popoldne od 16 do 17 ure. Čas opazovanja na vsaki lokaciji je znašal maksimalno pet minut, pri čemer smo čas petih minut razdelili v štiri kategorije: manj kot 1 min., 1 do 2 min., 2 do 5 min., več kot 5 minut. Določili smo si tudi starostne kategorije, v katere smo po lastni oceni uvrščali mimoidoče: 0 do 6 let, 6 do 18 let, 18 do 30 let, 30 do 50 let, 50 in več let. Na karto smo si beležili stanje o vremenu in vse nepričakovane dogodke (recimo: »nikogar na obrežju, toda ogromno prometa«, »vsi na kanujih besno fotografirajo!«).

Na tak način smo skušali dobiti kar se da koherentno sliko dogajanja na izbranih prizoriščih pred in ob tekočih dogajanjih. Do kakšnih zaključkov smo prišli? Ker naj bi nam vedenjski zemljevidi omogočali hiter opis razporeditve vedenj v prostoru, primerjavo rabe glede na spol, dejavnost, njihovo trajanje, bi nekako naj bili možni podati nekakšna splošna načela rabe prostora v raznovrstnih prostorskih okoliščinah (Goličnik, Ward-Thompson 2002: 89). Opozoriti moramo, da se nam ne zdi, da bi na podlagi našega krajšega opazovanja bili zmožni

⁵⁸ Projekt Prostorož 06/reka je bil izvajan tako, da do organizatorice povabile k sodelovanju umetnike, vsak je dobil svojo lokacijo in na njej izvedel svojo instalacijo.

resnično utemeljiti določene zaključke, zato podajamo le nekatere najsplošnejše ugotovitve, ki se nam zdijo v veliki meri posledica splošno sprejetih kulturnih vzorcev v tem prostoru.

Periodi opazovanja	Dopoldne (10.00- 11.00)	Popoldne (16.00- 17.00)
KDO?	Mamice z majhnimi otroci v vozičku, skupinice starejših ali posamezni starejši občani na sprehodu, šolajoča se mladina, turisti ⁵⁹ , posamezniki na sprehodu z hišnimi ljubljenci	Družine na popoldanskem sprehodu, zaljubljeni parčki, turisti, mamice z majhnimi otroci v vozičku, skupinice starejših ali posamezni starejši občani na sprehodu, šolajoča se mladina
KAJ?	Opazujejo, počivajo, fotografirajo, se pogovarjajo, čakajo	Opazujejo, počivajo, fotografirajo, se pogovarjajo, čakajo
KOLIKO ČASA?	Več prehodnih opazovalcev	Več zadržujočih uživačev

Tabela 5.3. Pregled po času opazovanja

Iz tabele lahko ugotovimo, da se največje razlike pojavljajo v vrsti obiskovalcev v dopoldanskem in popoldanskem času, kar je pričakovano, saj imajo v dopoldanskih urah častisti, ki niso zaposleni oz. si lahko med svojim delom vzamejo večjo pavzo za oddih. Dejavnost, ki je najbolj pogosta, je opazovanje med hojo, saj so izbrane lokacije takšne, da jih ob mimohodu lahko v celoti objamemo z pogledom in tudi dojamemo. Izrazito je bilo fotografiranje, toda predvsem na lokacijah v središču mesta, kar je najverjetneje posledica tekoče turistične sezone. Ne vemo, če bi podatek, da je bilo v dopoldanskih urah več prehodnih opazovalcev (počasen mimohod), kakor popoldanskih zadržujočih uživačev (več kot 5 minutno zadrževanje na lokaciji), resnično vzdržal, če bi bilo več ponovitev opazovanj, vendar ga vseeno navajamo.

Na podlagi krajše raziskave smo tako prišli do zaključkov, da se ob umestitvi novih objektov oz. instalacij v prostor pojavijo nove oblike rabe, še posebej če so le-ti zanimivi, razumljivi tem večji ciljni publiki, zabavni. Tako lahko menimo, da je bila instalacija Obli(e)ke v dnevnem času prezrta, saj elementi niso bili v kontrastnem razmerju z obdajajočo sivino Tromostovskih arkad in niso izstopale iz svoje odprte galerije. Na tak način so jih podnevi

⁵⁹ Opozarjam na datum Prostorozja 9-18.06, kar pomeni, da je takrat povečana količina turistov.

opazili le tisti, ki so slučajno usmerili pogled tja ali pa so se namenili pod arkade na javni WC. Čisto drugačni so bili odzivi na instalacijo Leti, leti...Ljubljana, ki je z svojo postavitvijo, hočeš nočeš bila na fotografijah vseh turistov, ki so hoteli narediti sliko iz Tromostovja proti Stari Ljubljani, hkrati pa so odsevi zašli v oči marsikaterega še tako zatopljenega meščana. Tudi regajoče žabe so bile sprejete predvsem z navdušenjem pri starih in mladih. Omeniti moramo, da so se ob, na, pod Prulskim mostom v obeh opazovanih periodah ustavljali prav vsi - nič kolikokrat se je zgodilo, da se je najprej ustavil starejši gospod, potem mamica z otrokom in hitro se je zbrala pravcata gruča, ki pa se je tudi hitro razkropila. Zanimivo je bilo dejstvo, da se je nekaj metrov naprej od Žab! Na instalaciji Na Piknik! v skoraj vseh mojih obiskih ni dogajalo prav nič, nekajkrat se je že zdelo da bo kdo posedel na pripravljenih mizicah, pa so se potem obiskovalci raje namestili na spodnje tri stopnice, čisto ob gladini Ljubljane. Res pa je, da je ob mojem zadnjem obisku celotna lokacija dobila popolnoma novo podobo, saj so najverjetneje otroci v želji po toboganu, le-tega sestavili sami iz mizic za piknik.

Za konec bi radi opozorili, da je opisana metoda vedenjskih zemljevidov v zadnjem času bila nadgrajena z uporabo novih tehnologij - GIS sistemov⁶⁰. Barbara Goličnik v svoji doktorski disertaciji vedenjske zemljevide in ob tem narejene šifrante prenese v digitalizirano obliko, s čimer dobi digitaliziran vedenjski zemljevid in digitalizirano preglednico z vsemi vnesenimi podatki (starost, čas zadrževanja, dejavnost opazovanca..). »Sama karta, povezana s pripadajočo tabelo, kaže lokacije opazovanih obnašanj, ki se jih lahko izpostavi glede na katerokoli spremenljivko ali osnovno kategorijo, ki je predhodno vnesena v tabelo, ali kombinacije le-teh, odvisno od želja raziskovalca« (Goličnik 2005: 71). Taki digitalizirani podatki so samostojno uporabni za nadaljnje vedenjske ali urbanistične študije. Pri načrtovalskih procesih so lahko koristen dodatek k obstoječi dvosmerni komunikaciji med načrtovalci in uporabniki ter direktnimi participacijskimi prispevki sodelujočih, saj je pri participatornem načrtovanju predvsem pomembna uporaba več komunikacijskih strategij in s tem večji nabor informacij, iz katerih lahko črpajo tako strokovnjaki kakor laiki.

⁶⁰ GIS je kratica za geografski informacijski sistem (ang. Geographic information system) je sistem za urejanje in upravljanje prostorskih podatkov. V ožjem pomenu gre za računalniški sistem, ki omogoča shranjevanje, urejanje in analizo ter prikaz geografsko orientiranih podatkov. Dostopno na http://sl.wikipedia.org/wiki/Geografski_informacijski_sistem

4.4 Tovarna Rog- »Rog. Org«

»Nepopolni oziroma porušeni kraji« lahko fascinirajo, ker so propadanju prepuščene zgradbe ('nepopolni kraji'), »bile vedno najboljše kraji za igranje - smrdeče po prehodni rabi, pripravljene na transgresijo. Vsako scanje v kotu in vsako okno, ki si ga razbil in vsaka igra, ki si jo igral v stari tovarni, v stari hiši, vse to je bilo pisanje preko njenega vsakdana - nekakšni aktantni vandalizem« (Etchells v Bibič 2003: 148).

4.4.1 Referenčni primeri- Londonski Dalston

V minulih poletnih dnevih se je v 'bližnjem' Londonu odvijala ena izmed bitk z mlino na veter. V predelu Hackney-ja so lokalni aktivisti že od februarja skušali skozi zasedbo treh viktorjanskih in gregorjanskih zgradb preprečiti njihovo dokončno rušenje.

Hackney, katerega (kakor mnoge druge londonske predele) dela zanimivega in prepoznavnega umirjen ritem zanimivih viktorjanskih fasad, ki krasijo tri do štiri nadstropne hiše, katere ob našem mimohodu valovijo kot morje in vsake toliko časa pustijo premor za manjši trg ali park. Sporna dražba, ki je šestnajst gregorjanskih hiš, brez predhodne ponudbe že obstoječim najemnikom, prodala tuji družbi, je sprožila val kritik lokalnega prebivalstva. Toda pritožbe očitno niso uspele, saj je največja zgradba, zgrajena leta 1886, od leta 1898 je bila namenjena viktorjanskemu gledališču, leta 1920 največjemu kinematografu v državi, leta 1999 pod taktirko oblasti podvržena 'taktičnemu propadanju', ki je že zaradi nevzdržnih bivanjskih in potrebnih gradbenih standardov tako rezultiral v dokončni potrebi po rušitvi. Nastala je dilema: če je že tako ogroženo stavbo iz ekonomskega stališča sploh možno spraviti v red oziroma, ali njen zgodovinski kontekst resnično predstavlja tolikšni potencial za nadaljnji razvoj kulturnega, socialnega in lokalnega miljeja⁶¹. Tudi glas službe za Varstvo kulturne dediščine, ki je sklop hiš in gledališče zavaroval, kot 'pozornost vzbujajoči primer preživetja gregorijanske arhitekture', katerega najboljši primer je prav veliki vhod v staro križišče, zgrajen leta 1886 in prepoznan za največjega v državi, ki dandanes služi kot vhod v enega izmed lokalnih nočnih klubov, je bil enostavno prezrt. Na podlagi opisanega lahko hitro sklepamo, da je 'kakor zmeraj' zmagal kapital, vendar stvar ni tako preprosta.

⁶¹ Na tem mestu se ne moremo upreti, da ne bi opozorili na ironično skladnost z primerom ljubljanskega Kolizeja, katerega skoraj identična dilema ponovno zaziblje v nadčasovni spanec.

Če pogledamo v širšem kontekstu, postane 'kapital' zelo večdimenzionalna beseda, katero nadomesti enostavno, a grozovito dejstvo - Londonske olimpijske igre, napovedane za leto 2012. Na račun 'športa' se tako ponavlja zgodba Pekinga, v katerem so prihajajoče olimpijske igre iz 'njiv' naredile eksperimentalni laboratorij za etablirano zahodnjaško arhitekturno elito⁶² - seveda je kakršno koli spraševanje o stranskih učinkih za lokalno prebivalstvo strogo tabuizirana tema. Predlog izgraditve dvajset nadstropne stolpnice, nekaj 'manjših' blokov nad novim železniškim in avtobusnim vozliščem v središču Hackneyja pri mestnih oblasteh ni naletelo na nobeno neodobravanje, saj je celoten projekt 'v skladu s prometno prenovitvijo, za izboljšanje potrebnih povezav za OI: London 2012'. Mestna oblast naj bi skušala prodati tudi 125 letni zakup okoliške zemlje naročniku. Tako smo lahko bili priča konfliktu 'višjih ciljev' in pobudami lokalnega prebivalstva, ki se seveda nikakor ni moglo identificirati z opisanimi pobudami. Seveda bi lahko vsak na tej točki opozoril, da je lokalno prebivalstvo utrpelo sindrom NIMBY (Not in My Back Yard), toda naj le predstavimo nekaj ključnih točk nestrinjanja:

4.1. Fotomontaža situacije po vzpostavitvi predlaganih novih stolpnic.

- Neprimerna zgoščenost visokih zgradb z 10 do 19 nadstropij. Stolpnice ne bodo ustvarile 'atraktivnih znamenj' ali 'stopnjevale lokalnega karakterja'⁶³
- Predvidene so le 11-14 metrske razdalje med zgradbami, kar onemogoča zasebnost in vodi v zvočno onesnaževanje. Svet predlaga vsaj 21 metrske razdalje med tovrstnimi zgradbami.
- Med predvidenimi 244 stanovanji bo le 24 štiri ali več sobnih, kar se ne sklada z potrebami lokalnega prebivalstva po večjih stanovanjih

⁶² Arhitekti, z Koolhaasom na čelu seveda navdušeno izvajajo takšne ali drugačne 'vizije' napredne arhitekture, več o tem lahko preberemo recimo v *Mesto-morfoze, Generično mesto*

⁶³ Atraktivna znamenja se tu nanašajo na kognitivno prostorsko analizo obravnavanega območja, ki se večinoma izvaja po metodologiji ene izmed najbolj znanih knjig Kevina Lyncha : *The image of the city*.

- Le 58 (24%) stanovanj bo 'dostopnih' lokalnemu prebivalstvu in le 11% bo namenjeno za socialno ogrožene najemnike, kar odstopa od postavljenih ciljev mestne politike (70%-50%).
- Po rušitvi na tem mestu ni programsko predvidenih nobenih kulturnih, zabavnih uporab
- Obstoječi odprti prostor - »Roseberry place« - bo tlakovan z granitom in le polovica javne površine bo resnično dostopna vsem, od tega bo le 2% namenjeno otroški igri, druga polovica bo pripadla servisnim dostopom in cestam. Severno/južna orientacija in pozicija med visokimi zgradbami bo odprti prostor senčila, ga delala temačnega skozi večino dneva in ustvarjala neprimerno mikro-klimo.

Navkljub jasnim proti argumentom nasprotnikov rušitev - aktivistov v zasedenih zgradbah, OPEN Dalston iniciativi - trenutno ni videti konca, ki bi popeljal do tehtnejših, ustrežnejših rešitev⁶⁴.

4.4.2 Pridobiš-oddaš-prodaš

Kakor smo videli v prejšnjem razdelku 'aktivisti' bijejo svojo bitko še naprej in potrebno je izpostaviti, da smo lahko priča že ustaljeni praksi, da večina le teh deklarira samega sebe kot umetnika in svoje delo kot umetniški projekt. Zato se znajdemo na točki, ko začnemo slutiti, da se mogoče dotikamo istega problema na drugem koncu. Veliko sociologov, socioloških geografov in urbanističnih študij govori, da so umetniki kot aktivisti eni izmed prvih v procesu gentrifikacije urbanega razvoja (Smrekar 2006: 48). Proces gentrifikacije - dvigovanje ekonomske vrednosti mestnim predelom s priseljevanjem bogatejših prebivalcev skozi spreminjanje, preoblikovanje urbanih središč, gotovo doživlja tudi predhodno opisani predel Hackneyja, kjer je leta 2003 Apolonija Šušteršič s kustosom Liutaurasom Psibilskisom izpeljala tako imenovani raziskovalni projekt *Urad za raziskave skupnosti*. Namen raziskave je bil preučiti vpliv umetniških dejavnosti na spremembe v družbenih omrežjih skozi pretok kapitala na lokalni ravni. Osrednja ideja projekta je bila izpostaviti galerijo kot metaforo za to, kaj se zgodi, ko gentrifikacija začne svoj pohod na določenem območju. Med samim procesom, ko je avtorica s sodelavci galerijski prostor postopoma spreminjala v pisarno, so se ustvarjaleci

⁶⁴ Opis Daltonske situacije je povzet po blogu: <http://opendalston.blogspot.com/>, alternativni info mreži: <https://www1.indymedia.org.uk/en/2006/02/334522.html> in osebnih pogovorih z ljudmi, ki so obiskali prizorišče.

soočili z dejstvom, da mlade galerije, ki so ponavadi locirane v zelo poceni delu mesta, ne komunicirajo z sososko, temveč poskušajo privabiti bogato elito iz določenega dela mesta, ki bi bila potencialni investitor za neko neznano, potencialno uspešno institucijo. Eden izmed povzročiteljev tega pojava pa naj bi bil tudi umetnik, je med dve leti trajajočo 'razstavo' ugotovila Apolonija (Smrekar 2006: 48-49). Ker je bil opisan projekt predhodnik Dalstonovske situacije, ki še vedno traja, se lahko le vprašamo, do kakšne mere je lokalno prebivalstvo sploh obveščeno o dogajanju znotraj zasedenih hiš? Kako poteka komunikacija, rekrutacija med 'aktivisti' in lokalnim prebivalstvom oz. zainteresirano javnostjo?

Ker nismo na kraju dogajanja, da bi si ta zelo relevantna vprašanja lahko razjasnili, si bomo pogledali situacijo, ki je tako po bližini, kot vpletenosti in poznavanju situacije nam zelo blizu - opuščen kompleks v središču slovenskega glavnega mesta - Tovarno Rog.

4.4.3 Ko že skoraj poletiš - Tovarna Rog

Tovarna Rog predvsem zaradi svoje idealne lokacije neprestano buri duhove. Njena lokacija je že od prekinitve proizvodnje navdih strokovnjakom, uradnikom, umetnikom, aktivistom, o različnih možnostih njenega razvoja. Sama pozicija je njen presežek a tudi njen največji vir zagat. Zaradi neposredne navezave na Klinični center na eni strani in sklopom »spalnega naselja« v smeri Trubarjeva – Tabor, je umestitev kakršnihkoli motečih dejavnosti lahko v trenutku vroča tema vseh lokalnih časopisov.

Zemljišče je že leta 1871 kupil Ivan Janesh in v nekaj letih nadomestil star objekt z enonadstropno usnjarsko delavnico. Leta 1900 Karel Pollak usnjarno kupi, obnovi in modernizira. V naslednjih letih do Pollakovega bankrota leta 1937, le-ta zemljišče ogradi z zidom, v sklopu parcele sezida vilo, proizvodnjo stavbo nadzida z dvema etažama na principu skeletne armiranobetonske konstrukcije, kar tovarno naredi edinstveno v tistem času. Drugi sklop dejavnost v tovarni predstavlja obdobje proizvodnje koles Rog, ki traja dobrih 40 let, oz. vse dokler vodstvo tovarne Rog leta 1991 zaradi velikih logističnih stroškov ne sklone opustiti proizvodnje na Trubarjevi in združiti vso proizvodno dejavnost v industrijski coni ob Letališki coni. Naslednje leto je sprožen postopek spremembe prostorskega akta, ki predvideva nadomestitev industrijske proizvodnje, izdelane so strokovne podloge, v katerih je predlog za zaščito proizvodne zgradbe ob Ljubljani. Leta 1995 v okviru mednarodnega kolokvija Evrokulture *Rehabilitacija urbanega območja - vrednotenje arhitekturne dediščine* v organizaciji MOL Tovarno Rog obravnavajo kot vzorčni primer. Udeleženci delavnice

predlagajo, naj se stara tovarna zaščiti in nameni javnim programom (ateljeji, baletna šola, obrtniške delavnice, knjižnica ..). Leta 1997 pa je tovarna Rog predstavljena na mednarodnem srečanju »Water and the Industrial Heritage« v Benetkah. Leta 1998 mestni svet MOL sprejme prostorske ureditvene pogoje »PUP CI 5/6 Rog«, v katerih je določeno, da je stara tovarna Rog zaščiten. Območje se namenja tudi javnim programom. Čez dve leti se dokonča raziskovalna naloga MOL o prostorih za kulturo v mestu (Mirovni inštitut): v tovarni Rog se predlagajo dejavnosti vizualne umetnosti, plesne umetnosti, glasba, gledališče. V tovarni Rog potekata Vdor 21, 4. mednarodni festival mladih neodvisnih ustvarjalcev (maj), in 17. bienale industrijskega oblikovanja (oktober). Naslednje leto Tovarno Rog na Trubarjevi kupi LB-Hypo. Konča se denacionalizacijski postopek. V okviru urbanistične ankete za pripravo novega prostorskega plana Mesta Ljubljane Borut Burger izpostavi tovarno Rog kot primer degradiranega dela centra mesta in predlaga, naj MOL prevzame pobudo za revitalizacijo tega območja. Leta 2002 pa Mestna občina Ljubljana kupi Tovarno Rog ob Trubarjevi (leasinska pogodba z LB Hypo). Razmišljanja o prenovi zamrejo 2003 (Mihelič 1995: 17).

Status quo, ki je bil vsake toliko časa v medijih pospremljen z različnim vprašanji novinarjev na eni strani, kaj bo mesto storilo s tako 'vročo' lokacijo, kakor na drugi strani že omenjenimi projekti uradnih institucij ali predstavnikov kapitala, se poruši v letošnjem marcu, natančneje 25.03.2006, ko je za tisti večer predviden kulturni program, navkljub uradnim prepovedim delno izpeljan. Organizatorji dogodka na podlagi delne izvedbe kulturnega programa razglasijo 'uraden' začetek izvedbe novega socialnega programa in začasne uporabe prostorov Tovarne Rog.

Kakor so⁶⁵ začasni uporabniki pojasnili v prvi izjavi za javnost:

» (n)e gre za klasično zasedbo prostora, temveč le za začasno spremembo njegove namembnosti. Sedem tisoč kvadratnih metrov, ki so v lasti Mestne občine Ljubljana in so že 15 let prepuščeni propadanju, nameravamo samoiniciativno usposobiti za neodvisno produkcijo nepridobitnih kulturnih in socialnih vsebin. Dokler MOL ne zastavi jasne strategije za reševanje problematike tega praznega prostora in ne začne z njenim izvajanjem, ga želimo odpreti za vse zainteresirane posameznike, posameznice in skupine, ki se ukvarjajo z neprofitno dejavnostjo na različnih področjih« (<http://tovarna.org>).

⁶⁵ Kakor *smo* napisali, saj sem bila prisotna na vseh 'kriznih' in ne-kriznih sestankih, bom vseeno pisala v tretji osebi in se strogo držala le objavljenih poročil, saj skušam v tej nalogi zgolj prikazati dogajanje in izpostaviti nekaj vprašanj, nikakor pa ni naloga namenjena temeljitejši kritiški analizi.

Predvsem nerazumevanje MOL, ki po navedbah začasnih uporabnikov 'prekliče ustni dogovor', okoliških prebivalcev, ki svoje nestrinjanje izražajo preko telefonskih klicev pristojnim institucijam, se začasni uporabniki že od samega začetka znajdejo v umestnem stanju neodobravanja. Ta začetno napetost, ki svoj vrhunec doseže z uradnim obiskom predstavnika MOL in spremljajočega osebja - policije, se postopoma zmanjšuje na račun iz dneva v dan naraščajoče podpore ljubljanske kulturniške, intelektualne scene in izredne pripravljenosti novinarjev za razumevanje situacije. Po skoraj pol leta je mailing lista na vsakodnevni bazi 'obremenjena' z vprašanji različnih oseb - a vsa z istim ciljem - iskanje in končna pridobitev začasnih/stalnih prostorov za ustvarjalno produkcijo. Torkove redne skupščine skoraj ne minejo brez novih predstavitev oseb, ki si s to prezentacijo pred že ustaljenimi uporabniki zagotovijo odobritev in prostor za nemoteno ustvarjanje.

Seveda se na podlagi napisanega najprej zastavi vprašanje, kdo je bil sploh organizator prelomnega kulturnega dogodka, ki je botroval v začetku revitalizacije »Tovarne Rog«. Zaslugo si delijo posamezniki in posameznice skupine TEMP, oz. kakor lahko preberemo v njihovem prvem manifestu (Temp/zin/U1 2006: 1): »TEMP je trenutno poimenovanje neformalne produkcije in samoorganizirane mreže delovnih skupin in posameznikov. Delujemo heterogeno in nehierarhično in se nenehno spreminjamo in prilagajamo zastavljenim akcijam«. V spektru njihovega zanimanja je problematika izginjanja javnega prostora v zelo širokem pomenu, kar lahko razberemo tudi iz njihovega širokega nabora akcij, ki se začnejo z zavzemom parkirišča pred Fakulteto za arhitekturo v Ljubljani (2004), okupacijo parka med Rimsko in Aškerčevo cesto ob Filozofski fakulteti (2004-2005), s katerim skušajo predvsem opozoriti na problematiko prostorov, ki ostajajo neizkoriščeni in pri tem izgubljajo kakršno koli funkcijo. Prav z akcijami, ki imajo 'prehodni' pomen, lahko bi rekli, da se nomadsko selijo iz enega predhodno kartiranega problematičnega mesta v drugega⁶⁶, skušajo TEM-ovci z v zahodnem svetu že dlje časa uveljavljenem konceptom prostorsko problematiko približati širši javnosti. Prehodni koncept začasne uporabe prostora se je tako marca začel izvajati tudi v prostorih Tovarne Rog, kjer so v prvih dneh TEMP-ovci z nekaterimi drugimi somišljeniki, potem pa vse večjim dnevno novim naborom ustvarjalcev in ustvarjalk začeli oblikovati 'nov socialni program'. Kje in kako je bila v ta proces vključena okoliška javnost? Ali lahko govorimo o participaciji, kakor smo jo opisali v prvem poglavju?

⁶⁶ Akcija se izvaja tudi v okviru projekta Lokacija.info v sodelovanju z Trajektom - Zavodom za prostorsko kulturo Ljubljana

Če smo do sedaj z opisom TEMPa skušali prikazati nastavke umetniške akcije, pa nismo zadosti jasno izpostavili vidika participacije in kiberprostora. Na področju participacije v okviru »Tovarne Rog« je fascinantno dejstvo, da se je že v prvih dnevih formiral t.i. sistem obvezne skupščine. Skupščina, ki je zasedala vsak torek ob 17.00, je sestavljena iz vseh starih, novih, potencialnih pripadnikov »Roga«. Ti so vsak teden obravnavali pomembne in manj pomembne probleme, v sklopu skupščine pa se je tudi sprejemalo nove člane oz. se je odločalo o ustreznosti predlogov za izvedbo predlaganih dejavnosti. Na spletni strani Tovarna.org je jasno razvidno, da je bila ustanovljena tudi t.i. 'skupina za odnose z sosedi'. Že od samega začetka je delovala tudi ožja skupina 'PR-rjevcev', toda razen ene izjave, ki je namenjena samo ožji lokalni skupnosti, ni mogoče zaslediti nobene razvite interakcije med skupnostjo uporabnikov in uporabnic Tovarne Rog in 'sosedi'. Spet se lahko vprašamo, zakaj navkljub zelo raznoliki ponudbi, ki jo vsakodnevno izvaja Tovarna Rog - joga, plesne delavnice, delavnice izdelave koristnih vsakodnevnih pripomočkov; gugalnica,...se lokalno prebivalstvo ne udeležuje dejavnosti, ki so objavljene na spletnem portalu Tovarna.org. Ali je to predvsem posledica starejše populacije, ki živi v okoliških stanovanjih, pomanjkanje časa, nezadostnega znanja in posedovanja novih komunikacijskih tehnologij? Če ne moremo odgovoriti na predhodno vprašanje, pa lahko z gotovostjo trdimo, da je bilo poznavanje in posedovanje novih komunikacijskih tehnologij v Rogu neproblematično. Velja opozoriti, da je kar velik del osrednjega zagonskega jedra Roga zelo dobro obvladal NKT⁶⁷. Z enotedenskim zamikom je bila tako na začetku ustanovljena mailing lista, ki se je povezovala z uradno spletno stranjo »Tovarna.org«, kjer se je s časoma naredil tudi forum in dodaten mail. Na tak način je lahko po principu lastnega bloga vsak posameznik prispeval svoje mnenje, vizijo na spletni strani in se vključeval v delovne skupine, ki so se oblikovale po sklepih skupščine.

V primeru »Tovarne Rog« lahko v okviru slovenskega prostora govorimo o prelomnem dogodku na področju urbanih akcij. Potrebno je izpostaviti dejstvo, ki ga ljudje večinoma pozabijo ali spregledajo, namreč, da je bil projekt »Tovarna Rog« zastavljen kot *začasna* zasedba prostora. Prav *začasnost* pa je tu ključnega pomena, saj v sebi nosi nastavke sprememb, prehodnosti, kar se povezuje s konceptom kiberprostora in načinom uporabe novih komunikacijskih tehnologij. Na tej točki pa naša hipoteza tudi spodleti. Vprašanje, ali umetniki/načrtovalci/laiki lahko prispevajo k spremembi prostorskih politik s pomočjo

⁶⁷ V začetnih mesecih sta bila v krogu ožje skupine prisotna kar dva programerja in tudi drugi so nadstandardno dobro obvladali znanja iz video montaže, vzpostavljanja internetnih povezav, streaminga (streaming je neposreden video prenos preko mreže). 3D oblikovanja

participacije, ravno zaradi nekonsistence pri uporabi in predvsem izvajanju koncepta začasnosti, počasi ponovno drsijo nazaj v stare koncepte trajnosti in s tem tradicionalnimi navezavami na realen prostor. Oziroma če povemo drugače, navkljub uporabljenim participatornim tehnikam (redne skupščine, tematsko podajanje mnenj na forumih, delovnih skupinah, udejstvovanje na sestankih lokalne skupnosti ...) in novim komunikacijskim tehnologijam (internetni portal, mailing lista, streaming dogodkov,...) »Rogovci« prostor začnejo geografsko osvajati, si ga prisvajati in tako ustvarjati neobhodne prostorske ločnice, ki dolgoročno ne pomagajo izoblikovati sodobnih prostorskih rešitev, ki v samem jedru zagovarjajo koncept prehodnosti, mobilnosti, ageografičnosti. Nekonsistenca z prvotnimi koncepti pa ni edini problematični vidik Tovarne.org. Skoraj presežajoča problema sta tudi: ogromna površina in število uporabnikov/uporabnic Tovarne.org. Površina Tovarne Rog znaša približno 7000m² uporabnih površin, ki so bile pred začasno uporabo in še kar lep čas po tem brez vode in elektrike⁶⁸, aktivno število uporabnikov in uporabnic pa se giblje okoli številke 30. Seveda nesorazmerje med površino in 'delavljivimi' uporabniki ne potrebuje nadaljnega komentarja. Želja, da bi »Tovarna Rog« za vedno ostala na sedanji točki produkcijskega prostora, se mi zdi v neskladju s prvotno idejo, ki resnično skuša preseči standardne okvire razmišljanj o ravnanju z degradiranimi, zapuščenimi prostori in omogoča nove nastavke za reševanje prostorskih politik na način, da skuša ubrati srednjo pot, ki v današnjem času nujno pomeni dogovor med apetiti kapitala in potrebami civilne družbe. V točki, ko se kdorkoli začne ponovno navezovati na koncepte statičnega prevzema, naloga vsekakor spodleti. V isti sapi pa moramo dodati, da (je) celoten proces preobrazbe »Tovarne Rog« poteka/l popolnoma spontano in s polno mero improvizacije ter optimizma. Zato je najverjetneje govor o spodletelih konceptih in dejanjih vprašljiv, še posebej, ker trenutno ob zamenjavi mestne oblasti lahko pričakujemo drugačen dialog med uporabniki in uporabnicami Tovarne Rog in Mestno občino Ljubljana. Če citiramo mail, ki ga je na skupno mailing listo, ob odklopu elektrike in vode, poslal Borut Burger:

»Treba je graditi na že na doseženem - veljavni prostorski akt (sprememba PUP CI 5/6 Rog) določa za območje tovarne tudi javni program in Mesto Ljubljana (kot subjekt javnega interesa) je to območje tudi kupilo. Primernost stare tovarne za javne programe Mesta je bila spoznana že v procesu nastajanja spremembe PUP (1992-98) in sedaj je javni interes nedvoumno tudi izkazan. V tem prostorskem aktu je predvidena programska pestrost - tudi lokali in stanovanja, da bi vzpodbudili

⁶⁸ Med snemanjem filma pod vodstvom g. Slaka je RTV uredil priklop vode in elektrike, ta priklop je trajal celotno poletje, do konca snemanja, ko - dne 30.09.2006 so vodo in elektriko ponovno odklopili.

oživljanje tega degradiranega mestnega predela. Stara tovarna (z veliko truda zaščitena) s svojo novo vsebino, ki nastaja, danes nedvomno doprinaša k temu. Izhodišča za prenovo območja bodo morala pokriti tako že doslej vložena velika finančna sredstva za nakup (denacionalizacija in izplačilo bivših lastnikov, bančni posrednik), kot verjetno zahtevno izvedbo (območje je verjetno kontaminirano s težkimi kovinami), zato je razmišljanje o programih, ki bi prinesli dovolj denarja, razumljivo. Zdi se (kot kažejo primeri drugod), da bi bilo za učinkovito prenovo smiselno partnerstvo Mesta (javni interes) in zasebnega. Stara tovarna predstavlja približno 1/3 možne pozidave območja, kot jo določa prostorski akt in je predmet prenove s strani Mesta (pridobiti bi bilo možno tudi sredstva EU) za javne programe. Ostale razpoložljive površine, ki nastanejo s predvideno rušitvijo dvoriščnih objektov, je potrebno tržiti (stanovanja, lokali). Nadalje je možno tržiti tudi površine pod terenom - (parkirišča, dvorane, kino...), ki predstavljajo skoraj se enako površino, kot jo je mogoče pridobiti nad terenom. Javni razpis je dobra ideja, vendar je potrebno prej definirati izhodišča tako, da bo prenova izvedljiva in ne bo poteklo spet deset let za ponovni priklop elektrike« (Burger 2006).

Še enkrat lahko opozorimo na dejstvo, da imamo opraviti z zelo kočljivo situacijo, saj je potrebno upoštevati vse interne (interesi v MOL, privatni interesi, interesi uporabnikov in uporabnic) želje in namene, ki ponavadi niso direktno izrečene in eksterne želje, ki se izoblikujejo skozi artikulacijo internih akterjev in splošne javnosti. Oziroma, če na kratko povzamemo ugotovitve mednarodnega raziskovalnega projekta RE URBAN MOBIL na temo prenove mestnih središč (glej prilogo D), vse ugotovitve težijo predvsem k vzporednem delovanju mestne uprave, javnih podjetij in izvajanju zastavljenih planov, s pomočjo participacije meščanov, trgovcev, lastnikov lokalov. Projekt posebej izpostavi pomembnost revitalizacije kulturnih spomenikov in programsko plemenitenje zapuščenih prostorov v mestnih središčih. Le na tak način naj bi se ustrezno odzivali na spreminjajoče se vrednote in življenjske stile, hkrati pa tudi vzpodbudili zasebna vlaganja, brez katerih ni mogoče priti daleč. Kašna rešitev bi bila v prihodnosti najbolj obetavna? Predvsem načrt, ki bi v svoji izvedbeni različici vključeval želje in potrebe vseh interesentov, kar v konkretnem primeru pomeni programsko delitev na neprofitne: kulturno – umetniške prostore (ateljeji, delavnice, temnice, plesne dvorane, zvočno izolirane sobe), socialne prostore (socialni center, odprta knjižnica, izobraževalni center) in profitne: poslovni prostori, stanovanjski prostori ter zadostna količina odprtih zelenih površin (otroško igrišče, manjša parkovna površina).

5. Zaključek

5.1 Ugotovitve

V nalogi sem analizirala možnosti prostorskega načrtovanja v kiberdemokraciji, teoretske predpostavke participativne demokracije, kiberdemokracije in načrtovalskih teorij, sem skušala uporabiti v razčlenitvi Unicefovega projekta »Otrokom prijazna mesta«, projekta »Prostorož« in nove uporabe prostorov Tovarne Rog. V uvodu sem predstavila razloge zakaj sem se odločila za pisanje te naloge, opredelila tri glavne hipoteze in povedala s kakšnimi metodološkimi pristopi jih bom preverjala.

V prvem delu sem koncept participativne demokracije prikazala skozi prikaz modelov demokracije Davida Helda, kjer eden izmed modelov opredeljuje participativno demokracijo. Prikazala sem kaj pomeni politična participacija in nato na podlagi predhodnih razlag, skušala participativno demokracijo povezati z uporabo novih IKT. Pogledali smo si koncept »močne demokracije« Benjamina Barberja, ki poudarja tri bistvene značilnosti izvajanja močne demokracije: močno demokratično govorjenje, odločanje in delovanje in »novo demokratično paradigmo« Teda Beckerja s poudarki na decentralizirani oblasti, reševanje konfliktnih situacij s pobudo od spodaj navzgor, konsenzualni demokraciji. Prišli smo do ugotovitev, da avtorji svoje ideje navajajo za obvladljive le ob predhodni spremembi razumevanja demokracije in aktivno ter inovativno uporabo NKT. Zatorej na koncu skozi kategorizacijo Martina Hageno pridemo do zaključka, da se ideje o politični participaciji s pomočjo NKT pojavljajo vse pogosteje, ne glede na teoretsko opredelitev: teledemokracija, kiberdemokracija ali elektronska demokratizacija, na zakonodajni in izvršni ravni. Poglavje zaključimo z prepričanjem, da proces implementacije teh idej nikakor ne poteka v skladu z idealiziranimi predpostavkami, saj predvsem na področju prostorskih politik navkljub ratificiranim mednarodnim konvencijam ne moremo z gotovostjo trditi, da že prihaja do očitnih premikov. Zato smo se v drugem poglavju lotili analize različnih zaznavnih oblik prostora in na tak način prikazali možne razlike pri dilemah prostorskega načrtovanja v navezavi z kiberdemokracijo. Prišli smo do zaključka, da realen prostor nedvoumno potrebuje prostorske načrtovalce, ki upoštevajo situacijsko prostorski kontekst in pri tem skušajo uporabljati osnovna izhodišča participativne demokracije. Drugačne ugotovitve sledijo ob predpostavki prostorskega načrtovanja v virtualnem ali kiber prostoru, saj že aktivni udeleženci v teh prostorih, ne glede na njihov status, zmožnosti prispevajo svoje mnenje. Zatorej v poglavju o

možnostih prostorskega načrtovanja s uporabo IKT ugotovimo, da je uporaba na lokalni ravni lahko sporna, saj so nove tehnologije še vedno v preveč tesni povezavi z obstoječimi strukturami moči. Podoben zaključek sledi tudi v primeru strokovnega oplajanja med laiki in strokovnjaki, saj predlagamo nadomestitev obstoječega »odvetniškega« modela z delnim identifikacijskim preходом strokovnjaka v vlogo laika oz. z drugimi besedami vpeljavo »specializiranega meščana«.

Tretje poglavje s primeri ponazori možnosti participativnega prostorskega načrtovanja v nam znanem prostoru. Ker smo že ob začetku pisanja te naloge vedeli, da bo primere, ki bi popolnoma odsevale našo tematiko, nemogoče najti, smo se zadovoljili z analizo treh različnih projektov, ki predstavljajo pozitivno prakso in vsekakor obetajo še kopico razvojnih možnosti. Unicefov projekt »Otrokom prijazna mesta« na podlagi kategorizacije Franasa in Lorenza uvrstimo med tiste, kjer so otroci enačeni z odraslimi: »institucionalizacija« in enačeni z meščani: »pravice«. Na podlagi primerjav slovenskih mest vključenih v mrežo, z mrežo italijanskih mest, pridemo do ugotovitev, da predvsem sektorska neusklajenost, ki zaradi neustrezne komunikacije med akterji ne dosega želene izvedbene cilje. Druga ugotovitev, da je potrebno za kvalitetno izvedbo takšnih projektov vložiti več časa in finančnih sredstev, ni po godu trenutni klimi v našem prostoru, zato pregled stanja ponudi pričakovane rezultate: večina projektov ni izvedena v skladu s prvotno zastavljenimi cilji. Pri arhitekturno – urbanističnem projektu Prostorož, pri katerem smo opravili tudi raziskavo kartiranja, ugotovimo, da je metoda zaznavnega kartiranja pripomoček za načrtovalce, saj nudi ustrezen in alternativen vir informacij o prostoru, prav tako tudi možnost podajanja svojega mnenja- lepljenje nalepk- saj spodbuja dvosmerno komunikacijo med uporabnikom in načrtovalcem.

Zadnji primer Tovarne Rog, kjer je dogajanje zelo živahno in spremenljivo- nedavno je v medije prišla novica, da bi tamkajšnji prostori lahko služili za novo prebivališče romske družine Strojanih- analiziramo glede na časovni raspored dogajanja, kar pomeni da pridemo do ugotovitev, ki se po eni strani nanašajo na interno delovanje skupnosti uporabnikov in uporabnic Tovarne Rog, na drugi strani pa se dotikamo konglomerata eksternih interesov in vplivov, ki skušajo posegati v obstoječo situacijo. Ugotovimo, da se interna struktura sooča predvsem s problemom številčnosti vs. obsežnost tovarniških prostorov, odmik od prvotno zastavljenega koncepta začasnosti v vse bolj prevladujoč vzorec prisvajanja prostora.

5.2 Testiranje hipotez

V uvodu sem postavila naslednje hipoteze:

- v postopku prostorskega načrtovanja stroka ohranja svoj dominantni položaj v načrtovalskem procesu, ne pa več toliko v procesu odločanja in ne izrablja participatornih potencialov informacijsko-komunikacijskih tehnologij
- model participatorne demokracije v kombinaciji z uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij je lahko uspešen le ob vzajemni delitvi moči odločanja, uporabe stroke, nevladnih organizacij in laičnih posameznikov

Zgornji hipotezi lahko potrdim, saj se je tekom analize izkazalo, da je delitev moči odločanja sigurno eden izmed najpomembnejših lastnosti uspešnega participatornega načrtovanja in predvsem v Sloveniji stroka nezadostno uporablja potencialne IKT.

Tekom analize pa nismo našli povsem zadovoljivih argumentov za potrditev zadnje hipoteze:

- načini participatornega odločanja v procesih prostorskega načrtovanja so najustreznejše izvedeni v lokalnem prostorsko situacijskem kontekstu

Prišli smo do ugotovitev, da je prostor lahko dojemamo drugače, da je le-ta glede na zaznavanje- realni, virtualni, kiber prostor- strukturiran drugače, v vsakem deluje drugačni časovni okvirji, komunikacija med akterji poteka drugače, zato ne bi mogli na zgornjo hipotezo odgovoriti ne pozitivno ne negativno, saj bi katerakoli izjava bila preveč posplošujoča.

5.3 Spoznanja

Ker to ni hollywoodska žajfnica, naš zaključek ne bo na vsak način skušal izpeljati in dokončati z retoričnimi vprašanji, ki kar napeljujejo na svetlo, optimistično prihodnost. Postavimo se na realna tla, kjer vlada kapital. Kakor smo lahko prebrali v junijski sobotni prilogi, so pred že minulim poletjem v ameriškem senatu zavrnilo pobudo »internetne nevtralnosti« kar zelo zgoščeno pomeni znak za alarm. Oziroma, če povzamemo misli Lenarta J. Kučiča, je možnost, da bodo telekomunikacijska podjetja začela ograjevati dostop do interneta: zaračunavanje elektronske pošte, upočasnitev domačih strani, ki niso plačale zneska za hitro nalaganje in s tem spreminjati načine njegove uporabe. Telekomunikacijska podjetja namreč v neprestanem boju za povečanje kapitala niso več zadovoljna zgolj z prodajo priključkov in zmogljivosti povezave, temveč hočejo po novem zaslužiti tudi z vsebino internetnega prometa. V okviru našega dela in zastavljenih hipotez bi to de facto pomenilo

konec vseh dobromernih predvidevanj in želja po kvalitetnejšem, enakopravnem prostorskem načrtovanju. Vsi potencialno neizkoriščeni viri internetne edukativne, participativne, moči bi bili onemogočeni zaradi ekonomske nezmožnosti organizatorja projektov pokriti še te dodatne stroške, hkrati pa bi obseg ljudi, ki bi si lahko privoščili hiter internet in napredovali v svoji intelektualno tehnološki pismenosti strmo upadel.

Zatorej je na eni strani iluzija o idealnih prednostih NKT kar hitro zasenčena če na najvišjih plasteh pride do odobritev določenih predlogov. Če scenarij pri uporabi NTK ni stabilen, pa lahko do podobnega sklepanja pridemo tudi pri »inovativnih« participatornih načinih prostorskega načrtovanja. Seveda imamo v mislih situacijo z romsko družino iz Ambrusa, ki še zmeraj blodi v temi.

Na podlagi zgornjih razmišljanj lahko kar hitro postanemo ciniki rekoč, da so projekti v stilu Prostorža le inovativni umetniški projekti, ki ne dosežejo široke publike, da so prizadevanja Unicefa le ponavljanje iste zgodbe o »teoretičnih« pravicah otrok in mladine, ki v končni fazi pri prostorskem odločanju nimajo kaj iskati in da so poskusi inovativnih revitalizacij le tratenje prostega časa vseh prostovoljcev in prostovoljk, ki so v upanju po spremembi načina razmišljanja z ravnanjem zapuščenih, kulturno spomeniških zgradb, že zdavnaj zgubili igro s kapitalsko logiko.

6. Seznam literature

- Kos, Drago (2002): *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Pek Drupal, Darinka (2004): *Odnosi z lokalnimi skupnostmi*. Ljubljana: GV založba.
- Bojko Bučar, Zlatko Šabič, Milan Brglez v sodelovanju z Moniko Kalin-Golob (2002): *Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomskega dela*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Held, David (1996): *Models of democracy*. Cambridge: Polity.
- Gantar, Pavel (1973): *Participacija prebivalcev pri regionalnem prostorskem načrtovanju: diplomska naloga*. Ljubljana: FSPN.
- Gantar, Pavel (1993): *Sociološka kritika teorij planiranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Becker, Theodore Lewis in Slaton, Christa Daryl (2000): *The future of teledemocracy*. London: Preger.
- Brezovšek, Marjan (1995): Politična participacija. Prispevek k analizi »participativne demokracije«. *Teorija in praksa* 3-4/1995, 199-211.
- van Dijk, Jan (1999): *The Network Society, Social Aspects of New Media*. London: Sage publications.
- Lukšič, Andrej (2003): Digitalna demokracija. *Teorija in praksa* 40 (3), 486-498.
- Barber, Benjamin R. (1984): *Strong democracy: participatory politics for a new age*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Oblak, Tanja (2003): *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Newman, Cathy (2001): Silicon valley, inside the dream incubator. *National Geographic* 52-75.
- Gržinić, Marina (2003): *Estetika kibersveta in učinki derealizacije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Gržinić, Marina (1996): *V vrsti za virtualni kruh, čas, prostor, in novi mediji v letu 2000*. Ljubljana: Zbirka Sophia, 5/96, Znanstveno in publicistično središče.
- Gržinić, Marina (1997): *Rekonstruirana fikcija: novi mediji, (video) umetnost, postsocializem in retroavangarda: teorija, politika, estetika: 1997-1985*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, Študentska založba.
- Urry, John (1995): *Consuming places*. London: Ruthlege.

- Castells, Manuel(1996): *The information age, economy, society and culture: Volume I. The rise of the network society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel(1977): *The Urban Questions: A marxist approach*. Oxford: Cambridge.
- Koolhaas, Rem (1999): *Mesto-morfoze, Generično mesto. Žepna, zbirka-2*. Ljubljana: Založba cf, scca.
- Strehovec, Janez (2003): *Umetnost interneta: umetniško delo in besedilo v času medmrežja*. Ljubljana: Študentska založba.
- Marušič, Janez (2004): *Vključevanje varstva v sistem prostorskega planiranja ter načrtovanje prostorskega razvoja v območjih varstva naravnih vrednot in kulturne dediščine: raziskovalno – razvojni projekt v okviru ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001- 2006«*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za Krajinsko arhitekturo.
- Mihelič, Breda ur. (1995): *Les anciennes usines 'Rog' de Ljubljana- exemple europeen de mise en valeur du patrimoine architectural abandonne*. Ljubljana: Colloque Eu
- Mihelič, Breda(1997): *Deuxieme partie*. Ljubljana.
- Bojan Dekleva, Špela Razpotnik (2002): *Čefurji so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Lynch, Kevin (1977): *Growing up in cities: studies of the spatial environment of adolescence in cracow, Melbourne, Mexico City, Salta, Toluca, and Warszawa*. The MIT Press: UNESCO.
- Goličnik, Barbara (2005): *People in place: a configuration of phisical form and the dynamic patterns of spatial occupancy in urban open public space: submitted for the degree of doctor of philosophy*. Edinburgh.
- Goličnik, Barbara in Ward-Thompson, Catharine (2002): *Opazovanje in vedenjski zemljevidi: metoda raziskovanja javnega odprtega prostora v mestu. Urbani izziv 13 (1), 82-89*.
- Tepm/zin/U1
- Fischer, Frank (2000): *Citizens , Experts, and the Enviroment. The politics of Local Knowledge*. Durham and London: Duke University Press.
- Jacobs, Jane (1961): *The death and Life of Great American Cities*. London: Penguin Books.
- Dahl, Robert A.(1982): *Dilemas of pluralist democracy, autonomy vs. Control*. New Haven and London: Yale Universtiy Press.

- Trček, Franc (200?): *Informatizacija Slovenije: od grass roots gibanj v pomanjkanje vsebin*. Dostopno na: http://soemz.euv-frankfurt-o.de/media-see/newmedia/main/articles/pdf/f_trcek.pdf (25. november 2006).
- Fainstein, Susan S. (2000): *New Directions in Planning Theory*. *Urban Affairs Review* 35 (4), 451-478. Dostopno na: <http://www.urban.columbia.edu/fainstein/articles/NewDirectionsinPlanningTheo.htm> (25. november 2006).
- Francis, Mark in Lorenzo, Ray (2002): *Seven realms of children's Participation a Critical Review*. *Jurnal of Enviromental Psychology*. Dostopno na: <http://lda.ucdavis.edu/people/websites/francis/sevenrealms.pdf> (25. november 2006).
- Travlou, Penny (2003): *Teenagers and Public Space Literature Review*. Open Space Institute. Dostopno na: www.openspace.eca.ac.uk/rtf/teenagerslitrev.rtf (25. november 2006).
- Chawla, Luise(2001): *Insight, creativity and thoughts on the environment: integrating children and youth into human settlement development*. Dostopno na www.unesco.org/most/guic/euchawla.pdf (25. november 2006).
- *Review of Child-friendly City Projects*. Dostopno na <http://www.childfriendlycities.org/> (25. november 2006).
- Percy- Smith, Barry (2002): *Changing Cultures, Changing Spaces: Developing Neighbourhood Spaces for Children Using Community Social Learning*. Dostopno na www.openspace.eca.ac.uk/conference/proceedings/PDF/Percy.pdf (25. november 2006).
- Samuel, F. Denis (2004): *Claiming Open Space: Youth Identity and the Challenge of Meaningful Participation*. Dostopno na www.la.wisc.edu/publications/dennis/Claiming_Open_Space_paper_2004.pdf (25. november 2006).
- Mathers, Alice (2000): *Participation of People with Learning Disabilities in the Landscape Design Process of Urban Green Space*. Dostopno na www.openspace.eca.ac.uk/conference/proceedings/PDF/Mathers.pdf (25. november 2006).

- Crane, Phil (2000): *Young People and Public Space: Developing inclusive policy and practice*. Dostopno na <http://eprints.qut.edu.au/archive/00000003/> (25. november 2006).
- Dostopno na <http://www.manchester.gov.uk/> (25. november 2006).
- Dostopno na <http://urp.comune.bologna.it/PSC/PSC.nsf/#> (25. november 2006).
- Bavec, Cene (2006): Informacijska družba- deset let kasneje. *Uporabna informatika* 2 (4-6), xiv
- Vehovar, Vasja (1996): *Raba Interneta v Sloveniji: osnovne ugotovitve*. Ljubljana: Center za metodologijo in informatiko- Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Hagen, Martin (1996): *A Road to Electronic Democracy? - Politik, Politische Theorie und der Information Superhighway in den USA*. Dostopna na: www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm (25. november 2006).
- <http://www.jeferson-center.org> (25. november 2006).
- <http://www.ris.org/> (25. november 2006).
- <http://www.pff.org> (25. november 2006).
- <http://www.rheingold.com/cv/book> (25. november 2006).
- <http://www.jeferson-center.org> (25. november 2006).
- Kučić, J.Lenart (2006): *Nevtralizirani internet*. Delo 6, 32.
- <http://thomas.loc.gov/> (25. november 2006).
- http://nationaljournal.com/misc/pnow_splash.htm (25. november 2006).
- <http://www.capweb.net/> (25. november 2006).
- <http://www.calvoter.org/> (25. november 2006).
- *Aarhuška konvencija v Sloveniji: Strokovna priporočila za implementacijo Konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah*. Dostopno na: www.rec-lj.si/projekti/aarhus/strokovna_priporocila/strokovna_priporocila.pdf (25. november 2006).

- *RE URBAN MOBIL- Mednarodni raziskovalni projekt na temo prenove mestnih središč (2005)*. Dostopno na <http://ppmol.org/urbanizem5/index2.html> (25. november 2006).
- Burger, Borut (2006): Tovarna Rog- mailing lista (poslano prvega novembra)
- Smrekar, Maja (2006): Urad za raziskavo skupnosti: recenzija razstave Apolonije Šušteršič. *TEMP/ZIN/01*, 47-50.
- Daltonska situacija v Londonu (2006). Dostopno na <http://opendalston.blogspot.com/>, <https://www1.indymedia.org.uk/en/2006/02/334522.html> (25. november 2006).
- Lynch, Kevin (1997): *The image of the city*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Bibič, Bratko (2003): *Hrup iz Metelkove, tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Gis. Dostopno na http://sl.wikipedia.org/wiki/Geografski_informacijski_sistem (25. november 2006).
- Čeligoj, Korenjak (2006): Prostorož 06 Reka.
- Trajekt: Zavod za prostorsko kulturo Ljubljana. Dostopno na <http://www.trajekt.org/> (25. november 2006).
- Project for Public space. Dostopno na <http://www.pps.org> (25. november 2006).
- Open Space. Dostopno na <http://www.openspace.eca.ac.uk/index.htm> (25. november 2006).
- JCDecaux v Lyonu (2005). Dostopno na <http://www.velov.grandlyon.com/> (25. november 2006).
- Pametna kolesa v Bruslju. Dostopno na <http://www.cyclocity.be/> (25. november 2006).
- *Konvencija o otrokovih pravicah (poenostavljena verzija)*. Dostopno na www.unicef.si (25. november 2006).
- www.eip-ass.si/demokracijavsoli/images/knjiga.pdf (25. november 2006).
- Promocija otroške igre. Dostopno na <http://www.ipaworld.org/home.html> (25. november 2006).
- Primeri iz Kanade. Dostopno na http://www.ecoschools.com/Participation/Partic_wSidebar.html (25. november 2006).
- Primer iz Avstrije. Dostopno na <http://www.teensopenspace.at> (25. november 2006).
- Participacija otrok s pomočjo fotoaparata. Dostopna na <http://www.mirrorproject.org> (25. november 2006).

- Primer italijanskega mesta Empoli. Dostopno na <http://www.cittasostenibili.minori.it/premi/motivazioni01/silario01.htm> (25. november 2006).
- Članice Otrokom prijaznih mest. Dostopno na <http://www.childfriendlycities.org/> (25. november 2006).
- Graham, Stephen (1999): *Toward Urban Cyberspace Planning: Grounding the Global through Urban Telematics Policy and Planning*. V Downey, John in McGuigan, Jim (ur.): *Technocities*. London: Sage Publications.
- Graham, Stephen in Marvin, Simon (1996): *Telecommunications and the city. Electronic spaces, urban places*. London: Routledge.
- <http://www.dds.nl/> (25. november 2006).

7. Priloge

Priloga A

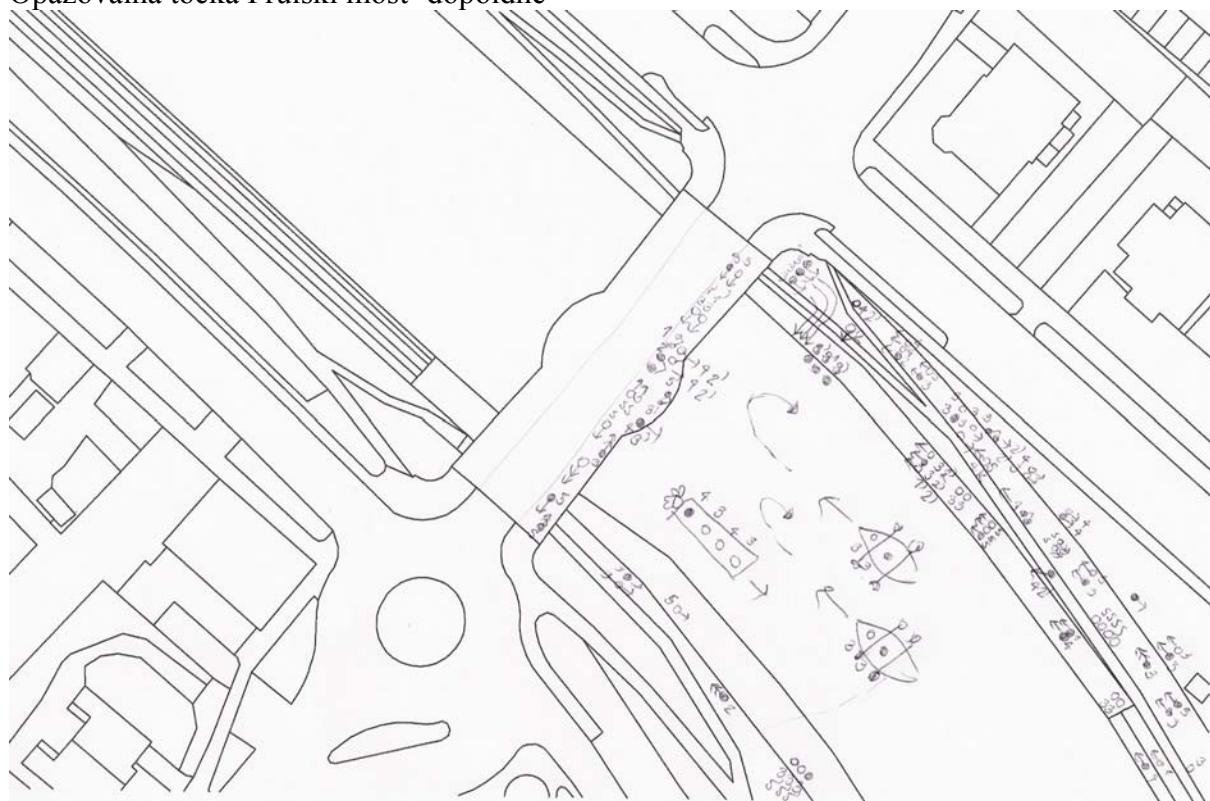
Opazovalna točka Špica- dopoldne

Opazovalna točka Špica- popoldne

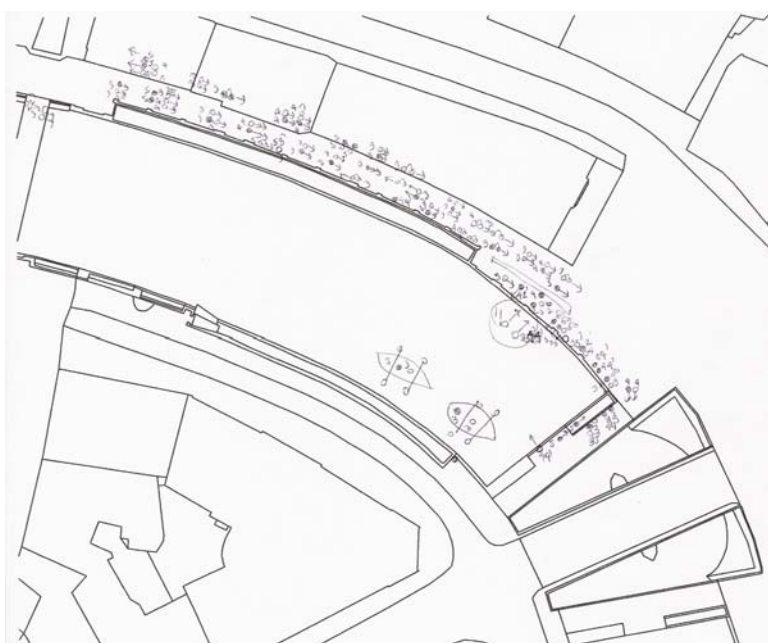
Opazovalna točka Prulski most- dopoldne

Opazovalna točka Prulski most- popoldne

Opazovalna točka Tromostovje- dopoldne

Opazovalna točka Tromostovje- popoldne

Priloga B

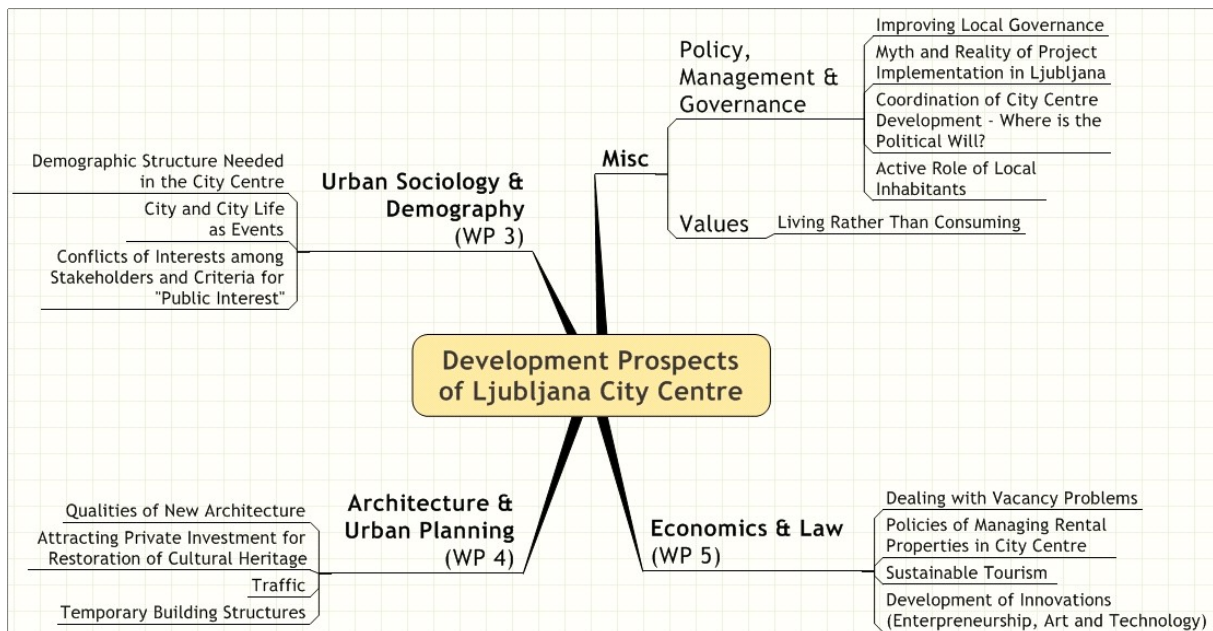
Komentarji obiskovalcev, mimoidočih v okviru projekta Prostorož

- »Lahko bi trajalo dlje!«
- »Bilo je lepo vendar prekratko« Marjan
- »Res bi bilo krasno popestriti Ljubljano čez poletje... s čolni seveda!«
- »Hočemo čolne celo poletje + vse ostalo!« Uršula
- »Super ideja, nujno obdržati stalno«
- »To mi deli!!! Celo poletje!!!«
- »Jakeejsa šee!!!«
- »Šeeee!!! Šeeee!!!«
- »Še še še!« Maja
- »Šeee sončka, čolnčka, pa še!«
- »Nujno obdržati še kot stalno ponudbo«
- »Nj to še mal traja, da dobimo mišice!!!«
- »Da bi se še tako dajalo«
- »D best, to hočmo ceelo poletje!!!«
- »Še še še«
- »Ste pozabl da je zdej fax. Min 14dni«
- »Hudo! Morali bi večkrat!«
- »Stalnica to biti mora«
- »Mami, še!«
- »Noro! Mi bi še...«
- »Hočemo čolne celo poletje!!! Pa splave tud!!!«
- »Čolne pa splave!«
- »To bi blo treba imet celo poletje!«
- »Škoda, da ne bo tud' čez poletje«
- »Se strinjam!!!«
- »Čist hudo. Mora bit čez ceu poletje«
- »Treba je pohvaliti idejo in predlagam, da nam pustite vsaj plažo«
- »Ma to je super ko z užitkom rečeš »še««
- »Bilo je super. Zadeva bi morala trajati celo sezono. Ljubljana je en najlepših delov mesta, organizacija stalne izposoje čolnov pa tudi ne more biti tako draga, da ne bi bilo izvedljivo. Ljubljančanom bi približalo zanemarjeno reko, turizem pa razvil čisto nove dimenzije in atrakcije. Še čolne!« L&m
- »Taka Ljubljana mi je pa že bl všeč«
- »Ludo, nezaboravno, čolni so naši, mi jih ne damo«
- »Cmoka za čolnčka, heh«
- »Odlično! Žabe bi tudi to!«
- »Super!!!«
- »Hudo!« Nika + Srđan
- »Ko sva veslala po reki Ljubljani sva se imela zelo lepo. Peljala sva se pod slapom. Potem sva bila pa mokra. Tudi sončila sva se. Videla sva 6 malih račk. Naenkrat sva se zaletela. Nisva znala voziti naravnost, zato sva vijugala. Jaz sem bil krmar, ona pa navigatorka in prva oficirka. Bilo je zelo lepo. Jutri greva na sejem. Ž+V«
- »Jedva smo se izvukli, hvala!«
- »Pridemo še!«
- »Juhuhu!«

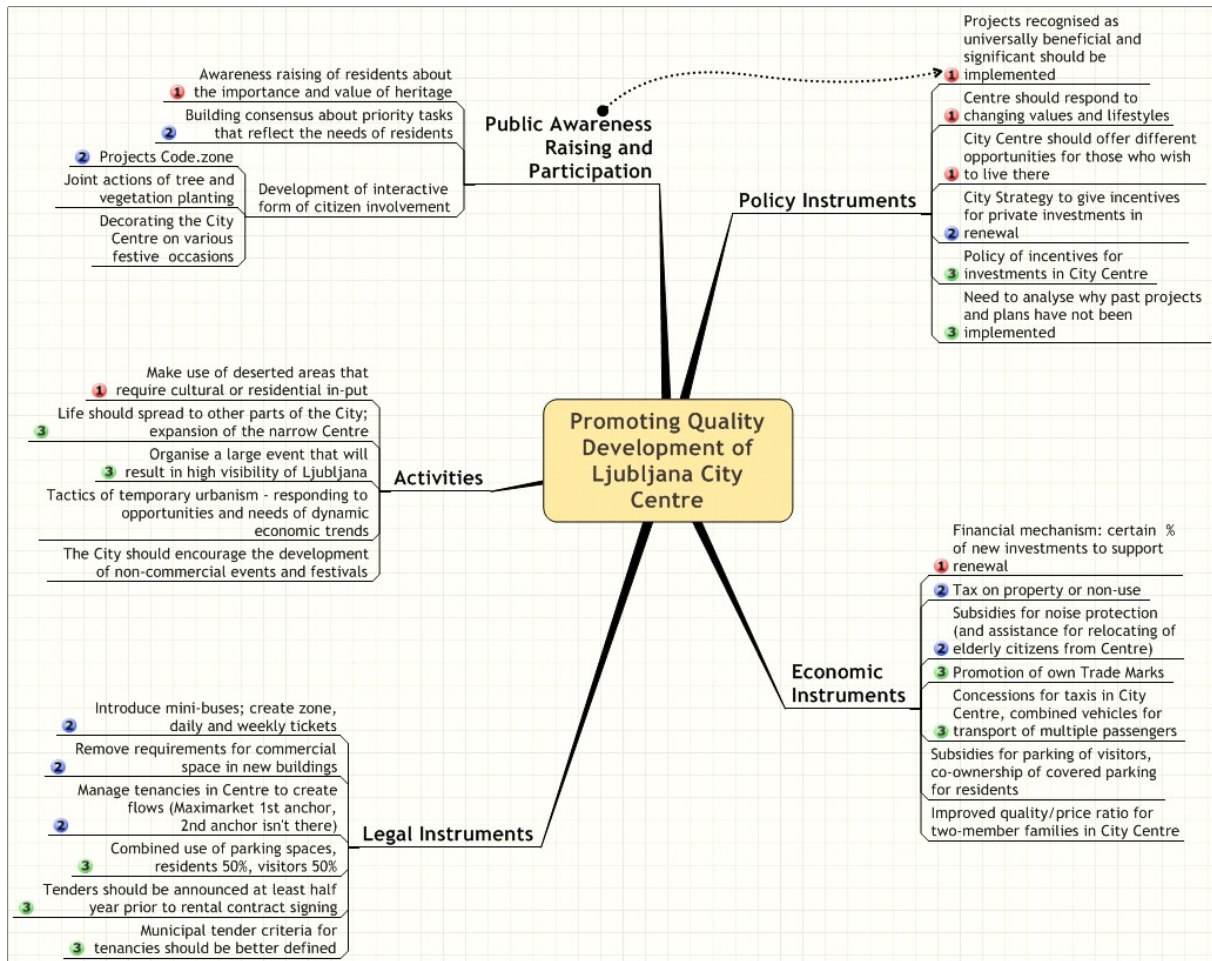
»Odlično, da »nemeščani« spoznajo umazano reko«
»Mrak provod! Dobpovodnik airline crew«
»Dejmo en contest za zaključek?!?«
»Lepo je ležati na vodi, z blazino pod glavo božati travo«
»Osrečili ste me. Mi polepšali dan«
»Dobra ideja! Dobrodošla inovativnost v Lj.!«
»Like it a lot«
»Zakon, jutri prideva spet!«
»Glu, glu«
»Super, enkratno, lepo, zanimivo«
»To mi deli«
»Js bi tut to delala:::«
»Ninočka was here enjoyed it!«
»I love LJ-ca«
»Bilo je lepo. Več čolnov«
»Blo je super, čeprav mam mokro rit!!!!«
»Najbolj za po kosilu!!«
»Ful dobro!«
»Vse je super«
»Se priporočamo tudi v Kopru & Maribori«
»In v Kranju: Imamo 2 reki; bolj adrenalinsko!«
»Ful fajno«
»Tuki sem pa tko kod na počitnicah«
»Super & odlično smeha polna skleda«
»Potovanje po Ljubljani je prava turistična niša«
»Super!!! Pridem še desetkrat!«
»Vsaj neki pametnega v centru!«
»Carsko«
»Zakon!!«
»Sexy«
» S U P E R!«
»Ful nuoro!«
»Scena pa to«
»Čist ga seka«
»Carska fura«
»Super 1. mesto Kanu kanu«
»1. mesto ogledalca«
»2. mesto rega rega kvak«
»3. mesto kapljice. Le tako«
»Super ideja«
»The bjest«
»Ko se ulaufaš je najboljš«
»Mal boli »rit«, mal je muskelfibra, ampak je najbol«
»Spidigaga« T&A
»Juhu!«
»Vsak dan s čolnom se voziva in hvatava braun boju« z+v
»«Tretič ampak k bi blo prvič!«
»The best«
Končno turizem. Noro«
»Najbol«

- »Ko mesto ni več mesto. Več kot mesto«
- »Nabrežje Ljubljane je res lepo s te perspektive!«
- »Super žabe!«
- »Vrhunsko«
- »To je bil pa najboljši boattrip na svetu ever!«
- »Real re-creation on the river!«
- »Končn neki dogaja. Kul«
- »Izvrstno (čakanje mislim, do kanuja nismo prišli)«
- »Funky«
- »Ej čist huda scena«
- »Najbolj noro doživetje ta dan!« Maša
- »Groove«
- »Kanuji so zakon«
- »Sej Ljubljana ni tolk umazana, kot vsi prav'jo«

Priloga C

Vir: RE URBAN MOBIL. Dostopno na: <http://ppmol.org/urbanizem5/index2.html>

Vir: RE URBAN MOBIL. Dostopno na: <http://ppmol.org/urbanizem5/index2.html>